

ÚJ FOLYAM XX. 3-4. SZÁM BUDAPEST 2011. ÁPRILIS ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

ORBÁN VIKTOR, BALOG ZOLTÁN, GRANASZTÓI GYÖRGY, GRÓH GÁSPÁR,
JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, ZLINSZKY JÁNOS: MÁDL FERENC
80 ÉVES – FREUND TAMÁS: TEREMTÉS ÉS EVOLÚCIÓ – KIRÁLY MIKLÓS,
NÁRAY-SZABÓ GÁBOR, SALAMON LÁSZLÓ, SZMODIS JENŐ:
GONDOLATOK AZ ALKOTMÁNYRÓL – MÁNYOKI ENDRE: VÁRNAGY
ILDIKÓRÓL – LUCIAN BOIA ÉS MÁRKUS BÉLA KÖNYVÉRŐL –
BOD PÉTER ÁKOS: ADÓZÁSI ZÚRÓK TANULSÁGAI

Adózási Intézet
Könyvtára

2011 januárjától jelenik meg a *Hungarian Review*, a *Magyar Szemle* angol nyelvű „testvérlapja”. A két folyóirat együttműködését nemcsak a főszerkesztő, Kodolányi Gyula személye, hanem a szerzők és cikkek kölcsönös jelenléte is biztosítja.

*

A *Hungarian Review* megvásárolható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében is. Kedvezményes ára 800 Ft.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Rt.

A Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Lajos Alapítvány

Nemzeti Erőforrás Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Bordándi Gyula,*
Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György

Olvasószerkesztő: *Sebestyén Ilona* Rovatvezető: *Gróh Gáspár*
Képszerkesztő: *Csejdy Virág* Tördelőszerkesztő: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Kiss István* Ügyintéző: *Hajnal Anna*

ÚJ FOLYAM XX.

3-4. SZÁM

2011. ÁPRILIS

MÁDL FERENC NYOLCVANÉVES

<i>Orbán Viktor</i>	<i>Köszöntő Mádl Ferenc 80. születésnapján</i>	3
<i>Balog Zoltán</i>	<i>Köszöntő előszó</i>	9
<i>Granasztói György</i>	<i>Az ellenpéllda</i>	12
<i>Gróh Gáspár</i>	<i>A szolgálat is lehet önmegvalósítás</i>	19
<i>Jeszenszky Géza</i>	<i>Három reményteli pillanat</i>	23
<i>Kodolányi Gyula</i>	<i>Villanások Mádl Ferencről</i>	26
<i>Zlinszky János</i>	<i>Mádl Ferencet ünnepeljük</i>	36
<i>Boris Kalnoky</i>	<i>„Jó, szakszerű munka”. Ahogyan Németország látja a magyar EU-elnökséget. Dán Ibolya fordítása</i>	38
<i>Freund Tamás</i>	<i>Természetes szelekció és evolúció, mint az élővilág teremtésének eszköze</i>	46
ALKOTMÁNY		
<i>Király Miklós</i>	<i>Közjó és alkotmányozás</i>	63
<i>Náray-Szabó Gábor</i>	<i>Jog és erkölcs a mai magyar közéletben</i>	74
<i>Salamon László</i>	<i>Az új alkotmány koncepciójának sarkalatos vitapontjai</i>	82
<i>Szmodis Jenő</i>	<i>Alkotmányos formák és elvek</i>	93

Mányoki Endre	Az abszolút jelen-lét szobrásza. Várnagy Ildikó	106
Várnagy Ildikó	Vissza Ottlikhoz	112
1% metafizika	Konrad Lorenz: Az agresszió	117
KÖRKÉP		
Miskolczy Ambrus	Újraértelmezett német történelem. Lucian Boia: Tragedia Germaniei, 1914–1945.	120
Gróh Gáspár	Szellemi jogvédelem. Márkus Béla könyvéről	130
Fáy Zoltán	A pécsi skandalum	141
Tóth Klára	Gyökerek és szárnyak. A Muzsikás Együttesről	145
Kubinszky Mihály	Fellner és Helmer felújító	148
Gáspár G. János	Akinek „emberi hitványság dolgában kevés adóssága van”	152
Bod Péter Ákos	Gazdaságpolitikai akciók és korrekciók – tanulásokkal	165
Török Bálint	Apologia Telekiensis. 70 éve halt meg Teleki Pál	178
A Baross Gábor Társaság állásfoglalása – Milyen legyen Budapest?		189
SUMMARIES		192
E SZÁMUNK SZERZŐI		197

Ezt a számot Várnagy Ildikó műveivel illusztráltuk. A címlapon a *Kerámiafal* részlete látható.

otpbank

KÖSZÖNTŐ MÁDL FERENC 80. SZÜLETÉSNAPIJÁN

Mélyen tisztelt Dalma Asszony!
Kedves Feri Bátyám, Elnök Úr!
Szabódtam, hogy kell-e, szabad-e, helyes-e ma este itt megszólalnom. Leginkább azért, mert magam is jól ismerem azt az idegenkedést, amellyel a személyed iránt megnyilvánuló, egyébként mégoly mértéktartó elismerő szavakat fogadod. És semmi sem áll tőlem távolabb, mint hogy ilyen, idegesítő, idegen vagy kellemetlen helyzetbe hozzalak. Azért is szabódtam, mert először úgy gondoltam, hogy nem a miniszterelnöknek, hanem talán a köztársasági elnöknek kellene Téged köszöntenie, az illeszkedik valahogyan a magyar közjogi rendszerbe. De aztán végül is rájöttem, hogy van egy ok, amiért nem háríthatom el a ma esti megszólalás lehetőségét, s van valami, ami ezt a lehetőséget kötelességgé teszi. Ez pedig az, hogy ahogy így körülnézek a teremben, én vagyok az, aki személyesen a legtöbbet köszönheti Neked. Ez adja igazából az okát annak, hogy ma én itt megszólalok.

Ha van valaki, akit igazán sokszor és sokat segítettél a pályáján, akkor kétségtől én volnék az itt ma este. És láttam olyan arcodat is a közéletben, amely ugyan stílusában nem tér el attól az arctól, amelyet az itt jelen lévők ismernek, de a pillanat drámaisága miatt talán az én szememben másképpen fest, és az én emlékezetemben is másképpen maradt meg. Ugyanis én egész egyszerűen Téged, mindannyiunk köztársasági elnökét a kilencvenes évekre visszaemlékezve közéleti hősnek tartalak. Az ember másképp képzei a hősoket. Fiatalos, kacagányos, kuruckodó, lovas huszárokat szoktunk talán magunk elé képzelni, akik a fejük fölött ló-

bájják a szabályjukat, nagyokat kurjongatnak és rohamra vezetik a népet. Ezek a hősiesség könnyű pillanatai, mert ugyan áldozatokat is követelhetnek az embertől, de legalább a közösség látja, hogy az ember hős, és ez – még hogyha sikertelen is – némi elégtételben azért kétségkívül részesít.

Én azonban olyan pillanatokban láttam a Te hősie arcodat, amelyet az itt ülők közül talán senki sem mondhat el magáról. Van a hősiességnek ugyanis egy magából, szinte magától következő természetes formája is, amikor az ember nem mérlegel, nem okoskodik, nincsenek személyes szempontjai, hanem egész egyszerűen vállalja azt, amit elé hoz az élet.

Én józan ésszel és a felelősségem teljes tudatában mondom azt Önöknek és Neked is, Elnök úr, hogy nem lenne ma a mi politikai közösségünk és családunk ott, ahol van, nem tartana ott, ameddig eljutott, ha az 1995-ös nagyon nehéz évben nem vállaltad volna hősként azt, amit akkor eléd hozott az élet. Emlékszem, hogy tipródtam, mielőtt elmentem volna hozzád. Arról volt szó ugyanis, hogy az illúzióromboló, a nemzetünkhöz kapcsolódó összes romantikus nézetünket és véleményünket porba sújtó választási vereséget követően, amely 1994-ben köszöntött ránk, a teljes polgári, nemzeti, keresztény tábor szétesett, és magunk sem voltunk biztosak abban, hogy sikerül-e valaha még ezt a szétdőlt tábort ismét hadra fogni. S ekkor jött el az a pillanat, amikor a jobboldalnak egységet kellett mutatnia. Az egység megmutatásának lehetséges eszköze az volt, hogy 1995-ben egyharmadnyi parlamenti képviselővel sem rendelkezve a velünk szemben több mint kétharmados többséggel bíró baloldali ellenféllel szemben, úgy gondoltuk, hogy az egység kifejezése érdekében jelöltet, köztársaságielnök-jelöltet kell állítanunk. Ezért tipródtam én. Hogy megy el egy ember, egy viszonylag fiatal ember egy idős úrhoz, aki már akkor is tisztességben megőszültnek mondhatta magát, fantasztikus sikerek vannak mögötte, tudományos és politikai sikerek, talán az egyik

legelismertebb tagja a '94-ben megbukott kormánynak, az egyik olyan tagja, aki az akkori kormány bukása ellenére is úgy maradt meg az emlékezetünkben, mint korszakalkotó törvényeket előterjesztő miniszter. S akkor menjünk el hozzá, egy eleve vereségre csatába hívjuk meg, és mondjuk el, hogy tegyen mindent kockára, és kockáztassa akár a nevetségessé válást is: jöjjön be a parlamentbe, mondjon egy elnöki programalkotó beszédet úgy, hogy kevesebb, mint egyharmados parlamenti támogatásban reménykedhet – legjobb esetben, mert a kisgazdákról még nem is beszéltem, ha emlékeznek még Önök erre az időszakra.

Hosszan készültem erre a pillanatra: szép, elegáns jegyzeteim voltak, súlyos érvekkel. S mikor előadtam a kérésemet, és mondtam, hogy szeretném megindokolni, azt mondtad, hogy nem szükséges, szerinted is az egység a legfontosabb: közös jelöltet kell állítani, és a magad részéről – ha ez a döntés született – akkor Te állsz rendelkezésre. Ez az, amit én egész egyszerűen a kilencvenes évek csendes, nagyon kevesek által ismert természetes hősiességének nevezek.

Te nyitottad meg az ajtót a polgári együttműködés létrehozatala előtt. A polgári szövetség így jöhetett létre a Te kezdőlépéseiddel. Te adtad át a stafétát Nemeskürty Istvánnak, aki aztán 1996-ban a katolikus egyházzal közösen egy programalkotó nagyrendezvény keretében tovább duzzaszthatta az akkor már gyarapodásnak indult erőinket.

Végül 2000-ben egy újabb kényes beszélgetésre került sor közöttünk, ha emlékszel rá. Akkor már a győzelem után voltunk, és a jobboldalnak, polgári, nemzeti oldalnak köztársaságielnök-jelöltet kellett állítania. Akkor az ellenfeleink arra készültek, hogy ez egy olyan nehéz személyi döntés lesz, amely szakítóprobájává válik az akkori koalíciónak, hiszen abban csak a kisgazdapárttal együtt volt meg a polgári többség az akkori parlamentben. Azt kell mondanom, hogy zseniális beszédekkel, rövid érveléssel végül is a koalícióban lévő összes pártot meggyőzted arról, hogy jó lelkiismerettel

bízhatják rád ezt a feladatot, Te jó lelkiismerettel vállaltad, és végül is egy nagyon súlyos koalíciós válságot eredményező kritikus helyzetet hárítottál el 2000-ben, amikor meggyőződéseim szerint igazából személyes vonzalmaid ellenére vállaltad a köztársasági elnökséget.

Mindig is azt gondoltam, hogy valahogy könnyebb volt Neked vállalni az esélytelen köztársaságielnök-jelöltséget, mint a biztos befutónak számító köztársasági elnökséget. Akkor föl is állítottam magamban egy tételt – majd meglátom, hogy aztán az idő igazolja-e ezt –, amely úgy szól, hogy aki valami akar lenni, abból sosem szabad azt csinálni, megadni neki azt a lehetőséget, hogy azzá váljon, ami nagyon akar lenni, mert abból csak baj lesz. Itt hal-kan mondom, hogy bár a köztársasági elnök mozgástere korlátozott a magyar alkotmányos rend szerint, de nem tekintem a véletlenek pusztája egybeesésének, hogy amíg Te voltál a köztársasági elnök 2005-ig, addig azért – bár az ország nem haladt jó irányba az utolsó három évben – nagyobb baj nem történt.

Nos, tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A mi nemzedékünk és Mádl Ferenc elnök úr nemzedékének együttműködése a bizonyíték arra a kitételre, amit egyszer még Maróth Miklós csomóztatott a zsebkendőmre, miszerint az öreg macedónokkal ki kell egyezni. Ez valóban így van, ez az a lecke, amit a magyar jobboldal megtanult, hogy a fiatalabb, föltörekvő nemzedéknek az idősebb nemzedékkal mindig ki kell egyeznie, és meg kell találni a felelősség és a munka megosztásának azt a formáját, ami igazodik a természetes adottságainkhoz.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Talán itt kell megemlítenem azt is, hogy 2002-ben az Elnök úrnak köszönhetjük, hogy a saját politikai táborunkat mérsékelte és megakadályozta azt, hogy felelőtlen kalandokba ugorjunk bele a 2002-es választásokat követően. Nagy érdemei vannak az Elnök úrnak abban, hogy 2002 után is az

alkotmányosság mezsgyéjén tartotta a polgári, nemzeti és keresztény tábor, semmilyen alkotmányon kívüli kalandba nem engedte bele, minden tekintélyét latba vetette, hogy a visszatérés kizárólag az alkotmányosság porondjának szabályai szerint és az alkotmányosság lovagi formáinak megfelelő magatartással vívassék meg és következzen be.

Ezek után, kedves Feri bátyám, egyáltalán nem tűnik túlzásnak, ha elmondom mondandóm lényegét, amely úgy hangzik, hogyha időnként nagynak látszunk, az azért van, mert nagy emberek vállán állunk. Te a magad személyében igazolod ennek az igazságnak a valóságát.

Van itt még valami, amit engedj meg, hogy köszöntésképpen – ahhoz képest, hogy nem is akartam beszélni, most már elég régóta beszélek – elmondjak. Van itt még egy fontos dolog, amit Te leckeként adsz a számunkra. A politikában, miután az a harc, időnként a durva küzdelem világa, valahogy mindig álságosnak tűnik, ha az ember a szeretetről beszél. Van benne valami negédedesség, valami természetellenes. És nagyon jó Téged látni, jó volt látni Téged régen is és most is a közéleti vitákban, mert Te az élő példája vagy annak, hogy a politikai küzdelem és harc, valamint a szeretet nem egymást kizáró kategóriák. Van a szeretetnek egy olyan mélysége, amit kívánunk magunknak, hogy egyszer elérhessük, ami életfölfogássá válik, egyfajta derűként mutatkozik meg a mindennapokban. Akkor is, amikor a legélelsebb csatákat vívod és a legnehezebb vitákban veszel részt.

Tisztelt Elnök Úr!

Mindaz, amit elmondtam, nem méltatása volt eddigi közéleti szereplésednek, hanem egyben egy meghívó is, sőt inkább az. Nagyon nehéz egy-másfél év előtt állunk, szükségünk lesz Rád. Viharos politikai viták köszöntenek majd Magyarországra. Magyarország alkotmányos átszervezésének, amelyet célul tűztünk ki az elkövetkezendő egy évre, nagyon nehéz vitákkal lesz szegélyezve az útja. Nekünk szükség van idOLOKRA, szükség van DERŰRE, szükség van

azokra, akiknek valójában a vállán állunk, hogy messzire elhangozhasson, amit mondunk. Kérünk Téged, a következő évben is maradj a magyar közélet szereplője, és segíts életre hívni azokat a terveket, amelyeket néhány évtizeddel ezelőtt közösen, együtt gondoltunk ki.

Isten éltesen sokáig!

Budapest, 2011. január 30.

ORBÁN VIKTOR

KÖSZÖNTŐ ELŐSZÓ

Születésnapj ki köszöntőt mindig öröm mondani. Különösen olyan szépen gömbölyödő számú éveket köszöntve, mint amilyent most ünneplünk. Mádl Ferenc elnök úr 80. születésnapja attól válik mindannyiunk ünnepévé, hogy olyan személyiséget köszöntünk, aki közéleti szerepével a nemzet egészét, szakmai munkásságával a magyar tudományosságot és oktatásügyet, emberi tartásával, lényével tágabb és szűkebb közösségeit szolgálta, és reményünk szerint szolgálja a továbbiakban is.

Olyan sokrétű ez a teljesítmény, olyan gazdag árnyalatokban, annyi értéket kínál, hogy aligha lehet néhány sorban összefoglalni, mi mindent köszönhetünk neki. Vagyis mit köszönhetünk a Teremtőnek, aki a neki kedves emberekkel üzen nekünk.

Sokféleképpen el lehet Mádl Ferenc történetét mondani – ahogyan ő is több szintéren alkotott maradandót, és ahogyan mi is sokfélék vagyunk. A születésnapj ajándéknak szánt kis gyűjtemény ebből a gazdagságból kínál töredékes válogatást. A köszöntők sora természetesen nem teljes: nem lehet az. Valamennyire mégis utal a teljességre. Sokféle szakma, sokféle szemlélet, sokféle életkor, lelki-szellemi háttér – de mindegyikben fő motívum a szeretet.

Ahogyan az ünnepelt, aki a fővárostól távol eső, a nemzet művelődésében és közéletében nagy szerepet sohasem játszó faluból indulva egyetemi tanár, nemzetközileg ismert tudós, az MTA tagja, az újjászülető magyar demokrácia első kormányában miniszter, később a legfőbb közjogi méltóságot betöltve államfő lett. Formailag mesébe illő karriertörténet! Ám a valóság szebb ennél. Aki mindezt elérte – valójában nem is törekedett erre. Ő csak a feladatait teljesítette, és mindez

megegett vele. Nem ellene, de azt hiszem, igazából egy magasabb rendű akarat törvényei szerint. Hiszen tálentumainkat „felülről” kapjuk. A mi dolgunk „csak” annyi, hogy sokszorozzuk meg őket mások javára, a Teremtő dicsőségére.

És azt hiszem, ezt ő is így gondolja. Vagy legalábbis így érzi. Ez sugárzik minden megnyilvánulásából. Így élni magánemberként sem egyszerű, de egy köztársasági elnöknek kifejezetten nehéz lehet. Mádl Ferenc kivételes teljesítményei közt megbecsült helye van könyveinek, vagy akár annak az elmélyült munkának, amellyel a Duna „visszaszerzésére” indított hágai perben próbálta menteni a menthetőt, vagy ahogyan nemzetközi elismerést szerzett köztársasági elnöként a külkapcsolatok építésében. A határon túli magyarok nemcsak folyamatos segítségére számíthattak, hanem ő volt az „anyaország”-tól elszenvedett 2004. december 5-i sebek legfőbb enyhítője is. Bizalommal fordulhattak hozzá a hazai kisebbségek, akiknek véleményét, panaszait ugyanazon gonddal kezelte, miként az egyházak vezetőivel is a kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatot alakított ki.

Lehet tehát hosszan taglalni különféle érdemeit, elismerésre méltó szerepvállalásait. De van egy olyan érdeme is, amely nem ebbe a körbe tartozik, mégis, valamennyinek a végső alapja, és talán betetőzése is. Ez pedig az az emberi teljesítmény, hogy e sokféle okkal tisztelni való teljesítmény elismerései közepette meg tudott maradni olyannak, amilyen volt. A maga munkájára igényes ember számára az igazi siker az, ha nyugodtan várhatja a tálentumával való elszámoltatást. Azt gondolom, ez a nyugalom a titka a Mádl Ferenc által sugárzott belső békének – és ez a lehető legnagyobb teljesítmény abban a korban, abban a világban, amelyben mindezt véghez kellett vinnie.

Aki erre képes, joggal lehet szerény. Az ilyen ember természetesen módon nem is lehet más, mint közvetlen, mindenki előtt nyitott. Ami engem mégis, mint egykori munkatársát is, mindig lenyűgözött, az a másik ember iránti érdeklődése,

FÁJDALOM, 2001
Festett alumínium

kíváncsisága. S hogy mennyire szeret az ún. „egyszerű” emberek között lenni. Nem kell magát emelnie, mert méltóságát a legjobb tudása szerint végzett munka adja.

Vagyis az akár irigylésre méltónak mondható látványos sikertörténet, minden valósága dacára, csak külsőség. Az igazi teljesítmény a belső rend megteremtése, az igazi jutalom a sokfelől érkező szeretet. Ennek kifejezésére szólalnak meg most sokan Elnök úr környezetéből, barátai, tisztelői, munkatársai.

Jó dolog méltó embert ünnepelni. Köszönjük ezt a lehetőséget, Elnök úr, köszönjük, Feri bátyánk: tiszta szívvel, ám mégis a magunk érdekét is képviselve kívánjuk, hogy Isten éltesse még sokáig egészségben, szeretetben – mert az ilyen ünnepi alkalmakkor magunkat is jobbnak érezzük.

BALOG ZOLTÁN

AZ ELLENPÉLDA

Mádl Ferencről sok-sok képet őrzünk mindannyian, Makik szeretettel gondolunk rá. Képzületben az ember természetesen nem lapoz, hanem engedi, hogy emlékei felvillanjanak, s a lélek megfejthetetlen tulajdonságai közé tartozik az is, melyik mikor és miért bukkan fel. Elsőként az jut eszembe, amint a Parlament felsőházi terme előtt, abban a különleges, csak az épületre jellemző vörösarna, meleg, de mégis nyugtalanságtól remegő fényben Mádl Ferencet körülveszik a kopott ruhájú, csillogó tekintetű cigányemberek. *Mind magyarok vagyunk* címmel olyan pillanatban került sor ott egy konferenciára, amikor nagyon sötét erők szörnyű tettei hatása nyomán szorongás lett úrrá a cigányság körében, miközben mindenkinek érzékelnie kellett a mély válság fenyegetését. Talán ennek hatására telt meg a különleges hangulatú terem a küldötteikkel. Többségük sok száz kilométert utazott és először járt az épületben.

Mádl Ferencék az első szóra elfogadták a meghívást, végig ott is maradtak. Amikor a szünetben, majd az esemény befejezése után, középen a volt köztársasági elnökkel több résztvevő szinte áthatolhatatlan csoportot alkotott, minden szakszerű fejtegetésnél tömörebben volt érzékelhető a közelmúlt és a jelen magyar társadalmának tragikus problémája; a tűzön-vízen át tisztességüket őrző, egyszerű sorsú emberek elhagyatottsága, szorongása, amelyet az anyagi és más fenyegetések váltottak ki, és vágyuk a jó szóra, a támaszt jelentő, megnyugtató, bölcs emberi jelenlétre. Arra az igazodási pontra, amelyet egy ősz úr, ott a kör közepén, mosolygósan, beszélgetve, kérdezősködve jelenített meg, mint egy régen nem látott szülő, idősebb ro-

kon. Ketten is kértek, hogy fényképezzem le őket az „Elnök úr” mellett a többiek között.

A volt elnök önmagát képviseli. Hivatalát kitöltötte, nem uralkodó, földesúr vagy gazdag üzletember. Mádl Ferenc lényé és a mai közéletünkben betöltött szerepe ebben a jelenetsorban azért mutatkozott különlegesnek, mert megfelelt, mondhatni egyedülállóan felelt meg a mély emberi várakozásoknak. Nem adhatott semmi kézzelfoghatót, nem övezték a hatalom látható és láthatatlan jelvényei, és mégis, olyasmit sugárzott, amire ott, akkor nagy szükség volt.

Már az eddigiekből is kiderül, hogy immár réginek mondható baráti érzelmek hatása alatt írok róla, miközben azonosulok mindazzal, amit az őt körülvevők akkor és ott, a Parlament keresztfolyosóján érezhettek. Az ilyen helyzetek az uralkodó értelmiségi vélemények szerint alkalmatlanná teszik az embert a következetes gondolkodásra. Minthogy annak „értékmentesnek” kell lennie. Csakhogy éppen Mádl Ferenc személyisége az élő cáfolat erre: megfontoltsága és ítéletei határozott meggyőződésen és életfelfogáson alapulnak, és ez kimutatható egész tudományos tevékenységével kapcsolatban is. Róla szólva tehát azzal a céllal igyekszem rendbe szedni a gondolataimat, hogy megértsem, mitől olyan bonyolult az az elfogultság, amelyet jó néhányan érzünk iránta.

1990 körül az volt a váratlan, hogy nagyon sokszor lehetett találkozni olyanokkal, akiket az ember addig nem is nagyon látott, s egyszeriben, sokszor az első találkozástól kezdve, régi ismerősként, barátként, rokonként tekinthetett rájuk. Később ez a lelkesedés csökkent, de több, máig tartó baráti kapcsolatomban nekem is akkoriban kezdődött.

Mádl Ferencet először éppen a Parlamentben látogattam meg, hivatalos ügyben, mint az európai ügyekért felelős minisztert, és vele találkozáskor is az említett érzést ismertem fel magamban. Mintha a nagybátyámmal beszélgettem volna, nyugodtan és barátságosan. Arra már nem emlékszem, hogy miről. A parlamenti szoba nem puritánul, hanem kel-

letlenül volt egyszerű. Lakója nyilvánvalóan nem törődött az átalakításával. Már akkor tudni lehetett, hogy Antall József nagyon ragaszkodott Mádl Ferenchez, és ez a fenntartás nélküli, erős rokonszenv kölcsönös volt közöttük. Alig több mint három év múlva az Antall halála alkalmából tartott gyászmisén, a brüsszeli katedrálisban Dalma asszonyal együtt vettek részt, és magam attól az időtől számítom az említett elfogultságom kezdetét. Mintha a gyászban az új élet kezdeménye is jelen lenne, ha a fájdalom erős.

A kilencvenes évek közepétől egyre több közéleti eseményen találtam magam Mádl Ferenc közelében. Az Erkel Színház zsúfolt nézőtere előtt lezajlott politikai gyűlés, amelyen az ellenzék köztársasági elnökjelöltjének választották, azért marad emlékezetes, mert nagyon nagy volt a lelkesedés, miközben nem fért kétség ahhoz, hogy a jelöltünk veszíteni fog. Különös tanulság volt ez is: mindnyájan azt éreztük, hogy ilyen kiváló személy nincs több a közéletben, és éppen ő jelenít meg mindannyiunkat. Ez volt a lelkesedés oka, tapsoltunk ahhoz, hogy a tisztességben megőszült, nagyhírű tudós és professzor a mi ügyünkért vállalja a biztos vereséget. A kudarcot. Mintegy arra intve mindnyájunkat, hogy azután is lesz még élet. Azt tudni kell, 1995-ben még mások voltak a beidegződések, mint manapság. Antall „kamikáze” hasonlatának akkor nagy volt az ereje, mert könnyű volt még átélni a tartalmát, miközben ma nem több, mint egy anekdota a múltból. A „kamikáze kormánynak” Mádl Ferenc is tagja volt, az elnökjelölti szerep vállalásában ez a gondolat is közrejátszhatott. Erkölcsi példának, leckének lehetett tekinteni, amellyel jelezte, hogy a demokrácia jövője érdekében kell kiállni, nincsen visszaút, függetlenül attól, hogy olykor csak veszíteni lehet. 1995-ben sokan voltunk, akik úgy éreztük, hogy ezzel ellentétben itt még minden lehetséges, beleértve a teljes visszarendeződést is. Ma már olykor a „visszarendeződés” kifejezés egykori értelmét is el kell magyarázni.

Ezt követően gyakran találkoztunk közéleti és baráti összejövetelek során, és felnőtt, gyakorlott elemzőként próbáltam is megfejteni magamnak, mitől éreztem jól magamat a társaságában. A korkülönbség számomra a köztünk lévő minőségi különbséget is kifejezte, ami akkor természetes, ha az ember annak érzi. Ezt szokás egyszerűbben és többek között tekintélynek nevezni. A nemzetközi hírvű tudós, a világlátott ember, az egyetemi tanár Mádl tekintélye eleve nyilvánvaló volt. Ezt erősítette addigi közéleti pályafutása is, ám hasonló más olyan személyről is elmondható, aki szélesebb körben nem vált ki különösebb tiszteletet, ragaszkodást. Nem tekintettem feladatomnak persze, hogy a végére járjak a megfejtésnek, számtalan más dologban törtük együtt a fejünket, vagy cseréltünk véleményt kötetlenül.

Egy nagyon szép nyári délután élénk képe, pontosabban egy jelenet az, amely kifejezi számomra, mi lehet mégis a kulcsa a megfejtésnek. 2000 augusztus elején, elnöki beiktatási ünnepségének egyik részeként a Parlament előtt le kellett jönnie a főbejárat előtti lépcsőkön, majd egy viszonylag hosszú emelvényen kellett végighaladnia, hogy megjelenjen az őt ünneplő sokaság előtt. Nem mutatott sem megrendülést, sem eksztázist. Mosolyogva és nyugodtan haladt, nem akart méltóságteljesnek látszani. Rajta kívül senki sem haladt volna úgy végig azon a túlon túl hosszú szakaszon, egyedül. A belső erő és nyugalom harmóniája érződött a mozgásán és a tartásán. A kommunikáció szakemberei el tudják magyarázni, hogyan kell helyesen végigvonulni. A személyiség hitelét azonban nem lehet megtanulni.

Amikor Madonnát, az énekesnőt, életrajzi interjúkötetében a sikereiről kérdezték, így felelt komolyan és teljes átéléssel: „nekem már csak az van hátra, hogy megtaláljam a rák ellenszerét.” Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy lássuk, a sztár miként ment volna végig azon az útvonalon. „A gyermekeim olyanok, mint én, szépek és okosak” – a jópofa mondás állítólag egy amerikai hírességtől származik.

Anna Elisabeth Bibesco-Bassaraba de Brancovan hercegnő, aki Anna de Noailles néven a századelőtől kezdve híres alakja és elismert költőnője volt a párizsi szalonéletnek, kijelentette: „Ha Isten létezne, én tudnék róla először.”

E sületlenségekben az a közös, hogy korunk betegessé torzult megalomániája fejeződik ki bennük. A saját képességek megrészegült túlbecsülése ez. A nagyzási téveszme megszállottjai csak saját magukra figyelnek, és betegesen vágynak a csodálatra. Nagyon sokan vannak, és csak egy-kettő jut az áhított hírnévig. Az efféle emberek drámája annál nagyobb, minél nagyobb a sikerük. Nem találnak ők ki semmit, egy létező helyzetet használnak ki, még csak nem is hazudnak.

Az itt jellemzett helyzet nem csupán ismerős. A betegség egyre jobban terjedt az elmúlt években. Mádl Ferencről szólva azért kell kitérni rá, mert így válik igazán érthetővé, hogy mindennek szöges és éles ellentétéként mit jelenít meg személyisége.

Ma is jellemzi, hogy közéleti kötelezettségeiről harmadik személyben nyilatkozik olyankor, amikor személyes megnyilvánulást várnak tőle. Ez már azelőtt is előfordult, hogy köztársasági elnökké választották volna. Saját személyét alárendelte a funkciónak, mert az ahhoz tartozó kötelemeket mérlegelte elsőként. E kötelek Mádl felfogásában döntően erkölcsi természetűek, és három egymást erősen átható problémakörben jelennek meg: a hazafiság, a demokrácia alapértékei és a hite által meghatározott egyéni magatartás összefüggéseiben. Ezeket az összefüggéseket ő mindig harmóniaként élte meg és így is közvetítette, nem egymással ellenkező belső erők küzdelmeként. Ez a harmónia nagyban hozzájárul lényének derűs nyugalmához, amely kisugárzik környezetére.

Mínthogy szakmájából adódóan alaposan ismerte az általa éppen betöltött szerepkör jogi kereteit, teljes mértékben tisztában volt a köztársasági elnöki feladatkörével is. Kiolvasta belőle és magáévá is tette azt a sajátos közfelfogást, amely nálunk az államfői feladatkör értelmezéséhez

kapcsolódik. Nem a jogköreit, hatalmát kívánta kiterjeszteni, hanem ún. „gyenge” elnöki pozíciójában azt látta feladatának, hogy az elnök erkölcsi minta és tekintély legyen minden megnyilvánulásában. Sőt, ereje egyik forrásának is tekintette a viszonylag kevés hatalmi attribútumot.

Már az eddigiekből is kirajzolódik, hogy Mádl Ferenc személye ebben a fejtegetésben nem valamilyen apológia tárgya. Sokkal érdekesebb annak kiderítése, miként ellenpontosított, hogyan válaszol ma is annak következtében, hogy társadalmi szerepvállalásai miatt személye, tettei, tudományos és közírói állásfoglalásai a szokásosnál sokkal láthatóbbak, ezért véleményformáló jelentőségük is különleges.

A jogi keretekben való gondolkodás ebben a szemléletben nem szakmai ártalom, hanem egy életfelfogás természetes következménye, mely szerint a jog az erkölcs minimuma. Hívó, vallásos emberként, az európai egység gondolatának régi ismerőjeként és hirdetőjeként az emberi méltóság, az emberi személyiség tiszteletét állította erkölcsi felfogásának középpontjába. Ennek a mély átéléséből következett, hogy abban az időben, amikor az európai alkotmány körüli viták a tetőpontjukhoz értek, Mádl azon kevesek közé tartozott, akik nem a kereskedelem szabadságában, a gazdasági együttműködések előnyeiben, a hatalmi pozíciók újraértelmezésében keresték az Európai Unió jövőjét, hanem az ún. Emberjogi Charta jelentőségét és az európai egység keresztény gyökereinek szerepét tekintették az elsődlegesnek.

Az általa megjelenített életfelfogásnak az erejét a kompromisszum keresésének és megtalálásának képessége jellemzi. Az önmagában, elveiben, szándékaiban biztos ember tulajdonsága, hogy kérlelhetetlenül és elszántan tart ki elvei mellett, de éppen ebből adódóan képes elmenni a megbékélés érdekében a végső határig. A kiegyezések, a megegyezések, melyek minden vezető szerepet vállaló ember életét végigkísérik, az ő esetében az erkölcsi határok betartásával köttetnek. Ezért maradt életvitelében egyszerűnek, viselkedésé-

ben szelődnek és nyugodtnak, miközben a világ előtt mindig családfőként jelent meg akkor is, amikor elnöki mivoltában egyedül állt a színen. A családközösség építő szerepének értelmét jelenítik meg Dalma asszonnyal, akinek a tevékenysége, például a rászorultak segítésében, ugyanennek az erkölcsiségnek a kifejezése.

Tévedésnek gondolom az állami hatalom csúcán tevékenykedő köztársasági elnökök teljesítményének ma egyébként divatossá lett egybevetését és méricskélését. Történelmietlen dolog különböző időszakokról úgy beszélni, mint ha párhuzamosan zajlottak volna. Mádl személyiségének és teljesítményének értékelését az arra hivatottak végzik és eredményre is fognak jutni. Az elmúlt húsz év forгатagában azonban olyan egymással éles ellentmondásban lévő nézetek, viselkedések álltak szemben Magyarországon az ún. „hideg polgárháborúban”, s mindez annyira megosztotta az embereket, hogy a közéleti teljesítményhez kapcsolódva kimondható: az ő esetében másról és többről van szó. Arról a lehetséges magatartásról, emberségről, amely a megalománok uralmával és elidegenítő hatásával, a félreértelmezett és pusztító szabadságeszményekkel szemben egyszerűen alternatívát kínált, hanem a túlélés, a nemesebbé válás útjának egyszerűségét és teljességét jelenítette meg.

Múlt időben azért lehet szólni róla, mert mindaz, ami a magyar parlamenti demokrácia keretei között 2010 tavaszán történt, egyértelmű és határozott válasz arra a hosszú-hosszú ideig függőben maradt és sok-sok keserűséget kifejező kérdésre, hogy egyáltalán időszerű-e még az, amit Mádl Ferenc személyisége állhatatosan képvisel. Most, az igenlő válasz azt is jelenti, hogy nem csupán egyetlen emberről, az általa mutatott példáról beszélünk, hanem egy remélhetően szélesedő áramlatról.

GRANASZTÓI GYÖRGY

A SZOLGÁLAT IS LEHET ÖNMEGVALÓSÍTÁS

Kevés nehezebb dolgot tudok elképzelni, mint olyan valakiről írni, akivel nap mint nap együtt dolgozom, némi megszakítással hét éve. Egy ilyen hosszú, sokféle helyen, környezetben, hivatalos és személyes kapcsolatokat érintő, közéleti és emberi dimenziókat magába foglaló kapcsolat minden rétegeről nem lehet és nem is illendő szólni. Ezért e köszöntő sorokban elsősorban a legfőbb hivatalát gyakorló ember néhány vonására szorítkozom, arra, ami által országosan és világszerte ismertté vált. Bizonyos vagyok eközben abban, hogy életútját, egyéniségét alig befolyásolta, hogy öt évig a Magyar Köztársaság elnöke volt. Személyiségét tehát nem érintette, hogy a legfőbb közéleti méltóságot töltötte be, ellenben elnöki működését messzemenően meghatározta személyisége.

Valaha azt gondoltam, hogy mindenkinek hat-hét évenként állást kell változtatnia, hogy ne tespedjen bele a megszokásba, ne váljon rutinná a munkája. Most éppen hét éve dolgozom Mádl Ferenc mellett, és nem érzem azt, hogy változtatnom kellene. Nemcsak azért, mert feladatköröm roppant változatos, *természetéből* hiányzik a rutin. Vajon miért van ez így? Aligha attól a pusztától, de nagyon is fontos tényről, hogy ez a munkálkodás az ország legfőbb közjogi méltóságának hivatalában indult. Itt is csak az volt a dolgom, ami máshol: sokat kellett olvasnom, kevesebbet írni, elemezni az elemzendőket, és elmondani elképzeléseimet arról, amiről kérdeztek – és arról, amiről multhatatlanul szűkségesnek tartottam. Akinek munkájában segíthettem, nem pusztán a Magyar Köztársaság államfője volt, ami igencsak nagy dolog, hanem éppen Mádl Ferenc.

Munkába állásom előtt afféle bemutatkozó látogatásra érkeztem hozzá, a Sándor-palotába. Az épületbe, Budapest egyik legszebb épületébe lépve úgy éreztem, hogy valamiféle történelmi „sugárfertőzés” kerít hatalmába, hogy ez a tér nem egyszerűen a munkahelyem lesz. Különös emelkedettséget éreztem, hiszen szakrális minden hely, ahol élet és halál kérdése valaha is megjelent. A Sándor-palota ilyen tér. Sok okból, de Teleki Pál miatt mindenképpen. Végössébeesésében és meghasonlottságában itt írta azt a búcsúlevelet, amelyben oly nagyon szeretett magyarságát a „legpocsékbabb nemzetnek” nevezte. Nemcsak életének vetett véget az az egykori parancsoló pisztolylövés: arra szólította fel (hiába!) a nemzetet, hogy lemossa a gyalázatot, és minden tagja a maga helye és lehetősége szerint tegyen a végzet ellen.

Tudatosan nem gondoltam erre, de ilyesféle érzetek hullámoztak bennem, amíg Mádl Ferenc dolgozósobája felé tartottam, hogy a köztársasági elnök színe elé járuljak. Az ünnepélyes érzelmek ugyan nem maradtak az ajtón kívül, ám valami más kerekedett fölébük. Egy zavarba ejtően póztalan és barátságos ősz hajú férfiú fogadott, aki a számomra – kora és rangja miatt – igencsak nehéz tegeződésre szólított fel. Ami, meglepetésemre, az első „ijedelem” után, hála Mádl Ferenc magától értetődő közvetlenségének, már nem is volt olyan nehéz.

Még „szolgálatába szegődésem” előtt néhány nappal sem fordult meg a fejemben, hogy úgy fordulhat a sorsom, hogy azon a helyen, mellette fogok dolgozni. De az élet maga a kiszámíthatatlanság... Korábban csak annyit tudtam az elnök feladatairól, hogy a hatályos Alkotmány nem sok szerepet ad neki. Szinte kizárólag rendkívüli helyzetekben válik fontossá, jószerével akkor, ha hadiállapotot kell kimondani. Hétköznapi körülmények közt alapvetően az állami lét reprezentációja a dolga. A törvényeket nem ő hozza, önálló külpolitikát nem folytathat, a mindenható pártpolitika történéseibe nem szólhat bele. Feladata elsősorban

az, hogy a (jobbára hiányzó) közmegegyezést nem sértő, visszafogott, így, tisztesség ne essék szólván, szükségszerűen közhelyszerű mondatok mondjon. Olyanokat, amelyek nagyjából egybeesnek az egymásnak feszülő politikai erők egymást kizáró retorikájának (nem létező) közös nevezőjével, így nem váltják ki a nemzet sorsának alakításában részt vevő főszereplők rosszállását.

Lehet, hogy az elnöki jogkör fenti összefoglalása némi-
leg tiszteletlen, de erről a valóság tehet. Ám van benne valami különleges lehetőség: nem az elnöki jogkört kell tisztelnünk, hanem az elnököt. Ő a köztársaság első polgára, aki az alkotmányos szabályok szerint nem uralkodik, hanem az első hivatalnok. A hivatalnok (ahogy valaha kedvtelve mondták: *mint olyan*) dolga nem az önmegvalósítás. Az elnök mozgástere közjogilag ugyan nagyon szűk, ám máskülönben nyitott: szinte teljes mértékig tőle, személyiségétől függ, hogy kötelezettségeinek miként tesz eleget. E téren Mádl Ferenc példamutató alázattal szolgálta a nemzetet, és jól használta a méltósága kínálta autoritást.

Egy köztársaság államfője, elnöke eleve a legnagyobb alkotmányos tiszteletnek örvend. Ezt az elképzelést nagyjából a társadalom is magáénak tartja, hiszen megannyi keserű tapasztalat ellenére a többségben még él az a gyermeki idea, amely szerint a sorsukat meghatározó pozícióba a legkiválóbb és legalkalmasabb embereknek kell kerülniük. Hogy aztán azok miként élnek ezzel a bizalommal, az tudásukon, képességeiken, emberségükön múlik. A legfontosabb az (lenne), hogy *nekik* nem szabad elhinniük, amit a fentiek szerint gondolkodó választópolgárok hisznek. Sokban hasonlít e parancshoz az a tétel, amely szerint hatalmat csak annak szabad adni, akinek az – teher.

Nos, Mádl Ferenc elnöki hatalomgyakorlásában e két elvárásnak messzemenően megfelelt. Sohasem gondolta azt, hogy nála nem lehet jobb elnöke az országnak, és sohasem, egyetlen gesztus erejéig sem, vált személyes szükségletévé a

hatalom. Alighanem ezt érezték meg és érzik ma is nagyon sokan, s ezért árad felé ma is oly sokak szeretete.

Nincs nap, hogy ne hívnák valahova védnöknek, díszvendégnek, ünnepi műsorokra, kulturális rendezvényekre, ünnepi fogadásokra, vacsorákra hazai és európai szellemi, közéleti nagyságok, országos tekintélyű vezetők, eldugott falvak társadalmi szervezetei, cigány önkormányzatok, hajléktalanokat és fogyatékosokat segítő szervezetek. Megkeresői között ott vannak a legelesettebbek és a világ sorsát igazító nagyságok. Olykor felsóhajt: jó volna már egy szabad este. De különbségtétel nélkül elmegy mindenhova, ahova tud.

Ha van benne elfogultság, akkor az inkább a kisemberek iránt él benne, akiknek bizonyos nagyobb szükségük van a jelenlétére, mint a nélküle is elég fényes társaságoknak.

Szolgálat ez is, a legtöbbet követeli tőle: az idejét. Cserébe a kötelességteljesítés örömét adja. És ennek nyomán azt kell hinnem, hogy az elnöki alkalmasság legfontosabb tényezői között kiemelt szerepe van annak, hogy az erre vállalkozó tudja: a kötelesség teljesítése, a szolgálat is lehet önmegvalósítás. Mádl Ferenc tudta ezt. Ezért (és persze nagyon sok másért), úgy hiszem, boldog ember. Ezért (és persze nagyon sok másért) jó mellette dolgozni. Hét év elteltével is.

Elnök Úr, kedves Feri Bátyám, ezt az örömet köszönöm. Az Isten éltesen sokáig, derűben, hitben, egészségben!

GRÓH GÁSPÁR

HÁROM REMÉNYTELI PILLANAT

Mádl Ferencet, a tudóst, hírből már régóta ismertem, amikor 1990. május 23-án Antall József kormányában kollégák lettünk. A kezdetben mindnyájunkat eltöltő felelősségérzetten és kollegiális jó viszonyon túlmenően rendkívül értékes szövetségesre és baráttra találtam Feriben. Noha nem volt tagja az MDF-nek, de gondolkodásában, felfogásában teljes mértékben osztotta a MDF elnöke által vallott és hirdetett három eszmei hagyományt: a falukutató írók népben és nemzetben gondolkodását, a kereszténydemokráciát, valamint a nemzeti szabadelvűséget.

A privatizációt felügyelő tárca nélküli miniszterként az állami vagyon magántulajdonba adása, az értékesítés jogi rendjének biztosítása volt a feladata. A korábbi állampárt emberei nem az ő idejében, hanem előtte és utána, különösen a Horn-kormány alatt gazdagodtak meg, váltak a privatizáció haszonélvezőivé.

Volt egy engem személyesen is érintő ügy, amiben miniszterkollégám sikerrel exponálta magát. Kedvenc hegyiségemben, a Börzsönyben, a II. világháború előtt a turisták munkájával épült Nagy-Hideghegyen egy remek menedékház. Az államosított házat az 1970-es években a Pest-Budai Vendéglátó Vállalat kapta meg kezelésre. 1990-ben a téli nyári hegyi turizmus eme fontos létesítményét a cég magánkézbe próbálta juttatni. Erről értesülve Mádl miniszter úr intervenciója segítségével megmaradt a Magyar Állam tulajdonában, kezelését pedig a Magyar Sí Szövetség vállalta. Ez a megoldás tette lehetővé azt is, hogy a diplomáciai testület számára rendkívül sikeres síversenyeket rendezünk Magyarországon legjobb, hóbiztos síterepén.

A Duna törvénytelen elterelése kapcsán hivatalos tevékenységünk számos alkalommal találkozott. Az akkor igen aktív Duna Körrel ellentétben nekem nem volt kétségem afelől, hogy az elterelést lehetővé tevő „C” terv megvalósítható, és ennél kétségtelenül jobb lett volna a bósi erőmű „kulcsát” a magyar területen lévő Dunakilitinél megtartva hozzájárulni az üzemvízcsatorna használatához. A kármentő céllal a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordulást Mádl Ferenc készítette elő; az ő szakértelme nélkül az ügy számunkra a megvalósultnál is rosszabbul végződhetett volna.

Amikor átvette az oktatási tárcát, számtalan megoldandó feladattal szembesült. Teljesítményének megítélése nem tisztem, de annak tanúja voltam, mennyi személyes munkát fektetett be a Nemzeti Alaptantervbe, és az eredménnyel a kedélyek csodálatos módon megnyugodtak. Az bizonyos, hogy Mádl Ferenc méltó volt arra, hogy később az ország elnöke legyen, de e fontos poszt sikeres betöltése tette nevét és személyét szélesebb körben ismertté, és ez kellett a későbbi jelöléshez.

Kevesen tudják, hogy Antall halála után nemcsak pártjában, de a kormányban is jelentkeztek a nézeteltérések, és ezek a csillapító tekintély hiányában elmérgesedtek. Egy kisebb és egy nehezebb kérdésben volt komolyabb vitám az új miniszterelnökkel. Boldogult Pungor Ernő merő jó szándékból egy költség- és munkaigényes, de garantáltan eredménytelen CD-ROM sorozat révén akarta megjavítani a külföld Magyarország-képét. Mint a nemzetképpel történészként behatóan foglalkozó, és mint takarékos puritán, én erőteljesen elleneztem a tervet, amit új főnökünk fölkarolt. A szavazással végződő vitában Mádl mellém állása döntőnek bizonyult. Jóval súlyosabb ügy volt, amikor két külpolitikai kérdésben (a NATO-tagságunk előkészítésében kulcsfontosságú AWACS repülőgépek magyar légtérhasználata és a párizsi Stabilitási Konferencián történő részvételünk) álláspontom védelmében kész voltam a végsőkig elmenni. Mindkét témában számítot-

tam a nemzetközi viszonyokat kitűnően ismerő és értő oktatási miniszter támogatására. Nem csalódtam, és így sikerült megmentenünk nyugati politikánkat.

Az 1994-es választásokon az irreális várakozásaiban csalódott választók jóvoltából az MSZP 34%-kal ugyan messze nem bírta az ország többségének a támogatását, de a mandátumok tekintetében túllépte az MDF 1990-es eredményét, és abszolút többséget szerzett. A hozzá csatlakozó SZDSZ segítségével köszönhetően az ellenzék „törpe minoritás” lett. Ebben a helyzetben jelentett reménysugarat a *Polgári Szövetség* gondolata, és ennek intézményes kerete volt a *Magyar Polgári Együttműködés Egyesület*. Ennek a vezetését vállalta el Mádl Ferenc. Ma is hallom azokat a szavait, amelyekkel lelket öntött a csüggedőkbe és biztató perspektívát kínált a polgári gondolkodásúak számára. A teljes esélytelenség ellenére, de a változás reményét erősítve vállalta el 1995-ben a köztársasági elnökjelöltség politikai és fizikai terhét is.

A következő elnökválasztás eredménye, köztársasági elnökké választása több volt, mint elégtétel: példát adva az egész nemzet számára, a jog, az erkölcs és a higgadság került a legmagasabb közjogi szintre. Washingtonból hazatérve, nyári szabadságomat feleségem fölmenőinek somlóhegyi szőlőjében töltve hívtuk meg a szomszédos Bánd szülöttjét júliusban egy áldomásra. Kodolányi Gyulával, az egykori külpolitikai főtanácsadóval és feleségeinkkel kóstolva a fiam által készített somlait, azon a verandán, ahol a két Antall József, apa és fia annyi szép napot töltött, úgy éreztük, hogy 1993 szomorú decembere ellenére reményeink és terveink, a rendszerváltozás most beérik. Tíz évvel később, nehezebb helyzetben, ismét ez a remény éltet minket. Éltessek még soká Mádl Ferencet!

JESZENSZKY GÉZA

VILLANÁSOK MÁDL FERENCRŐL

Az olvasó ember

A mennyire megismertem lakóhelyeit az évek során, Amindegyikben volt, van egy barátságos zug, ahol Mádl Ferenc szemlátomást szívesen üldögél. Ahol órákat tölt el mindennap, ha teheti. Ezek a kedves helyek nem irodák, élete nem az íróasztal körül forog. Vonzáskörük egy kényelmes karosszék köré terjed ki. Ismerősek e zugok, akkor is, ha először látjuk őket: súlypontjai egy életnek: olvasóhelyek, ahol át tudja magát adni az ember a figyelemnek, a gondolkodásnak. Az olvasó ember, a gondolkodó ember életének támaszpontjai. Amelyek ráadásul könnyen megteremthetők átmeneti környezetben is – például nyaranta, a tihanyi Biológiai Intézet szállodájában.

A karosszék közelében kisebb-nagyobb asztal is áll, de nem tolakodóan, inkább kartávolságban. Arra való, hogy elférjenek rajta a pillanatnyi olvasnivalók, meg papír, gondolatok lejegyzéséhez.

Ezek a zugok jó természetes fényt kapnak, de nem szemből. És a székre, asztalkára olvasólámpa meleg sugara esik, ha leszáll, vagy ha még nem szállt fel a sötétség.

Mádl Ferenc sokat olvas, könyveket is. Ezt *mai politikusról* szólván – külön megnyomva a hangsúlyt mindkét szón – rendkívüli dolognak kell tartanunk. Hol van a kor, amikor az Angliába látogató Kossuth Lajost szónoklatainak lelkes közönsége Shakespeare összes művével ajándékozta meg: az egykor a turini dolgozószoza díszhelyén tartott ajándék ma a Széchényi Könyvtár legfelső emeletén látható az eredeti faszekrénykében, Shakespeare szülőházának ma-

kettjében. Aligha képzelhető, hogy mai brit, amerikai vagy ausztrál kormányfőnek hasonló ajándékkal kedveskednek az életstílusukat ismerő rajongók. Lehetnek e politikusok akár értelmiségiek is, a kor, korunk nemigen ösztökéli őket a könyvolvasás szenvedélyére, s az olvasás szokásával dicsekedniük nem divatos. Ha kultúráról kérdezik őket, a Spice Girlst kell dicsérniük, vagy Elton Johnt.

Mádl Ferenc azonban köztársasági elnökként is olvasott könyveket – gondosan válogatva, figyelmesen, de nem keveset. Közelebbi ismeretségünk elején még meglepődtem váratlan telefonjain, jobbára szombat vagy vasárnap délutánokon. Felhívott, hogy elmondja, olvasta egy frissen megjelent írásomat, és ezt és ezt gondolja róla. Nemegyszer megelőzve mindenki mást.

Az ilyen gesztus nem a hiúságnak fontos. Aki ír, megmutat magából valamit, és miközben adni is akar, sérülékennyé válik. Az egyensúlyunkat ilyenkor a figyelem állítja helyre: a másik figyelme. Azé, akinek írunk, s akit általában nem is ismerünk. Az ilyen figyelem gesztusában az elfogadás nyilvánul meg. Elfogadnak bennünket, gondolatainkat. Felteszem, nem kevesen vagyunk, akik Mádl Ferencről megkapták, megkapják ezt az ajándékot.

Ez a gesztus az olvasás figyelmének meghosszabbítása is. A könyvön, a szövegen túl kiterjed a másokra is, arra az emberre, aki ír. Egészében, rendkívüli elmélyedésről tanúskodik, a dolgok mindenkori végiggondolásáról és cselekedetté alakításáról.

És gyakran előfordul, hogy Mádl Ferenc más szerző könyvéről beszél nekem. Az élmény, amit kapott tőle, olyan fontos neki, hogy meg akarja osztani mással. Tudatni mással is megajándékozottságát. Mondhatni, természetes szokás ez – lassan mégis kihal. Erdések lettünk, elkérgesedtünk ma itt Hunniában, és nem mérjük az elismerést nagylelkűen.

Amit Amerika adott

Az egyik ritka pillanatban, amikor Mádl Ferenc életének forrásvidékeiről beszélt – talán a 2000 nyarán készült portréfilmben –, megemlítette, hogy gyermekkorában, a szülői házban, fent a gerendán látta sorakozni a család fontos könyveit. Erősen megmaradt bennem, hogy e kevés könyv között – hiszen könyvet vásárolni akkor nem volt mindennapos lehetőség – a Biblián és a magyar klasszikusokon kívül ott állt Walt Whitman verseinek egy angol nyelvű kötetete is. Egy amerikai Whitman-kötet a harmincas években, egy parasztházban, Bándon vagy Szentkirályszabadján?

A különleges családi könyveknek történetük van, és sorsot formálhatnak. Ennek a könyvnek a története szilánkokból, inenn-onnan, a portréfilmből és más szűkszavú forrásokból derült ki előttem. Mádl Ferenc édesapja, a bándi parasztember, ifjúságában Amerikában próbált szerencsét. Ott dolgozott néhány évig, majd hazatért, földet vásárolt, és családot alapított. „Kitántorgott Amerikába”, ahogy József Attila írta? Elment, céllal: világot látni és dolgozni. És visszajönni, gyarapodva. Mádl Ferenc édesapja hazajött. Mint Tamási Áron, Amerikából. Világot ismerő és belsőleg szabad emberként. Sok gyermeke között nincs, aki legalább az érettségig ne vitte volna.

A híres József Attila-sor és oly sok magyar értelmiségi segélykiáltása a korai 20. században máig visszhangzik fülünkben, s még fel is erősíti e hangokat a mostani elvándorlášhullám.

Voltak azonban kivételek: fiatal parasztok, munkások, akik tapasztalatokkal erősödve, szaktudással gazdagodva hazatértek a vándorévek után Amerikából, Franciaországból s máshonnan. Itthon öntudatos, feltörekvő földművesek lettek belőlük, a munkáselit legjobbjai vagy kisvállalkozók. Ambíciójuk, tudásuk és tartásuk fontos része lett annak a csöndes erőnek, amely a mélyben előrevitte Magyarország

FALI JELEK, 1993
Részlet, bronz

plebejus forradalmát a két háború között, miközben a felszínen, a társadalmi keretekben még kevés változás látszott. Nem tudom, eszébe jutott-e írónak, szociológusnak, hogy egy kötetbe összeszedve megírja néhány tucat ilyen hazatért élettörténetét – önismeretünk tágítására. A történetekbe beletartozna az is, hogy a Rákosiék által megvalósított munkás-paraszt „hatalom” idején nem volt ajánlatos beszélni ezekről a családtörténetekről. Az új világban hőseiket nem előre vitte, hanem esetleg internálótáborba vagy börtönbe. Talán ezért tudunk oly keveset a Nyugatról visszatértekről. El kellett őket felejteni.

Petőfi, Whitman és a Biblia

Könnyű elképzelni egy olyan parasztcsalád szellemiségét, amelynek feje sűrűn forgatta az említett könyveket, leemelte őket a gerendapolcra, kiváltképp a pihenés hosszú téli esztén. A magyar klasszikusok a nyelvhez és a nemzethez tartozás érzelmi kötését erősítették ebben a családi étoszban, versekkel és történetekkel. A Biblia és Whitman költészete pedig összecseng, sajátosan modern és öröktől való vallássságot sugallva. A misztikus szeretet és öröm motívumait erősítve fel, a jellegzetesen jézusi vonulatot. Az élet, az emberek és a természet szeretetét, magunkhoz engedését, s az ebből az érzésből fakadó demokratizmust. Derűlátó kereszténységet, amely erővel és méltósággal viseli, ha ránk mérték, a szenvedést – de nem keresi. Amely szerint a világ olyan hely, amelyben a fény és az öröm fölényben van a gonosz erői felett. És ahol a rossz terjedését fel kell tartani körülöttünk, hatását enyhíteni kell. Legyen az betegség vagy az élet más csapása.

Hogy Mádl Ferenc milyen mértékben viszi tovább s élteti magában és maga körül e szellemiséget, talán fölösleges fejtegetni. Ott van mindennapi gesztusaiban, amelyeknek lényegéhez tartozik, hogy kerülik a teatralitást, a rang fitogtatását és a külsőségességet. Egy mélyre ivódott etika részeiként.

Az élet mindennapi helyzeteiben sokszor voltunk tanúi feleséggel e megnyilvánulásoknak, a maguk spon-tán módján. Olyan helyzetekben, amelyeket nem Mádl Ferencék teremtettek, terveztek, hanem amelyeket lényük és viselkedésük váltott ki a pillanat erőterében.

Tavaly egy szép nyári napon, öreg autónkon közös kirándulásra mentünk Veszprémbe, ahol a Várban sétálva Mádl Ferenc diákkori emlékeit elevenítette fel. Lenéztünk a bástyáról a nyaktörő ösvényre, amelyen, a fal tövében, reggelente a kollégiumból az iskolába igyekezett, átvágva

a távolságot a girbe-gurba utcák felett. Ha megállt pihenni, Nyugat felé ellátott a szülőfaluja, Bánd feletti hegy gerincéig, és egy pillanatra szüleire gondolhatott. Aztán sietett tovább a gimnáziumba, ahol paptanárai tovább erősítették őt tudásban, az otthonról hozott szellemiségben.

A nézelődés és emlékezés veszprémi sétája minduntalan megszakadt. Ismeretlen turisták jöttek oda az akkor már négy éve hivatalát hagyott elnökhöz, hogy kezet rázhassanak és beszélgethessenek vele. Mindez tehát nem hírnévről és hatalomról szólt. Nyilvánvaló volt, hogy azzal a bizonyossággal léptek oda hozzá, hogy üdvözlésüket elfogadják, szavaikat meghallgatják. Megköszöntek egy régi elnöki döntést, vagy néhány mondatot mondtak saját magukról, amelyet a volt elnök figyelmesen hallgatott.

Ezek a közjátékok azt sugallták, hogy az emberek tisztelik őt, de nem tartanak, nem félnek tőle. Nem gondolják, hogy alkalmatlankodnak. Mert valahol olyan Mádl Ferenc, mint ők. Mint mindnyájan.

Mádl Ferenc egy különösen kiművelt, egyszerű ember. Három nyelven olvas és beszél előadói szinten. Világszerte ismert jogtudós, aki rendszeresen tanított külföldön is. De ennél is több. A műveltség hosszú személyes zarándoklattan eljutott addig a pontig, hogy felismerje, a legnagyobb tudás az egyszerűség. S ebben is segített az otthoni útravaló – a családi derű, a józan szerénység, amelynek forrásait, úgy tetszik, élete minden pillanatában fel tudta fakasztani magában, a reá rakódó bonyolult, csillogó világok egyetlen kardcsapásszerű átvágásával.

Feleségemmel a hosszú nap estéjén egyedül maradván, ismét sokáig beszélgettünk különös varázsáról, titkáról. Miért, hogyan teremtett ekkora tekintélyt elnök korában ez a higgadt, személytelen mondatokban beszélő, visszafogottan elegáns ember? Felidéztük azokat az évek során elszórt mondatokat, amikor Mádl Ferenc a gyermekkori mezei munkát említette. Hogyan dolgozott olykor kint a földön az

egész család, szülők és gyermekek, beleértve őt is. Hogyan járt haza segíteni még diákként is, egyetemi hallgatóként is, osztozva a földművessorsban. Alig néhány évnnyire egy strasbourgi ösztöndíjtól, amely váratlanul kijelölte szinte egész pályáját.

Ez a kézi munka hozta el neki s ennek emléke a kézben, a vállban, a testben, a realitás intelligenciáját, józanságát és alázatát, a kapcsolatot a valósággal. A mértéket. Alázatot, megalázkodás nélkül. Mert mindez egy teljes életforma része volt Mádléknál, egy olyan családban, amely nem tartotta magát szerencsétlen sorsúnak.

Így lett hitelesen népszerű Mádl Ferenc köztársasági elnök. Higgadtan, egy szenvedélyesen megosztott országban. Visszafogottan, a rikító médiakorszakban. Szavait megválogatva és szűkre szabva, a locsogásáradatban. Öltönyben és nyakkendőben vagy világos ingben, nyakkendő nélkül, elegánsan – a suhogós, farmeres, skaidzsekis tömeg országában. Lassan a rohanásban. Részvevőn a kemény kíméletlenség korában.

Mert titokban, legbelül tulajdonképpen mindenkinek erre a tekintélyre volt szüksége? Vagy mert valójában, a hangos látszatok ellenére, sokkal többen vagyunk, akik őreá hasonlítunk vagy őt tekintjük mintának, mint azok, akik a médiasztárokat utánozzák?

Akit meghívnak

Mádl Ferenc úgy ért fel a magyar közélet, a magyar államiság csúcsára, hogy sohasem akarta. Nem akart soha miniszter lenni, köztársasági elnök pedig még kevésbé.

Antall Józsefet alig ismerte személyesen, amikor váratlanul telefonhívást kapott tőle 1990 májusában. A jó félórás beszélgetésben Antall arról próbálta meggyőzni Mádl Ferencet, hogy vállalja el, hogy tárca nélküli miniszter lesz a kor-

mányban, portfóliója európai integrációnk és a privatizáció felügyelete volna. Mádl jogászként az Európai Közösség architektúrájának és működésének talán legjobb itthoni ismerője volt már akkor is, ez volt az egyik szakterülete. A másik pedig a nemzetközi magánjog. Papíron tehát erre a tisztségre készült egész pályáján – azonban világosan érezte, a miniszterség az első demokratikus kormányban valami egészen más lesz. Olyan sorsválasztás, olyan helyzetek megoldása, amelyekre készülni nem lehetett. Végül is elvállalta a felkérést – átérezte a történelmi pillanat esélyét, és meggyőzte az őt felkérő államférfi hite, fényes esze, egyenessége.

A köztársasági elnöki tisztség legalább olyan logikusan következett el, most már jelentős közéleti karrierrel a háta mögött. A rivalizálásban széthasadt MDF korszakában Mádl Ferenc – aki pártnak sosem volt tagja – emelkedett ki egyre bizonyosabban az első demokratikus kormány gárdájából legfőbb szellemi és erkölcsi tekintélyként. Ő lett a középjobb nemzeti gondolkodásnak a tengelye, egyesítő személyisége, s ezt Orbán Viktor, aki egyetemi éveiből őrizte meg tiszteletét Mádl tanár úr iránt, világosan felismerte. Mádl Ferenc figyelemével, hallgatásaival, kurta megszólalásaival amolyan mozdulatlan mozgató lett, s az is maradt máig. Természetesen következett be, hogy köztársasági elnöknek jelölték. Mégis, amikor a hírre Mádlékhoz felmentem, Feri éppen külföldön lévén, Dalma azt kérdezte tőlem szinte riadtan: „Mondja, Gyuszi, miért éppen őt akarják? Érti ezt?”

Értettem. Értettük.

Mádl Ferenc úgy vállalta el ezeket a tisztségeket, mint elháríthatatlan kötelességet, olyan helyzetben, amikor úgy látta, nem akadt más jelölt. S aztán elvégezte a feladatot, felsőfokon, a maga igen személyes stílusában, nagy felelősségérzettel. Eszembe jut az ő pályájáról Antall József egy mélyértelmű, rezignált aforizmája 1990-ből: „Aki akarja, nem tudja – aki tudja, nem akarja.” Mádl nem akarta, de képes volt rá.

Az elmúlt húsz évvel higgadtan néz szembe, örül annak, ami sikerült, és bántják a hibák, a kudarcok. Az első kormány idején is érték súlyos csalódások, válságok. Az első az volt, amikor az Alkotmánybíróság döntése miatt nem történhetett meg a termőföld reprivatizációja az egykori kistulajdonosok részére – vagyis licitálni kellett, és bárki licitálhatott. A föld megművelőinek elsőbbséget adni ebben a kérdésben az esélyegyenlőséget veszélyeztette volna az Alkotmánybíróság szerint. Jogilag tiszta döntés – képtelen, történelmietlen, életidegen tartalommal. Ennek folytán – Mádl így tartja – megfosztottak kétmillió magyar parasztot, egy egész társadalmi osztályt az utolsó méltó esélyétől arra, hogy a maga földjét művelhesse meg, ha akarja. Így lettünk ismét mára a nagybirtokok országa.

A másik válságos pillanatot számára a privatizációs elvek átalakulása hozta 1992-ben. Addig az volt a kormány elgondolása, hogy egy nagy állami holding feljavítja a vállalatokat, majd pedig az egészséges cégeket a magyar tőzsdén privatizálja, így minden állampolgárnak esélyt adva a részvénytulajdonlásra. 1992-ben azonban fordulat történt. A holdingkonceptió helyett a vállalatok azonnali készpénzes eladása került előtérbe – vagyis megkezdődött a külföldi tőke tömeges beáramlása, az ellenőrizhetetlen privatizáció. Mádl ellene szavazott a fordulatnak, és miután leszavazták, beadta lemondását Antall Józsefnek. Ezután vállalta el – ismét Antall kérésére, akinek a két év alatt benső barátja lett, a kulturális miniszteri tárcát. Minisztersége alatt többek közt megszületett a korszerű oktatási törvény.

Köztársasági elnökségének, talán egész pályájának legnehezebb próbája a 2004-es miniszterelnök-váltás volt, a váltás ismert személyi és politikai körülményei miatt. Mádl a jogászai gondolkodást, annak etikáját mindig figyelemben tartva, a maga szakértői gárdájával kielemezte, hogy van-e alkotmányos joga elvetnie a legnagyobb párt kockázatokkal fenyegető személyi javaslatát. Nos, kiderült, hogy csak igen

bonyolult, hosszadalmas, soklépéses eljárással alkalmazható volna vétót – a politikai nyomás viszont hatalmas volt az egyik oldalról az azonnali döntésre, és kevés volt a politikai támogatás, vagyis nem látszott kormányzásra azonnal kész másik erő, egy a nemzet érdekét szolgáló politikai vétóhoz.

Mádl természetesen mélyen megszenvedte e kényszerű döntés heteit, és máig foglalkoztatják következményei, amelyek felvetették őbenne is a köztársasági elnöki intézmény újragondolásának szükségét.

*

Villanások egy gazdag személyiségről, villanások egy mindnyájunk életét érintő pályáról. Ennyi kerülhetett most a papírra, ilyen kevés. De talán e kevés is sejteti, milyen lelki, közösségi térben haladt, halad Mádl Ferenc emberi pályája – egy pálya, melynek hitelét a fény és a sötétség, az öröm és a gondok igaz átélése, vállalása adja.

KODOLÁNYI GYULA

MÁDL FERENCET ÜNNEPELJÜK

Mikor indultunk az Útnak, emberebb emberré és magyarabb magyarrá akartunk válni, úgy, hogy kötelességet keresünk a magunk számára, és tisztességgel teljesítjük azt. Az utunk, mondhatni, elejétől embert próbáló, embert nyűvő, emberséget igénylő út volt. Simán járni rajta is folyamatos kaptatót jelentett, következetesen emelkedni, plus ultra, csak egészen kevesen, kiválók tudtak, az áhított, de itt-ott elérhetetlennek, reménytelennek tűnő cél felé. Hinni kellett hozzá, keményen, következetesen, hogy a cél létezik, és remélni kellett, bízón, derűsen, nem lankadva és nem csüggedve, hogy elérhető! Ma a pályára visszanézve, megállapíthatjuk, hálás szívvel az erőt adó Úr, és elismeréssel az erőt megnyugtatón tovább sugárzó személy iránt, hogy ember az, akire ma felnézünk.

Jogászi pályát jártunk, jogtalan, korlátlan, torz rend útvesztőin. Igazi kapaszkodót – *sit venia verbo*, ha így mondom – a konzseniális kollégák jelenthettek, ha voltak. Ahol egy-egy kiemelkedett a személytelenség sűrű porából, úgy kaptunk rajta, úgy igazodtunk hozzá, mint Balatont ködben járó vitorlások a tihanyi apátsági templom kiemelkedő, biztos irányt mutató tornyaihoz. Ilyen támpontot jelentő, irányt meghatározó zseniális kollégánk volt az ünnepelt évtizedek hosszú során át, gondolom, egész nemzedékünk számára.

Miközben megállok, és elgondolkodom azon, mit jelentett, mit jelent az életemben, számomra személy szerint, hála érzete tölt el: életem nagy ajándéka, hogy barátomnak tudhatom. Ahogy Arany János nézett vissza nosztalgiával élete útjára, megállapítva ifjú éveiről a lelkesítő gondolatot:

*Nem így, magánosan daloltam:
 Versenyben égtek húrjaim!
 Baráti szem, művészi gonddal
 Függett a lantos ujjain.
 Láng gyúlt a láng gerjelminél
 S egygé fonódott minden ága!*

– úgy nézek vissza pályám egyre hosszabbra nyúló útjára, úgy érzékelem ismét, újra meg újra az erőforrást, biztonságot, együttérzést jelentő barát jelenlétét, hatását, támogatását, éppen a döntő pillanatokban.

Életem egyik nagy ajándéka ez a kapcsolat, ingyen kaptam, ki nem érdemelt, ajándék. Ott indult atyai barátunk és mesterünk, Bandi bácsi házának alagsori kis lakásában, és fokról fokra teljesült ki, észrevétlen, csendesen – olyanná, mint amilyen a szerény, tudós és emberséges lényé annak, akinek most meleg barátsággal, a közös út utolsó szakaszára is bizalommal, közösen készülve, rázom meg nagy nagy hálával és szeretettel a kezét.

Isten éltesen, és adjon, *munkás, vidám öregséget: hol mit kezdté, abban véget!*

ZLINSZKY JÁNOS

„JÓ, SZAKSZERŰ MUNKA”

Ahogyan Németország látja a magyar EU-elnökséget

Január elsején, amikor Magyarország átvette az Európai Unió elnökségét, a hír örvendetesnek ígérkezett. Íme a második közép-európai ország, amelyik megpróbálkozik az unió vezetésével – és Lengyelország követi majd őt az év második felében. A két ország, mely együtt megdöntötte a kommunizmust, összehangoltan fogja az Európai Uniót irányítani, hosszú, szorosán együttműködő egyéves magyar-lengyel elnökség során, lelkesen, hogy bebizonyíthassák, érdemesek rá, és saját karakterüket is hozzátegyék az elnökséghez.

Ünnepélyes kijelentések helyett elítélő felzúdulás történt, olyannyira szélsőséges, főleg Németország részéről, hogy még a konzervatív *Die Welt* című újság is teret adott Günther Lachmann kommentátornak, hogy Magyarországot úgy ábrázolja, mint a faszizmus irányába tartó országot, és Orbán Viktor miniszterelnököt mint egyfajta új „Führer”-t. A müncheni *Süddeutsche Zeitung* karikatúrája úgy ábrázolta Magyarországot, mint bottal hadonászó ősembert, amint dühörögve lépked az európai civilizációt képviselők termeibe. Úgy tűnt, hogy a bántó médiatudósítások és gyalázkodó kijelentések, javarészt baloldali európai politikusok részéről, egyetlen sarkalatos pontra akarnak kilyukadni: hogy az Orbán-kormány hivatalba lépése, tisztességes és demokratikus választások során történt elsöprő győzelme demokraciellenes, veszélyt jelent az Európai Unió értékeire, és így a magyar Európai Unió-elnökség is aggodalomra ad okot.

A felzúdulás mögött jó adag hamis médiahírverés és politikai hajtóerő volt – de a Magyarország elleni fellépés,

úgy tűnik, nem nyerte el a német tisztségviselők és technokraták tetszését Brüsszelben. „Nem hiszem, hogy bárki részéről is bármilyen hasonló alapvető kritika elhangzott volna a német parlamentben Magyarország demokratikus választásainak hitelességével kapcsolatban” – nyilatkozta Martin Kotthaus szóvivő, az állandó német misszió küldöttje az Európai Unióban. „Természetesen nem!” – kiáltott fel némi bosszankodással, amikor megkérdeztük tőle, hogy volt-e valami jele a magyar kollégákkal való beszélgetések és politikai ügyletek kapcsán, hogy ők valamelyest kevésbé demokratikus irányultságúak volnának.

Az viszont, hogy Magyarország lábbal tiporja az alapvető európai értékeket, Martin Schultz (SPD), az európai szocialisták parlamenti csoportvezetőjének véleménye Strasbourgban. „Az európai elnökségnek meg kell védenie az európai értékeket, és Magyarország azzal gyanúsítható, hogy eltiporja azokat a legeslegfontosabb értékeket, amelyeket állítólag védelmez” – nyilatkozta nemrégiben egy interjúban. Azonban korábbi, megtorlásra szólító felhívásai kevésbé erőszakos hangvételűek lettek Orbán Viktorral folytatott beszélgetését követően, január közepén.

Német tisztségviselők Brüsszelben azt állítják, hogy bármilyen vonatkozása is lenne, a téma „lekerült a napirendről”. Véleményük szerint, habár „néhány kérdés Magyarországon a belpolitika napirendjén maradhat”, a magyar európai elnökség mint olyan, most már szabadon koncentrálhat a közeli feladatokra, és „megbízható teljesítménnyel” startolt.

„Belföldön a magyarok sok hibát követtek el, de az egész médiaügy most már mögöttünk van, mivel megegyeztek abban, hogy módosítják a törvényt” – nyilatkozta Elmar Brok (CDU), az Európai Parlament EVP-frakciójának külpolitikai szóvivője és a Német–Magyar Fórum társelnöke. Hozzátette azonban, hogy „a gyanakvások megmaradnak”, és az EU Parlament „alaposan megvizsgálja majd Budapest tervezett alkotmányos reformját”. Egy másik német tisztségviselő az izga-

lomról tesz említést, melyet az az óriási szőnyeg okozott, melyet az Európai Tanács épületében helyeztek el Brüsszelben, s amely bemutatja (egyéb történelmi témák között) Magyarország térképét 1848-as szabadságharcának idején. Ez a textil okot szolgáltatott úgymond „néhány partnerállam újabb irritációjára” – voltaképpen Szlovákiára és Romániára.

A tényleges magyar EU-elnökség teljesítményére vonatkozóan Brok azt nyilatkozta, hogy „mindenki egyetért abban, hogy a program jó”, de „még túl korai bármi tartalmat is mondani. Amit mi ez idáig láttunk, az megbízható, gyakorlott munka.” Kotthaus egyetértett, mondván, hogy „egy EU-elnökség munkájának értéke csak tevékenységének két utolsó hónapjában értékelhető. Eddig minden, amit mondhatunk, az, hogy jó, szakszerű munka, hadd lássuk, mik lesznek az eredmények”.

Egy magasabb rangú német EU-tisztviselő azt a személyes nézetét fejtette ki, hogy Magyarország elnökségének hat hónapja valószínűleg „átlagos” teljesítmény lesz. „Természetesen nem olyan elnökség, mint a francia vagy a német, ahol sok téma lesz napirenden egy időben és meglehetősen hatékonyan” – jelentette ki az anonimitás feltétele mellett a tisztviselő. „De a korlátozottabb működési területen, amit a magyarok szabtak maguknak, megbízhatóan, gyakorlati tapasztalattal, jól felkészülten dolgoznak prioritásaik elősegítése érdekében. Természetesen nem hasonlíthatók össze a csehekkel, akik nagyon kevés feladatot valósítottak meg elnökségük idején.”

A tisztviselő megemlítette, hogy különösképpen jó az alkalom a magyar romaprogram sikerre vitelére, amely egy sor olyan célkitűzést foglal magában, ami arra hivatott, hogy a roma kisebbségek körüli problémákkal európai szinten birkózzon meg. „A magyarok rengeteg erőfeszítést tettek ennek érdekében és boldogulnak is.” Magyarország számára ez a program sikeresen teljesítené ki küzdelmét az elharapózott romaellenességgel szemben, amellyel vádol-

ják. Ugyanakkor kedvezően lenne ez összehasonlítható a legújabb francia megoldási kísérletekkel, azaz a Romániába való tömeges romakitoloncolási ügyekkel.

A német EU-tisztviselők úgy látják, hogy Magyarország „korlátozott, de érdemleges” prioritásai főleg az előző kommunista országokra fókuszálnak. „Igyekeznek, hogy Románia és Bulgária Schengeni övezethez való csatlakozását napirenden tartsák” – nyilatkozta egy tisztviselő. Ez igazán nehéz ügy – állította Laurent Wauquiez, a francia EU-ügyek minisztere, és határozottan elvetette a két ország csatlakozását, a korrupció elleni küzdelem hiánya, az illegális bevándorlás, valamint a csempészés miatt. Mindkét ország azt remélte, hogy márciusban csatlakozhat a Schengeni övezethez.

Főleg Horvátország EU-hoz való csatlakozása a tét, amely Magyarország szívügye és központi törekvése Dél-Kelet Európában. A folyamat véghezvitele érdekében Budapest eltökélten, szorosán működik együtt Lengyelországgal, amely júliusban veszi át az EU-elnökséget, és hasonlóképpen buzgó Horvátország EU-hoz való csatlakozásának ügyében. A német kormány méltányolja az energiát és akaraterőt az erőfeszítések mögött, de mégis úgy tetszik, mintha aggódna a dolgok leegyszerűsítése miatt. „Mi, akárcsak Magyarország, úgy látjuk Horvátország csatlakozási folyamatát, mint dinamikus és végső fázisában lévő ügyet. De tisztázni kell, hogy semmilyen »árkedvezményt« nem adhatunk senkinek, aki az EU-hoz kíván csatlakozni” – nyilatkozta Berlinben John Reyes, a német külügyminiszter szóvivője.

Magyarország kis ország, és közvetlen területi érdekein túlmenően „természetesen más, nagyobb országok határozzák meg a nagy, mindent átfogó napirendi pontok dinamikáját – mint például az euróval és gazdasági válsággal való foglalkozás” – jegyezte meg egy magas rangú német tisztviselő Brüsszelben. „A magyarok elég bölcssek ahhoz, hogy támogassák az itteni hajtóerőket, Franciaországot és Németországot, mintsem hogy uralni próbálják ezt a vitát.”

Ilyen szélesebb távlatú napirendi pont például az energiapolitika, és ez olyan terület, ahol Magyarország igenis megpróbálja alakítani a vitát. Budapest azt állította, hogy javaslata áttörés volt az Európai Tanács február 4-ei csúcsertekezletén. Németország kancellárja, Angela Merkel, úgy tűnik, egyetért. Ezt a napirendi pontot beszédének lényegéként méltatta, és magasztalta a csúcstalálkozó vívmányait. „Mi egy egységes energiapiac felé mozdulunk el, hivatalosan is, valamint további fejlemények tekintetében, ami a projekteket – cégekkel és nemzeti szabályozó hatóságokkal való szükséges konzultációkat – illeti” – jelentette ki, és hozzátette, hogy „a magyar elnökség számos erre vonatkozó konferenciát szervez majd júniusig”.

Az EU célja, hogy létrehozzon egy nemzetek fölötti energiapiacot, és függetlenítse magát az ukrán gázvezetékektől az orosz gáz továbbítása során (a „Déli Áramlat” projekt), új gázvezetékekkel kerülőúton, összekötve Oroszországot és a Kaszpi területét (a „Nabucco” projekt). Budapest számára ez szintén központi nemzeti napirendi pont, mivel mindkét projekt gázvezetékei áthaladnának Magyarországon, amely ezáltal kulcsfontosságúvá válna az európai energia-infrastruktúrában. Orbán Viktor miniszterelnök bejelentette az Európai Tanács döntését, mely szerint a magyar gázvezeték kiépítésére vonatkozó tervek elsőbbséget élveznek. Ez ugyanakkor anyagi támogatást is jelentene az EU-kasszából. Szerencsés lehetne május 3-án egy nagyobb konferencia megrendezése.

Bármilyen jelentősebb ügy megoldása nagy előrelépést jelentene a magyar EU-elnökség sikere szempontjából. Érkezett már dicséret emiatt Berlinből: „A magyar elnökség kulcsfontosságú szerepet játszott a február 4-i energia-csúcsertekezlet előkészítésében, és ezáltal képes volt hozzájárulni azokhoz a jó eredményekhez, amelyeket elértek” – mondta a német külügyminisztérium szóvivője.

Megváltoztathatja-e vagy legalább árnyalhatja-e a negatív német közvéleményt a magyar elnökség jó teljesítménye a konzervatív magyar kormányról? Ez majd elválik. A német médiatudósítások hangvétele Magyarországról és Orbán Viktorról újabban valamelyest kevésbé feldúlt.

Stephanie Bolzen, a *Die Welt* brüsszeli tudósítója, aki nek tavaly decemberben sikerült Orbán Viktort a „leninista” és „konzervatív forradalom” kifejezések összekapcsolásával jellemeznie, még mindig bizonytalan a tekintetben, mint mondja, hogy mennyire „bízhat” meg benne. Mégis, a következőket írta az Európai Parlament előtti szerepléséről januárban: „Lehet, hogy Magyarország kormánya elfogadja a kritikát, és lehet, hogy lép is annak nyomán. Egy dolog azonban világos marad Orbán beszédéből: »Nem fogjuk tűrni az inzultust népünk ellen. Nem fogadjuk el, hogy a demokrácia működése Magyarországon megkérdőjelezhető legyen.« [...] Olyan ember beszél így, aki harcolt a kommunista rezsim ellen és kivette részét a demokratikus Magyarország megteremtéséből. És aki, éppen ennek folytán [...] rendkívül magabiztos, és új hangvételét erre az életrajzi legitimációra építi...”

Így hát mit lehet tenni Németország összességében meglehetősen pozitív hivatalos nézetével, ami a magyar EU-elnökséget illeti – és ezzel egyidejűleg a német média többségének és a német baloldali politikusoknak a negatív hozzáállásával Magyarországot illetően? Jelezhet valamiféle kapcsolathányt a működésben az a különbség, ahogy a német újságírók és kormányzó politikusok látják a dolgokat Németországban. Jelezhet eltérő érdekeket – harsány főcímeikkel könnyebben eladható egy újság, a harsány politikusoknak pedig rendszerint nincsen hatalmuk.

De mi is az igazi német nézet Magyarországról? Sodródna-e a magyarok, vagy akár gyalogmenetben távolodna Európától nyílaskeresztes egyenruhában, mint ahogy néhány német média és baloldali ellenzéki politikus sugal-

mazza? Vagy Magyarország felelős és konstruktív tagja az uniónak? A berlini külügyi tárca Magyarországot minden kétséget kizáróan Európa becsületes partnerének tekinti. A már idézett német szóvivő megfontolt szavai szerint: „Magyarország aktív és dinamikus EU-elnöksége, valamint főleg az a tény, hogy Magyarország sok mindent maga vállalított meg mint a dél-kelet-európai országok elkötelezett közbenjárója, azt mutatja, hogy az ország feltétlenül ki szeretné venni a részét Európa formálásában.”

És legvégül ez azt jelenti, hogy Magyarországra nem úgy tekintenek mint radikális lázadóra. A fenti gondosan megfogalmazott mondatok, a minisztérium megfontolt véleménye kétségkívül a bátorítást szolgálja, bár hagy némi helyet a magyar makacsság érzékeltetésére. Figyelemre méltó eszerint Magyarország aktív részvétele az EU-ban (ellentétben az euroszeptikus csehekkel), és ugyanakkor önkorlátozása is a területi kérdésekben, és a kisebb hangsúly a nemzeti vonatkozásokon („Dél-Kelet-Európa szószólója”).

A többi uniós partner szemében a kötelességszerű magyar támogatás néhány „átfogó európai napirendi pont” kérdésében és a megfontolt távolságtartás ugyanazoktól a szereplőktől, kéz a kézben megférhet egymással. Budapest támogatásáról biztosította a német–francia gazdasági reformcsomagot az euró megmentésére vonatkozóan, ami például nem jelenti azt, hogy Magyarország hamarosan az euróövezet része kíván lenni. A magyar kormány tulajdonképpen kijelentette, hogy nincs szándékában csatlakozni az euróövezethez legalább 2020-ig. Ennek egyik oka a közös tarifák egységes adózásától való félelme – egy javaslat, amelyet Magyarország tényleg elfogadna, valóban támogatva a francia és német ötleteket – mindaddig, amíg az a maga számára nem lenne kötelező érvényű. Úgy tűnik, jelenleg nincs érvényben semmilyen kényszer arra vonatkozóan, hogy e klubba mindenkinek be kellene lépnie. Más jelek arra mutatnak, hogy Magyarország erősebb pénzügyi hátteret akar

teremteni magának, és függetlenséget az európai gazdasági válság mechanizmusaitól.

Úgy tűnik, a német tisztviselők meg vannak győződve arról, hogy Magyarország Európa nélkül éppannyira felfoghatatlan, mint Európa Magyarország nélkül, és Budapest megbízható partner marad.

BORIS KALNOKY
Dán Ibolya fordítása

TERMÉSZETES SZELEKCIÓ ÉS EVOLÚCIÓ, MINT AZ ÉLŐVILÁG TEREMTÉSÉNEK ESZKÖZE*

„Nem nagyszerű dolog-e az a nézet, hogy a Teremtő az életet, annak különböző képességeivel, eredetileg egy csekély számú formába adta bele, sőt talán csak egybe? Majd ebből az egyszerű kezdetből oly sok csodálatra méltó forma fejlődött és fejlődik ki továbbra is?”

(Charles Darwin: *A fajok eredete*. 1860.)

A mottóként citált idézet a nagy vihart kavart könyv utolsó oldalán olvasható. Úgy gondolom, minden kétséget eloszlat afelől, hogy Darwin összeegyeztethetőnek vélte-e keresztény hitünket az evolúcióelmélettel, és egyben magyarázza címválasztásomat.

Bár agykutatóként nem tartozik szűkebb szakterületemhez, a Magyar Katolikus Püspöki Kar megtisztelő felkérésére megpróbálok összefoglalni gondolataimat a teremtéstörténet bibliai és evolúcióbiológiai értelmezésének lehetséges szintéziséről, harmóniájáról. Az előadásban végig támaszkodni fogok a *The Language of God* című könyvre, melynek szerzője dr. Francis Collins, a National Institutes of Health, az USA Nemzeti Egészségügyi Intézethálózatának igazgatója, aki az emberi génállomány feltérképezését végző Human Genom Projectet is vezette.

Francis Collins helyesen jegyzi meg könyvének elején, hogy ma már komolyan gondolkodó biológus nem kérdőjelezi meg a darwini természetes szelekción alapuló evolúció elméletét, amely magyarázza az élővilág komplexitásának és sokféleségének kifejlődését a Föld kialakulását követő

* A 2010. október 8-án a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által szervezett *Teremtés a tudományban* című rendezvényen elhangzott beszéd szerkesztett változata.

négymilliárd év során. Valamennyi faj valamilyen szintű, az evolúció mechanizmusa által biztosított genetikai rokonsága minden biológiai tudományok alapja, kiindulási pontja, és eredményei értékelésének közege. Ennek ellenére nincs olyan tudományos elmélet, amely több vitát váltott volna ki vallási vonatkozásaiban, mint Darwin elmélete, és ez a vita ma is egyre gyakrabban és intenzívebben fellángol. Jómagam II. János Pál pápával, Teilhard de Chardinnel és Francis Collinszal együtt az úgynevezett teista evolúcióban hiszek, amely szerint *a természetes szelekció általi evolúció a teremtési folyamat gyakorlati megvalósulásaként is értelmezhető*, tehát Darwin nem mond ellent a Bibliának. Akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy az evolúció Isten teremtési módszere.

Első lépésben vegyük sorra a világegyetem és benne az élővilág létrejöttének négy uralkodó teóriáját, és azok kritikáját Collins szerint, melyek a következők:

- 1) Ateizmus és agnoszticizmus;
- 2) Kreacionizmus;
- 3) Az értelmes tervezettség (Intelligent design, ID);
- 4) A teista evolúció vagy BioLogos elmélet.

1) Az *ateizmus* híveinek hivatkozási alapja általában a tudomány, de nem veszik észre, hogy a tudomány legfeljebb olyan kérdésekre adhat választ, mint „hogyan működik az élővilág?”, de arra soha, hogy „*miért* jött létre egyáltalán az élet, mi az ember létezésének végső célja?” Napjainkban az ateizmus hívei leginkább a darwini evolúciós tanokban vélik megtalálni az istenhit elvethetőségének tudományos alapját. Richard Dawkins, illetve Daniel Dennett egyenesen azt állítják, hogy az evolúció elfogadása a biológiában egyenlő az ateizmus elfogadásával a teológiában. Richard Dawkins fő érve, hogy az evolúció teljes egészében magyarázza a biológiai komplexitás és diverzitás kialakulását, az ember eredetét, tehát Istenre semmi szükség. Válaszként Alister McGrath, molekuláris biológus és teológus kiemeli,

ÚT, 1981
Festett aluminium

amit már az elmúlt 150 év számos neves biológusa – köztük maga Darwin is – vallott, hogy valóban, az evolúcióelmélet leveszi Isten válláról az egyes fajok külön-külön megteremtésének gondját, ugyanakkor nem cáfolja a lehetőségét annak, hogy Isten az evolúción keresztül valósította meg a teremtett világ csodálatos tervét. Dawkins azt írja, hogy az evolúció, azaz a túlélésért versengő gének révén létrejött élővilágban a *vak és könyörtelen közömbösség* uralkodik. Nyilvánvaló ellentmondásba keveredik saját magával, amikor később azt írja, hogy az ember elég fejlett ahhoz, hogy ellenálljon saját génjei önző parancsának, a genetikai kényszerítésnek: „Mi, emberek, képesek vagyunk szándékosan kifejleszteni és táplálni a tiszta, érdekektől mentes altruizmust – valamit, aminek nincs helye a természetben, valamit, ami korábban sohasem létezett az élővilág egész történelme során.” Arra már utal, hogy ezek az erkölcsi törvények hogyan alakultak ki, ha az egész természetet, benne az embert egy Isten-nélküli evolúciós folyamat hozta létre, melyben csak a vak, könyörtelen közömbösség érvényesül... Az ateizmus tudományos elméleteinek irrelevanciáját igazolja az, hogy mivel Isten a fizikai világ tér-idő dimenzióin kívül létezik, ezért eleve nem lehet tárgya a természet működését térben és időben vizsgáló tudománynak, amely így nem tudja sem bizonyítani, sem elvetni Isten létét. Az ateizmus tehát tulajdonképpen vakhit, amely tudományosan bizonyíthatatlan hiedelemrendszert épített fel magának. Stephen J. Gould, aki bár agnosztikus, nagy tisztelője volt az evolúcióbiológia olyan keresztény nagyságainak, mint Theodosius Dobzhansky, azt írja: „Vagy a kollégáim fele teljesen hülye, vagy a darwinizmus tudománya tökéletesen összeegyeztethető a vallásos hittel – és ugyanúgy az ateizmussal. Tehát akik ateisták akarnak lenni, azoknak más hivatkozási alapot kell keresniük. Az evolúció erre nem jó.”

2) A *kreacionizmus* tudományos elemzésére ma már nem érdemes időt pazarolni. Állításuk szerint ugyanis a Föld egyidős a teremtéssel, azaz kb. 6000 éves, ami ellentmond a modern izotópos kormeghatározásnak. Az őslénytan és földtan teljes tudományágait kellene elvetnünk ahhoz, hogy hihessünk a kreacionistáknak. A tudomány mai állása szerint, számos független köztvetvizsgálat egybehangzó eredménye alapján a Föld kb. 4,5 milliárd éves, amelyen a kéreg megszilárdulása és lehűlése után 150 millió évvel már meg is jelenhettek az első élőlények mikroorganizmusok formájában.

3) Részletesebben kell foglalkozni az *értelmes tervezettség* (*Intelligent design, ID*) teóriájával, ez ugyanis gyorsan terjed napjainkban az Egyesült Államok egyetemlein, tudósok, oktatók, diákok, egyéb értelmiségiek körében, akik ettől várják az istenhitük és tudományos meggyőződésük közötti vélt ellentmondások feloldását. Az a fő probléma az ID-vel, hogy a tudományos magyarázat hiányát, az ismeretanyagunkban tátongó űröket tölti ki Isten feltételezett működésével, ezáltal a tudomány szerepét, jelentőségét, jövőjét is megkérdőjelezi. A tudomány azonban folyamatosan fejlődik, és már eddig is számos, tudásunk korábban Isten beavatkozásával magyarázott hiátusát sikerült megválaszolnia, és újabb titkokat lesz képes feltárni a közeljövőben is. Ez az ID istenérveit folyamatosan gyengíteni fogja. Egy ilyen alapozású hit rendkívül sebezhetővé válik, sőt le is járható. Ezért az ID nem csupán megalapozatlan, és mint alább bemutatom, tudománytalan, hanem veszélyes is, hiszen a felületes szemlélő számára mindenfajta istenhitet lejárát. A modern tudományok az ID teóriáját számos ponton elvetik:

Először is, az ID nem tekinthető „tudományos elméletnek”, ez utóbbi sajátossága ugyanis, hogy próbál értelmet adni kísérletes megfigyeléseknek, előre jelez várható új eredményeket, és kísérletes megerősítési lehetőségeket

kínál. Az ID ehelyett a komplex, többkomponensű biológiai rendszerek keletkezését a természetfeletti közbelépésének tudja be, ami tudományos szempontból zsákutca, soha nem lehet tudományosan bizonyítani.

A másik alapvető probléma, hogy az ID nem ajánl semmiféle lehetséges mechanizmust az intervenció, az isteni beavatkozás mikéntjére. Michael Behe, az ID egyik neves személyisége szerint minden szükséges gén már a primitív mikroorganizmusok génállományába fel lett töltve, csak inaktív állapotban, hogy majd pár száz millió év után fel legyenek „ébresztve”. Evvel az a gond, hogy ilyen mikroorganizmusokkal ma sehol sem találkozni, másrészt ma már tudjuk, hogy a nem használt DNS-szakaszok mutációs rátája igen magas. Tehát egy ilyen DNS-alapú információraktár nem maradt volna fenn több száz millió évig, az eredeti genetikai információ már régen használhatatlanná mutálódott volna.

Az úgynevezett csendes mutációk, melyek hatása nem jelenik meg a fehérjék aminosav-sorrendjében vagy -funkciójában, gyakoriak a DNS kódoló szakaszában is, hiszen a szelekció számára közömbös változásokat jelentettek a DNS-ben. Ugyanakkor a megszólaló mutációk éppen emiatt ritkák a kódoló régióban, de gyakoriak a nem-kódoló, úgynevezett junk (vagy szemét) DNS-ben, mely szakaszok jelentőségét nemrég kezdték feltárni. Ha a genomok tervezve lennének, vajon mi szükség volna ezekre a DNS-variációkra, melyek egyébként a véletlenszerű mutáció és a darwini természetes szelekció létét támasztják alá?

Az értelmes tervezettséget cáfolja az a tény is, hogy az evolúciós folyamat során fennmaradtak tökéletlen megoldások. Például az emberi gerincoszlop designja nem jól szolgálja a felegyenesedett testtartást. De az sem világos, milyen fontos funkció miatt maradt meg a bölcsességfog, ami az esetek nagy részében magától ki sem bújjik, hanem ki kell vésetni, vagy a vakbél, amelynek szintén nincs nélkülözhetetlen feladata.

Az ID hívei a komplex sejtszervecskék, például a baktérium úszásra használt ostora kialakulását tekintik az értelmes tervezettség egyik fő bizonyítékának. Ez az ostor kb. 30-féle fehérje összehangolt működésének eredményeképpen képes motorként forogni, a baktérium előrehaladását biztosítani. Ha az evolúció során ezek a fehérjék egyesével, véletlenszerűen jelentek volna meg, akkor az ostor nem működik, nem jelent evolúciós előnyt, tehát fenn sem marad. Annak a valószínűsége, hogy véletlen, egymástól független mutációk révén mind a 30 egyszerre alakuljon ki, gyakorlatilag nulla. Bár ez nagyon meggyőzően hangzik, mégis létezik alternatív, tudományos magyarázat. Az ostort alkotó fehérjék vagy azok rokonai ugyanis más sejtszervecskékben más funkciót látnak el, például egy toxininjektáló apparátust alkotnak. Ennek az apparátusnak a fehérjeit kódoló gének nem függetlenek, hanem egyszerre duplikálódhattak, és így a kópia tagjai együttesen válhattak át egy másik funkció ellátására.

Végül egy kevésbé tudományos ellenérv: az ID úgy festi le a Teremtőt, mint egy hanyag, fabrikáló tervezőt, akinek lépten-nyomon be kell avatkoznia, hogy kijavítsa a kezdeti terv hibáit. Egy hívő számára, aki csodálattal szemléli a teremtett világ sokféleségét és komplexitását, nagyon nehéz a Mindenhatót ilyennek elképzelni.

4) A *teista evolúció*, vagy a Francis Collins által *BioLogos*-nak keresztelt elmélet az uralkodó azok között a biológusok között, akik istenhitüket is komolyan veszik. Köztük számos neves evolúciobiológus is megtalálható, mint Asa Gray vagy Theodosius Dobzhansky, de hindu, muszlim, zsidó és keresztény teológusok is, legnevezetesebben II. János Pál pápa. A teista evolúció 6 fő tételen alapszik:

4. 1. – Az univerzum kb. 14 milliárd évvel ezelőtt jött létre a semmiből.

4. 2. – Minden valószínűtlensége ellenére az univerzum tulajdonságai úgy lettek finomhangolva, hogy az élet kialakulhasson.

4. 3. – Bár az élet eredetének, a legprimitívebb mikro-organizmusok kialakulásának pontos mechanizmusát még nem ismerjük, de amint az élet létrejött, a természetes szelekción alapuló evolúció tette lehetővé a biológiai sokféleség és komplexitás kialakulását 3-4 milliárd év alatt.

4. 4. – Amint az evolúciós folyamatok elindultak, nem volt többé szükség természetfölötti beavatkozásra. Ezt persze nem úgy kell érteni, hogy Isten megteremtette, majd magára hagyta a világot, hiszen Szent Pál athéni beszéde szerint is „Benne élünk, mozgunk és vagyunk”. A fizikai állandók, szabályok, evolúciós törvények és a tér-idő dimenzióiban véletlennek érzékelt események formájában mindig velünk van, vagy inkább a világmindenség van őáltala és őbenne.

4. 5. – Az ember része az evolúciós folyamatnak, és az emberszabású majmokkal *közös őstől* származik.

4. 6. – Az ember minden evolúciós magyarázaton felül egyedi teremtmény, hiszen spirituális természete is van. Ez magában foglalja az Erkölcsi Törvény létezését (a jó és a rossz ismeretét), és Isten keresését, ami minden emberi kultúra sajátja történelmi korszakoktól függetlenül.

A *BioLogos* tehát nem a világegyetemről alkotott ismereteink hiányosságait próbálja Istennel kitölteni, hanem Istent válaszként kínálja olyan kérdésekre, amelyeket a tudomány fel sem tehet, és nem is tudna megválaszolni. Pl.: Miből, honnan jött létre az univerzum? Mi az élet értelme? Mi történik velünk halálunk után? Az ID-vel szemben a *BioLogos* nem akar tudományos teóriaként megjelenni, hiszen igazságát csak az elme, a lélek spirituális logikájával lehet indokolni.

Az alapvetés első két pontja a világegyetem keletkezéséről, a fizikai állandók, törvényszerűségek finomhangoltságáról szól. Ma kb. 15 független fizikai állandót ismerünk, ezek közül öt sarkalatos, mint például a gravitációs állandó, vagy az atommagot összetartó erők, amelyek létezésére, számszerű nagyságára semmiféle elméleti magyarázat

nincs, egyszerűen csak vannak. Viszont értékük minimális megváltoztatása lehetetlenné tette volna az univerzum kialakulását. Stephen Hawking neves elméleti fizikus írja: „Ha az univerzum tágulásának sebessége az Ősrobbanás utáni másodpercben csak százezermillió-milliomodnyival kisebb lett volna, akkor az univerzum összeesett volna, mielőtt mai méretét eléri.” Ez a tágulási sebesség pedig az univerzum kezdetét jelentő pont teljes tömegétől, energiájától és a gravitációs állandótól függött a Big Bang pillanatában.

Hasonló a helyzet a többi állandó esetében is, például ha az atommag protonjait és neutronjait összetartó erő minimálisan kisebb, akkor csak hidrogénatomok léteznének, ha minimálisan nagyobb, akkor minden hidrogén héliummá alakult volna, ami lehetetlenné tette volna a nehezebb elemek kialakulását. Talán nem meglepő, hogy ez az atommagerő pontosan úgy van beállítva, hogy az élethez alapvető jelentőségű szénatomok kialakulásának kedvezzen. Annak a valószínűsége, hogy valamennyi fizikai állandó és törvényszerűség ilyen hihetetlen pontossággal, véletlenül, éppen olyan értékre álljon be, ami nemcsak az univerzum kialakulását teszi lehetővé, de az élet megjelenését is, gyakorlatilag egyenlő a nullával.

Akkor viszont már csak két alternatíva létezik: az egyik a „multiverzum” hipotézis, miszerint végtelen számú Ősrobbanás történt más-más kiindulási paraméterekkel, és ezek közül egyben véletlenül minden összejött, és kialakulhatott a ma létező univerzum. Végtelen számú Big Bang esetén viszont ezek vagy egyszerre egymással párhuzamosan, vagy időben egymás után történtek, ami feltételezi a tér és/vagy az idő létezését még a Big Bang előtt. Mai felfogásunk szerint azonban a tér és az idő az Ősrobbanással alakult ki egy kiterjedés nélküli, hatalmas energiájú pontból. Ha a végtelen számú Big Bang-„kísérlet” lehetőségét is elvetjük – bár néhány elméleti fizikus komolyan veszi –, akkor nem marad más, mint a *fizikai paraméterek Teremtő általi beállítása*. Hawking írja:

„Nagyon nehéz lenne megmagyarázni, hogy a világegyetem miért pont így kezdődött, hacsak nem Isten akaratából, aki hozzánk hasonló lényeket szeretett volna ezáltal teremteni.”

Mindez azt sugallja, hogy már a Big Bang idején minden paraméter úgy volt beállítva, hogy 14 milliárd év alatt kialakulhasson az ember mint Isten képmása. A BioLogos elmélet 3. és 4. pontja elfogadja a természetes szelekción alapuló evolúciót, miszerint az élővilág a maga csodálatos diverzitásával és összetettségével a legegyszerűbb mikroorganizmusokból alakult ki, és jutott el az anyag legkomplexebb formájának, az emberi agynak a megjelenéséig. Első hallásra valóban hihetetlennek tűnik, hogy spontán mutációk, génduplikációk, deléciók, kromoszómakettőzések, horizontális géntranszfer révén ez a csodálatos molekula, a DNS egyre komplexebb fajokat, tulajdonságokat, szerveket, szervrendszereket volt képes létrehozni, kódolni és átörökíteni. Azon viszont senki nem csodálkozik, pedig legalább ennyire hihetetlen és csodálatra méltó, ahogyan egyetlen megtermékenyített petesejtből 9 hónap alatt egy életképes ember fejlődik ki. A sejt és szöveti differenciáció, a vétagok, belső szervek, az idegrendszer millióféle egyedi funkcióval rendelkező elemének kifejlődéséhez szükséges információ meg van írva *egyetlen* megtermékenyített petesejt DNS-ében.

Ha létezik egy ilyen DNS-ben kódolt, 9 hónap alatt lefutó program – és nyilvánvalóan tudjuk, hogy létezik, hiszen a folyamatnak nap mint nap tanúi lehetünk –, akkor miért olyan nehéz elhinni, hogy 4 milliárd év alatt ez a DNS-molekula önorganizáció és véletlenszerű változásokat követő szelekciós folyamatok révén létrehozta az emberi genomot (és mellette természetesen millió más fajét is a biodiverzitást biztosítandó)?

Ebből a 4 milliárd évből 3 és fél alatt csak az egysejtű mikroorganizmusok szintjéig jutott el a fejlődés, ez volt tehát a véletlen folyamatok számára a legkritikusabb szakasz. Ez a szinte elképzelhetetlen hosszúságú idő az, ami segíthet a *véletlenszerű* változásokon alapuló szelekciót elfogadni, hi-

szen a baktériumoknál egy generációváltás akár 10 perc alatt is végbemehet, ami azt jelenti, hogy egy év alatt több mint 50 ezer, 2 milliárd év alatt pedig 100 ezer milliárd osztódásra, azaz kvázi véletlenszerű örökítőanyag-változásra volt lehetőség. S mindez egyszerre a Föld valamennyi – akkoriban talán 10^{20} körüli számú – mikroorganizmusa esetén (ma a baktériumok számát a Földön 5×10^{30} -ra becsülik). Végül a mikroorganizmusok csaknem végtelennek tekinthető „próbálkozásai” eredményeként kb. 2 milliárd éve létrejöttek a valódi sejtmaggal rendelkező sejtek (az eukarióták), majd 550 millió évvel ezelőtt megszületett az igazi áttörés, hirtelen számos többsejtű gerinctelen faj jelent meg az őslénytani leletek tanúsága szerint. Ezt „Kambriumi robbanás”-nak is nevezik. A legvalószínűtlenebb esemény bekövetkezése is csaknem biztosra vehető, ha a próbálkozások száma közelíti a végtelenhez, csak ehhez megfelelő hosszúságú idő kell. Ezért írhatta Heisenberg, hogy „...az egyetlen fogalom, amelyet a fizikához és kémiához hozzá kell adni, hogy megértsük az életet, az a történelem fogalma. Egy hosszú eseménysor, melynek során az alkalmilag fellépő véletlen változások a struktúrák nagyobb sokféleségét hozzák magukkal”, és amelyben az élők egymással való versengése is döntő szerepet játszik.

A többsejtűek tömeges kialakulásának, a „Kambriumi robbanás”-nak oka valószínűleg az lehetett, hogy a mikroorganizmusok és az egysejtű eukarióták egy bizonyos előfordulási sűrűség elérése után „felfedezték” az együttműködés és kommunikáció különböző formáit, többek között az endoszimbiózist. Az eukarióta sejtek ősei bekebeleztek egy ősbaktérium-típust, melyből később a sejtek energiaközpontjai, a mitokondriumok lettek, és egy cianobaktériumszerű organizmust, melyből később a színtest lett. Margulis szerint a bekebelezett prokarióták tovább éltek a sejten belül, és az együttélés sikeres sejtkapcsolatnak bizonyult. Az elmélet bizonyítéka lehet az, hogy a mitokondriumok és a szín-

testek bakteriális méretűek, saját örökítőanyaggal, a prokariótákhoz hasonló kör alakú DNS-sel rendelkeznek, és osztódásuk a sejt osztódásától független. Érdekes az aggregáció folyamatát tovább követni az evolúció során. Következő lépésként a sejtek többsejtű szervezetekké, egyedekké álltak össze, és kialakult köztük a munkamegosztás: védelmi, emésztési, ingerületvezetési, mozgási funkciókra specializálódott sejtek és szövetek jöttek létre. Ehhez az aggregációhoz és specializációhoz szükséges, hogy az egyes sejtek összetapadjanak, így köztük hatékony kommunikáció és kooperáció alakulhasson ki, aminek eredménye a munkamegosztás, a specializáció.

Az élő anyag evolúciójának csúcsa, legkomplexebb terméke pedig nem más, mint az emberi agy, az a szervünk, amelynek sejtjei között a leghatékonyabb a kommunikáció, az együttműködés és a specializáció. Materialista felfogás szerint az emberi agy formájában ért el az anyag egy olyan fejlettségi szintet, hogy kitermelhetett magából egy új, nem anyagi entitást, az éntudattal rendelkező elmét. Ezzel azt állítják, hogy a tudat tulajdonképpen az anyag emergens tulajdonsága, ami képes irányítólag visszahatni az őt létrehozó anyagi agyra. Ezzel szemben én azt vallom, hogy az emberi agy, ami valóban az anyag fejlődésének legkomplexebb terméke, *képessé vált arra, hogy befogadja az isteni eredetű lelket, az erkölcsi törvényeket, a jó és a rossz ismeretét*, és mindezzel együtt járóan az ellenállhatatlan késztetést létezésünk értelmének és a Teremtő Istennek a megismerésére. Ezek a tulajdonságok kizárólag az emberre jellemzőek, melyek ha az anyagi agy termékei lennének, akkor kellene találnunk olyan minőségi különbséget a majom és az ember agya között, amivel ez alátámasztható. Ehelyett azt tapasztaljuk, hogy a majom és az ember agyának homológ területeiről kiemelt néhány köbmilliméteres agykéregdarabban a különböző típusú idegsejtek száma, kémiai és élettani tulajdonságaik, kapcsolódási törvényszerűségeik rendkívül

hasonlóak. A különbség annyi, hogy ezekből a processzáló egységekből, agykérgi oszlopokból az emberi agyban sokkal több van egymás mellé pakolva és összekapcsolva, mint a majomban. Ha elhisszük, hogy csupán az összekapcsolt agykérgi oszlopok számának jelentős növelése elégséges volt az agynak az éntudat kitermeléséhez, akkor azt is el kell hinnünk, hogy kellő számú számítógépes chip összekapcsolásakor a számítógép is egyszer csak kitermel majd egy nem anyagi entitást, egy éntudatos elmét, amely nemcsak programozni fogja majd a számítógépet, hanem saját maga és a számítógép létezésének okát is elkezd majd firtatni. Ezt én nehezen tudom elképzelni, ezért maradok inkább a második verziónál, miszerint az emberi agy formájában vált alkalmassá az anyag arra, hogy rajta keresztül isteni eredetű lelkünk a maga komplexitásában megnyilvánulhasson a teremtett világ, benne a hasonló lélekkel és szabad akarattal felruházott embertársaink számára.

Úgy tűnik, az „aggregáció” folyamata nem állt meg az agy szintjén, hiszen az egyes emberi agyak között is kialakult egy rendkívül hatékony kommunikáció, ami kezdődött a jelbeszéddel, majd következett a beszéd, korunkban pedig a telefon, rádió, tv, mobiltelefon, internet, videótávjelenlét révén a gondolatcsere gyorsabbá válása. Ez az egyre hatékonyabb kommunikáció azt is jelentheti, hogy ma is folyamatosan halad előre az *aggregálódás*, csak éppen *globalizációnak* hívjuk? Megjósolhatatlan, hogy ez hová vezet a *specializáció* vonatkozásában, ha feltételezzük, hogy minél hatékonyabb az együttműködés és kommunikáció, annál nagyobb a specializáció. Mi is abba az irányba megyünk, mint a Physalia nevű trópusi csalánozó, egy telep, melynek egyes egyedei már nem képesek önálló életre? Hogyan fog történni ez a specializáció? Úgy, mint a hangyabolynál, ahol a királynő lenne a petefészek, a dolgozók a gyomor, a katonák pedig az immunrendszer? Kikből áll fel majd a Föld méretű humán aggregátum immunrendszere, vagy az agya? Kikből lesznek a dolgozók?

Fajta, nemzet, kultúra vagy intelligencia szerint történik-e majd a funkciókra, „szervekre” különülés? Ezek a kérdések ma még a *science-fiction* világába tartoznak, egyelőre nincs is értelme válaszokat keresni rájuk. Mindenesetre annyi megállapítható, hogy hasonlóan az állati közösségek – hangyabolyok, méhkasok, korallok – együttélési szabályaihoz, vagy testi szöveteink, szerveink differenciálódásához, az emberi közösségek, kommunikációs hálózatok kialakulása is genetikailag determinált. Azt, hogy társadalomban, kisebb-nagyobb közösségekben élünk, nem a gondolkodó ember találta ki, hanem biológiai természetünk részeként evolválódott.

Az emberi társadalmak, kultúrák fejlődése során azonban már *hagyományok, együttműködési stratégiák, viselkedési minták öröklődnek*, melyek az esetek többségében nem genetikailag determináltak, de hasonló szelekciós folyamatok mozgatják, mint a biológiai evolúciót. Az információrobbanás globalizálódó világunkban jelentős „környezetváltozást” jelent agyunk számára, ami a társadalmi fejlődés irányára is jelentős hatással van. Minél drasztikusabb a környezetváltozás, annál nagyobb *adaptációs vagy szelekciós nyomásról beszélünk*. Agyunk persze próbál kibúvókat keresni, de ezek gyakran zsákutcába vezetnek. Nem lesz adaptív stratégia – bár manapság egyre gyorsabban terjed – az alkoholizmus és a drogos kiútkeresés. De az sem, ha faljuk az információt, az internet és mobiltelefon révén óriásira terjesztjük a szociális kapcsolatrendszerünk hálóját, és megpróbáljuk feldolgozni a szelektálatlanul halmozott ismerettömeget. A felszínesen tárolt, érzelmi és motivációs impulzusokkal nem társított információcsomagok viszont sohasem állnak össze kreatív új gondolatokká, és a tömegessé váló személyi kapcsolatok is kiüresednek, lelkileg elsivárosodunk. Mindennek elkerülhetetlen következménye az állandó frusztráció, sikertelenségérzés és stressz, ami magyarázza a pszichiai betegségek, a depresszió, szorongás, pánikbetegség rohamos terjedését. Társadalmi szinten pedig fokozódik a

nemzeti közösség szempontjából káros elmagányosodás, individualizmus és önzés.

A nagy környezetváltozás biológiai rendszerek esetében a mutációs rátát is felpörgeti.

Ennek jellegzetes példái a vírusokkal fertőzött vagy antibiotikumokkal kezelt baktériumtenyészetek, amelyekben a felgyorsult mutáció révén igen gyors a rezisztens baktériumvariánsok képződése. Vagy a meleg vízü forrásokban élő fonálférgesek, melyek szintén fokozott mutációs gyakorisággal képesek alkalmazkodni, ha megváltozik élőhelyük, a forrás hőmérséklete. Tehát a mutációk gyakorisága összefügghet a jelentős adaptációt, genetikai változást igénylő új életkörülményekkel, azaz a radikális környezetváltozás mellett megnövekedhet a mutációs ráta, rosszabbodik az örökítő anyag továbbadása a következő generációra.

Így nagyobb valószínűséggel jön létre egy jobban alkalmazkodó új genetikai variáns, de mivel a mutációk véletlenszerűek, melléktermékként rengeteg a torzszülött. Az agyunkra nehezedő *adaptációs nyomás rontja a kulturális örökségünk, hagyományaink továbbadásának határfokát*, aminek következtében megjelennek társadalmi fejlődésünk „torzszülöttei”: a terrorizmus, a vallási szekták, az elmagányosodás és talán a legsúlyosabb, legkárosabb mértékben az önzés.

Az önzés terjedésének a kisközösségek hiánya, életképtelenné válása és az urbanizáció is kedvez. Ekkora közösségekben ugyanis az emberi agy már nem képes folyamatosan nyomon követni az egyén szociális kapcsolatrendszerét, a viszonyosságot, a közösség többi tagjának a közösen megvalóított értékekhez való viszonyulását. Így az önzők rejtve maradnak, és szelekciós előnyhöz jutnak.

Az említett okok miatt az önzés rohamosan terjed, méghozzá egyre lejjebb a közösségek méretskáláján. Bár sorra alakulnak a környezetvédő szervezetek, népszerű a környezettudatosság, az emberek többsége mégsem hajlandó egyéni gesztusokra, például a gépkocsihasználat minimali-

zálására, a klímaváltozás elkerülése vagy a Föld ökológiai egyensúlya érdekében. De a hazájáért, nemzetéért sem hajlandó komolyabb áldozatvállalásra, aminek mementójaként örökre rajtunk marad a 2004. december 5-i népszavazás szégyenfoltja. Holnap pedig már lakhelyéért, munkahelyi közösségéért sem tesz semmit az átlagember, míg a morális leépülés végső fázisában a saját szüleit és gyermekeit is csupán kihasználni lesz hajlandó. Ez a tendencia – aminek okaiként a kis közösségek hiányát, az információrobbanást és kulturális hagyományaink átörökítésének rossz hatásfokát emeltem ki – hosszú távon a családok és rövid távon a nemzeti közösségek széteséséhez vezet.

Mert mi történik azokkal a közösségekkel, ahol az önző egyedek aránya túl nagyra nő? Erre a nyálkagombát hoznám fel példaként: A nyálkagomba (*Dictyostelium*) amöboid mozgásra képes sejtjei telepeket képeznek, és optimális, nedves környezetben egymás elől próbálják elfoglalni a jobb tenyészhelyeket. Érthető, hiszen önző módon, mindegyik maga akar jobban szaporodni. Amikor azonban kiszáradás fenyegeti a telepet, akkor néhány ezer sejt feláldozza magát, kiszáradva egy spóratartó szárat képez, hogy spórává alakult testvéreiket kiemeljék a nyálkából. Ezeket a szél, hogy jobb körülmények között új telepeket alkothassanak, továbbröpíti. A korábban önző sejtek tehát az egész telep létét fenyegető veszély hatására hirtelen önfeláldozóvá váltak. Van azonban köztük egy olyan genetikai variáns, amelyik soha nem hajlandó szárrá alakulni, mindig csak spórává. Ráadásul egy olyan kémiai anyagot választ ki, amely a környezetében lévő sejtek szárrá alakulását indukálja! Ha az egyedek szempontjából vizsgáljuk a szelekció irányát, az nyilván az önzőnek kedvez, hiszen ő mindig spórává alakul, elrepül, és tovább szaporodhat. Ha azonban a közösség, a telep szempontjából vizsgáljuk a szelekciót, annak iránya megfordul! Bebizonyosodott, hogy ha ezeknek az önző egyedeknek a gyakorisága elér egy bizonyos

százalékot, akkor túl rövidek lesznek a spóratartó száruk, a spórák a nyálkába ragadnak, és az egész telep elpusztul.

Az önzés az emberi társadalmakban, paradox módon, annak az evolúciós/szelekciós folyamatnak a kikerülhetetlen terméke, amelynek törvényeit a Teremtő programozta az anyagi világba, s amely a szervesetlen anyag, majd a biológiai anyag s végül a társadalmak/kultúrák fejlődésének is egyik biztosítéka, motorja volt. Ha ebben az utolsó fázisban is a *biológiai evolúcióra jellemző szelekciós mechanizmusok* válnak uralkodóvá, az *végveszélybe sodorhatja az egész emberiséget*, hiszen az önzés nem csupán embertársaink kihasználásában nyilvánul meg, hanem Földünk ökológiai tönkretételéhez is vezet. Nem véletlen, hogy amikor az írástudók megkérdezték Jézust, hogy mi a legfőbb parancsolat, akkor azt válaszolta: Szeresd Uradat Istenedet teljes szívedből, teljes elmédből és minden erődből, de a másik, ugyanilyen fontos parancsolat, hogy *szeresd felebarátodat, mint önmagadat*. Lehet-e ennél a négy szónál tömörebben, egyértelműbb módon kifejezni az önzetlenség parancsát? És lehet-e ezt meggyőzőbben alátámasztani tettekkel, mint Jézus húsvéti áldozatában? Megkaptuk a receptet, csupán ehhez a fő parancsolathoz kellene igazodnunk. Nem véletlenül tartotta fontosnak Darwin, hogy *Az ember származása* című 1871-ben megjelent könyvében kiemelje: „Isten az egyetemes és jótévő Teremtő, és a benne való hit a kulturális evolúció egyik fő vívmánya.” Csak a hit által megzabolázott evolúció képes megoldani az emberiség legsúlyosabb társadalmi fejlődési problémáit és biztosítani túlélését a Földön.

FREUND TAMÁS

KÖZJÓ ÉS ALKOTMÁNYOZÁS*

Magánjogászként, kereskedelmi jogászként szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy a *közjó szolgálata mint legitim államcél*, évtizedek mellőzése után visszakerüljön a magyar politikai és közjogi gondolkodásba.

Különösen aktuális a közjó szolgálatáról beszélni most, amikor nyilvánvaló, hogy Magyarország az elmúlt években mély gazdasági, társadalmi, erkölcsi válságba süllyedt; amikor a korrupció gyorsuló ütemben rágta szét a társadalom szövetét; amikor a társadalom életerege láthatóan fogyóban, demográfiai válság van, mind kevesebb gyermek születik, a társadalom előregszik, s a nagy ellátórendszerek alig fenntarthatóak; s ráadásul a tudás átadását, újratermelését biztosító hazai felsőoktatás mind reménytelenebb helyzetbe kerül európai összehasonlításban.

Előadásomat négy részre tagoltam:

1. A közjó fogalma;
2. A közjó jelentőségéről az alkotmányozás során, és megjelenéséről az új Alkotmány szabályozási elveiben;
3. A közjó és az egyéni jogok közötti egyensúly kereséséről;
4. A közjó szolgálatának útjairól, nehézségeiről és kockázatairól.

A négy egység természetesen együtt hordozza mondanómat, önkényesen kiragadott elemek, részek bizonyosan torzítják az üzenetet.

* A Magyar Tudományos Akadémián 2011. január 20-án az alkotmányozásról rendezett konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata.

1

Ha az etimológiai szótárt fellapozzuk, megtudhatjuk, hogy a jó és a jog fogalmai a magyar nyelvben is összefüggnek. A jog nem más, mint az ősi finnugor szó, a jó egyik változata. A nyelvújítók vették fel újra a magyar nyelv szótárába ezt a kifejezést. A *jus* magyar megfelelője tehát a jog, és ez a jó fogalmához kapcsolódik, éppen úgy, ahogy a német és angol nyelvben is összekapcsolódnak a jó és a jog fogalmai. Az angol *right* és a német *Recht* szavak világosan utalnak erre. Talán e rövid szófejtés is indokolja, hogy nem érdektelen foglalkozni a közjó, a jó és a jog kapcsolatával.

E kapcsolatnak évezredek eszmetörténeti hagyománya van. *Platón* ideális államában az államhatalom erkölcsi erényekre épül, a közjónak és az igazságnak az ismeretére, önzetlen gyakorlására. *Quintilianus*, a retorika ókori nagy mestere szerint a legáltalánosabb kérdés mindig az, hogy erkölcsileg jó és hasznos-e az adott törvény.

Szent Ágoston szintén erről az oldalról közelíti meg a törvényeket, a szívbe írt törvény, az erkölcsi természetű törvény megfogalmazásával, mely hite szerint az örök isteni törvényben gyökerezik.

Ezt a platóni, ágostoni gondolatot bontotta azután ki egészen világosan ki *Aquinói Szent Tamás*, aki világossá tette, hogy az tekinthető törvénynek, ami a közjóra irányul. Mert a törvény olyan „értelmes és kihirdetett rendelkezés, amely a közjót szolgálja, és attól ered, akinek feladata, hogy a közösség gondját viselje”.

Természetesen ahhoz, hogy elfogadjuk a közjó és jog, a közjó és törvények vizsgálatát, hinnünk kell abban, hogy létezik közjó, ami nem egyszerűen az egyéni érdekeknek, jogoknak és szabadságoknak az összege, foglalata, hanem egy közösség egészének a javát testesíti meg. Továbbá a közjó értelmesen leírható, megfogalmazható, képviselhető és politikai cselekvéseink során követhető. Ebből következik, hogy

a közjó egyáltalán nem csak jogi kategória, hanem a *bonum commune* filozófiai, politikai, gazdasági értékfogalom, ami hosszú évszázadokon át hivatkozási pontként szolgált. A történeti ív zárásaként, a legújabb időkből lehet hivatkozni XVI. Benedek pápa *Caritas in Veritate* című enciklikájára, mely újra hangsúlyozza, hogy „Az egyén java mellett létezik az a jó is, amely az emberek közösségi életéhez kapcsolódik: ez a közjó. A közjó az egyénekből, családokból, köztes csoportokból formált és társadalmi közösséggé egyesülő »mindannyiunk« java”.

Bizonyára lehetetlen részletesen felleltározni, számba venni a közjó tartalmát. Annál is inkább, mert az történelmi koronként, kultúránként, közösségenként változhat, változik. De azt mindenképpen kifejezi, hogy nemcsak az egyénnek, de az adott közösségnek is vannak jogai, védendő javai.

A közjó nem teljesen azonosítható a közérdekkel, hiszen az előbbinek világos pozitív értéktartalma van. A különbség nagyjából annyi közöttük, mint a „jó” és az „érdek” kategóriái között, a „köz” előtag ezt a különbséget nem oldja fel...

A közjó nemcsak etikai erejű megközelítése közügyeknek, hanem a gazdasági tevékenység kereteinek meghatározásánál is felhívható. A gazdasági tevékenységet sem szabad csak a piac, a profit logikája szerint értelmezni és leírni. Itt is fontos a közjó keresése, ami nem kizárólag a piaci szereplőknek a feladata, sőt elsősorban nem a piaci szereplőknek a feladata, hanem a politikai közösségnek és vezetőinek a felelőssége.

2

Az alkotmányozás során egyrészt rejtetten, másrészt kifejezetten jelenik meg a közjó. Demokratikus társadalmakban az alkotmányozó hatalom ki nem mondva is a közjó érdekében cselekszik, amikor olyan államszerkezet, kormányzati rendszer megfogalmazására törekszik, amely alkalmas a

politikai közösség hatékony és tartós szervezésére, irányítására, érdekeinek szolgálatára és védelmére, de egyúttal garantálja polgárainak jogait és szabadságait is.

Ugyanakkor a közjó megjelenhet sokkal közvetlenebb formában is az alkotmányozás során, amikor az alapító atyák bizonyos, a történelem zarándokútját járó közösség fennmaradása szempontjából alapvető értékeket fogalmaznak meg. Az új Alkotmány szabályozási elveiről szóló javaslat – nagyon helyesen – számos példával szolgálhat erre, melyek közül most néhányra hivatkoznék. A javaslat:

– Kiemelt védelemben részesíti a házasságot, mint férfi és nő legalapvetőbb és legtermészetesebb közösségét, és az ezen alapuló családot.

– Rögzíti, hogy alapvető emberi jogként minden ember életét, fogantatástól kezdve védelem illeti meg. Az emberi élet és méltóság sérthetetlen.

– Előírja, hogy az Alkotmány államcélként rendelkezék a rászorulókról történő gondoskodásról és az ifjúság védelmezéséről.

– Állampolgári kötelezettségként tartalmazza a honvédelmi kötelezettséget és a közteherviselés kötelezettségét.

– Az alapvető rendelkezések között fogalmazza meg, hogy a közvagyon és közpénzek rendeltetése a közérdek szolgálatára, ez azonban nem csökkentheti a nemzet jövő generációinak lehetőségét arra, hogy saját szükségleteiket majd kielégítsék.

– S a közjó szolgálatát jelenti a nemzet, mint politikai közösség identitástudatának megerősítése, az utalás a Szent Koronára, mint a magyar államiság kifejezőjére.

Nyilvánvalóan nem egyszerűen elvont és steril elvekről van szó, hanem nemzetstratégiai célkitűzésekről.

Amikor például a méhmagzat életének védelméről szólunk, arra a felelősségre is gondolnunk kell, amit a magyar nemzet az elmúlt ötven év mintegy 3 millió abortu-

száért, hárommillió ártatlanul kioltott életért visel, annak összes pusztító lelki, társadalmi, gazdasági következményével, amelyek összességében a közösség fennmaradását kérdőjelezik meg. Mert bűneink miatt könnyen beteljesedhet rajtunk a cseremisiz népdal jóslata:

*Folyik a víz, áll a part.
Elmegyünk innen, marad más.
Elmegyünk innen, marad más.*

3

A legérzékenyebb kérdés kétségkívül a közjó és az emberi jogok viszonya, amely megkerülhetetlen az alkotmányozás során is.

A kérdés egyáltalán nem új keletű. A legklasszikusabb, évszázados példa minden bizonnyal a tulajdonjog és annak korlátozhatósága, a társadalmi kötelezettségekkel járó tulajdon elmélete jegyében. De az elmúlt évtized során mind az Egyesült Államok, mind az Európai Unió jogalkotói szembenéztek ezzel a problémával a szervezett bűnözés és terrorfenyegetés elleni védekezés eszközeit és ezek korlátait keresve, például az elektronikus kommunikációs ágazatban, ahol a távközlési adatok megőrzése és megismerhetősége és a magánélet védelme között kellett egyensúlyt találni. De ugyanígy mérlegelni kell, hogy a legérzékenyebb példát hozzam, egyrészt a sajtó, a média korlátozatlansága, szabadsága, mint önmagában vett érték, másrészt az emberi méltóság védelme vagy a kiegyensúlyozott tájékoztatás, mint közjó sajtóval szembeni védelme között.

Fájdalmas beismerni, de nincs teljesen megnyugtató megoldás, nincs királyi út, nincs egyetemes képlet. Sem az alapvető jogok védelmét abszolutizáló fundamentalizmus, sem a közjó nevében az alapjogokon, az egyéni rendszere-

sen átgázoló állami túlhatalom nem járható út a 21. század kihívásaival kényszerűen szembenéző Magyarországon.

A Magyar Köztársaság Alkotmányának 1989-ben alapvetően megújított, a jogállamiság alapjait megfogalmazó szövegében még szerepelt egy rendelkezés, amely lehetőséget látott arra, hogy az alapjog korlátozható legyen. Úgy fogalmazott, hogy „Alapvető jog gyakorlása csak alkotmányerejű törvényben megállapított olyan korlátozásnak vethető alá, amely az állam biztonsága, a belső rend, a közbiztonság, a közegészség, a közérkölcös vagy mások alapvető jogainak és szabadságának védelme érdekében szükséges”. Az 1990. évi XL. törvény törölte ezt a paragrafust az Alkotmányból.

Mégis, az elmúlt két évtized tapasztalatai azt bizonyítják, hogy nem lehet kiegyensúlyozott, rendezett közösséget építeni, ha kizárólag az egyéni szinten megfogalmazott jogok és szabadságok maximalizálására törekszünk. Ez egy diffúz, atomizálódó társadalom képletéhez vezet, ami nélkülözi a belső koherenciát, és képtelen az önvédelem minimumára.

A szabadosságba forduló abszolút liberalizmus felszámolja a közösséget.

Bizonyára ez a felismerés is megjelenik az új Alkotmány szabályozási elveiben, amikor ismét utat tör az a gondolat, mely szerint, „az alapvető jogok korlátozásának mások jó hírneve vagy más alapvető jogainak védelme, a nemzet biztonsága, a közbiztonság, a közegészség, az erkölcsök védelme érdekében, e célok eléréséhez szükséges mértékben van helye”.

Az idézett absztrakt elvben – az arány és mérték hangsúlyozása, tiszteletben tartása mellett – megfogalmazódik az alapvető jogok korlátozhatóságának lehetősége, a közjó érdekében. Ezen a ponton azonban egy jelentős életművű magánjogász, Nizsalovszky Endre professzor sok évtizeddel ezelőtt itt elhangzott akadémiai székfoglalójabeli figyelemztetésre kell hivatkoznom,

„A jogásznak tudnia kell, hogy az ő biztonsága csak absztrakt szemlélet mellett bizonyosság, de fényforrásai nem kelhetnek versenyre Isten égi napjával.”

A közjó keresése, jelentőségének megfogalmazása tehát nem ér véget az alkotmányozással, a jogalkotás, sőt a jogalkalmazás során, konkrét tényállások mérlegelésekor ismételten felmerül a közjó meghatározásának, védelmének problémája. Egy szabadság individualista és közösségelvű felfogása is ellentétbe kerülhet egymással, így a gyakorlatban mérlegelésre lehet szükség az egyéni jog és a közösség java között. Milyen útmutatásra támaszkodhatunk, milyen lámpásaink vannak hát a közjó keresésének útján?

4

Előadásom ezzel foglalkozó negyedik részét egy képzeletbeli kormányzati kiskaté egyszerű kérdéseivel és válaszai-val kezdeném: – Előfordulhat-e, hogy tévedünk, hibázunk a közjó keresése során? – Igen, előfordulhat. – Támogatja-e a külvilág a közjó határozott érvényesítésének szándékát Magyarországon? – Nem feltétlenül támogatja. A nemzetközi gazdasági élet, média és diplomácia gyakran más érdekek érvényesítésére törekszik. – Akkor jobb volna felhagynunk a közjó keresésével? – Nem, semmiképpen nem szabad felhagyni a közjó keresésével. A közjó keresése a nemzet elemi érdeke, a felelős kormányzás lényege, de figyelemmel kell lenni a kormányzás művészetének szabályaira is.

Milyen tudás enyhítheti hát a fenti kérdések és válaszok közötti feszültséget? Hogyan járjunk el a közjó keresése során?

Az első szabály – az előbb már említett – arány és a mérték tisztelete. Mert, miként *John of Salisbury* fogalmaz a *Policraticus*-ban, a 12. század politikaelméleti főművében: „A jobbra hajlás a túl heves ragaszkodás az erényekhez. A jobbra hajlás a mérték áthágása az erényes cselekedetekben, melynek pedig lényege a mértéktartás. Minden túlzó hevesség az üdvösség ellensége... A jó dolgok túlzásba vitt

gyakorlása pedig a legrosszabb. Ezért mondja a moralista: – Ostoba lesz a bölcsből, s az igazból igaztalan akkor, hogyha a mértéket áthágvá törekszik az erényre.”

Ez az arany szabály – mutatis mutandis – a közjó érvényesítésére is irányadó. Odáig természetesen nem mehetünk el, amit boldogabb országok, boldogabb korszakok politikusai talán megtehettek, mint például egy másik Salisbury, *Salisbury* brit konzervatív *miniszterelnök* a 19. században, aki szerint „a good government consisted of doing as little as possible”. Azaz a jó kormányzás lényege, hogy olyan keveset tegyünk, amennyire csak lehetséges. De az arány és mérték, a körültekintés és óvatosság érvényesítése a közjó szolgálata során is kötelező.

Ehhez szervesen kapcsolódik egy másik szabály, *a politikai realitások felmérése és tudomásulvétele*. És ennek jegyében egyebek között annak teljes elfogadása, megértése, mintegy belsővé tétele, hogy Magyarország részese egy európai és transzatlanti értékközösségnek, politikai közösségnek és intézményrendszernek, gazdasági integrációnak. Ne legyen kétségünk afelől, hogy összességében nyertesei vagyunk a földrész gazdasági, politikai egységesülésének. Nagy veszteség volna, ha Európa újra „harminc-egynéhány féltékeny és gyanakvó államra esne szét”, miként Márai Sándor fogalmazott egykoron. Aki esetleg ellenpróbát akar látni, az tanulmányozza a két világháború közötti magyar külpolitika kétségbeesett és jórészt eredménytelen erőfeszítéseit az elszigeteltségből való kitörésre. S mindezt – visszatérve a mába – hasonlítsa össze például a magyar EU-elnökség kínálta elvi mozgástérrel, alakító hatással, befolyással.

Sokunk álma, s legalább negyedszázad, 25 év kemény munkája van abban, hogy ezt elértük. De amikor a klubhoz önként csatlakoztunk, annak szabályait is tudomásul vettük. Erre utal a hatályos Alkotmány 2/A §-a is, mely szerint „A Magyar Köztársaság [...] egyes, Alkotmányból eredő hatásköreit a többi tagállammal közösen gyakorolhatja; e ha-

táskörgyakorlás megvalósulhat önállóan, az Európai Unió intézményei útján is". Ez a rendelkezés egyébként – teljesen indokoltan – helyet kap az új Alkotmány szabályozási elvei között is. Ugyan az Európai Unióban egyáltalán nem szűnik meg a nemzeti érdekek érvényesítése, súlyos tévedés volna ezt gondolni, de kétségtávol más dimenzióba kerül, más játékszabályok szerint történik.

A közös koordináta-rendszerhez tartoznak az európai alkotmányos hagyományban megtestesülő értékek, az Európai Emberi Jogi Egyezményben és az Európai Unió Alapjogi Kartájában kidolgozott normák. Ezek pedig korlátokat szabnak, nem annyira a közjó gondolatával szemben, hanem inkább a közjó érvényesítésnek módszerét, mikéntjét illetően.

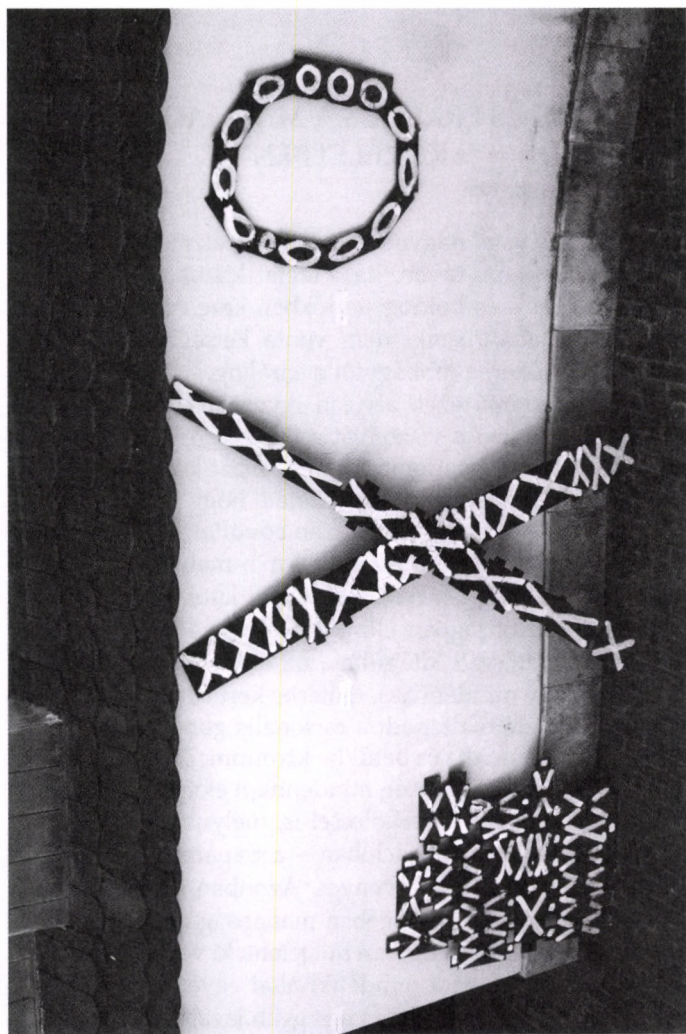
A jogalkotás és ehhez kapcsolódva a közjó érvényesítése tehát nem valamiféle *terra incognita* vagy politikai senki földje tájain történik ma, hanem egy jog által építkező integráció keretei között, ahol ráadásul az európai jog alkalmazását erős, nemzetek feletti hatalommal felruházott intézmények, mindenekelőtt az Európai Bizottság és az Európai Bíróság őrzik. Döntéseik pedig nem jámbor politikai óhajok, de adott esetben sok milliárd forintnyi következménnyel járó ítéletek.

Természetesen itt most egy külön előadás következhetne arról, hogy maga az Európai Unió mennyiben adós polgárainak a közjó érvényesítése területén. Indulva onnan, hogy az unió nem meri vállalni – még a politikai nyilatkozat, preambulum szintjén sem – a földrész kulturális lényegét, kohézióját adó zsidó-keresztény vallási hagyományt, s végződne ott, hogy az unió még mindig nem kellő súllyal foglalkozik például a földrész demográfiai hanyatlásának kérdésével vagy a kulturális sokszínűség problémájával és a történeti nemzeti kisebbségek ügyével. Ellenben az Európai Emberi Jogi Bíróság és Európai Bíróság komoly figyelmet szentel a nemi identitást váltó párok, transzszexuális személyek kapcsolatának, netán házasságának.

De mindez a lényegen nem változtat: a magyar politikának, a törvényhozó hatalomnak – a közjó legjobb szándékú keresése során is – figyelembe kell vennie a *cselekedeteit övező konkrét valóságokat*, köztük az Európai Unió intézményeit és hatályos jogrendszerét. Mert nincs remény arra, hogy ezeket egyetlen huszáros rohammal megváltoztathatjuk, sokkal inkább szívós, céltudatos érdekérvényesítésre, ha kell, „fogcsikorgató türelemre” van szükség. A közjó szolgálatában, a jogalkotásban, a diplomáciában. Miként a költő mondta: „Ahogy lehet...”

KIRÁLY MIKLÓS

EMBER NÉLKÜL,
ÁTHÚZVA,
NULLA, 1992
▼ *Festett vas*

JOG ÉS ERKÖLCS A MAI MAGYAR KÖZÉLETBEN*

Egy kisebb vagy nagyobb közösség csak akkor maradhat fenn hosszabb távon, ha a tagjai közös értékeket valának. A régi – és boldog – időkben eme értékeket Istentől származtatták, senki nem vonta kétségbe, senki nem relativizálta őket, a jobbagytól a királyig, a céhlegénytől a főbíróig mindenki ezek alapján igyekezett berendezni az életét, szabályozni a viszonyát a közösséghez – ha nem is mindig sikerrel. A tudományos és az azt követő technológiai forradalom azonban oda vezetett, hogy viszonylagossá váltak az értékek, mert túl gyorsan bővültek az ismereteink. Olyan dolgokat tudunk megtenni ma, melyekre korábban soha nem voltunk képesek. Soha nem látott anyagi kényelemben és biztonságban élünk, az egyén előtt álló lehetőségek mértéktelenül kitágultak, az ember kezdi azt hinni magáról, hogy mindenható. Előtérbe került, és szinte az élet minden területére kiterjedt a racionális gondolkodás: minden tudást számokba és betűkbe kívánunk önteni.

Így van ez a közösség mindennapi életét meghatározó szabályrendszerrel, az erkölccsel is, melynek alapját – legalábbis a nyugati civilizációban – a tízparancsolat képezi, ami lényegében ma is érvényes. Azonban a hirtelen ránk zúduló információk tömegében manapság nem olyan egyszerű meghatározni, hogy mi mit jelent, ki vét pl. a „ne lopj” parancsa ellen, mert a mindenki által egyértelműen elítélt zsebtolvajlás mellett a köz és az egyén javainak eltulajdoní-

* A Magyar Tudományos Akadémián 2011. január 20-án az alkotmányozásról rendezett konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata. (A szerző köszönetet mond Tellér Gyulának gondolatébresztő megjegyzéseiért.)

tásának számos módszere ismeretes. Ezért egyre bonyolultabbá váló világunkban az egyértelműség és kiszámíthatóság érdekében fokozatosan írásba foglalták a törvényeket, előtérbe került a jog pozitivista értelmezése. Eszerint a lehető legnagyobb mértékben függetleníteni kell egy cselekmény megítélését a bíró személyétől, aki a régi időkben nem csupán a törvény betűje szerint, hanem az általa megtestesített, senki által kétségbe nem vont erkölcsiség alapján is ítélt. Az elmúlt kétszáz évben, elsősorban amerikai mintára fokozatosan erősödött a törekvés, hogy szöveggközpontúvá, algoritmizálhatóvá tegyék a jogot, ez jelentősen megkönnyítette és a legtöbb esetben egyértelművé tette az ítélezést, biztosította a jogfolytonosságot. A mai nyugati világban ezért hivatalosan azt tekintik bűnnek, amit a közösséget képviselő testület, a parlament többségi szavazatával elfogadott jogszabályok bűnnek mondanak ki. Amit a törvény nem tilt, amit meg lehet kerülni, amit ki lehet játszani, az lehet erkölcstelen, de mégis jogszerű marad.

E rendszer egy darabig működött, mígnem az egyre jobban elmélyülő liberalizmus táplálta önzés ki nem kezdte. Bár korábban is tettek kísérletet arra, hogy kijátsszák a törvény írott betűjét, a vétkes cselekedet egyöntetű, erkölcsi alapú elítélése útját állta a romlásnak. Fél évszázad sem kellett ahhoz, hogy a hetedik parancsolatot felvizezzük, és elterjedjen az a felfogás, miszerint csak az a lopás, amit a bíróság jogerősen annak ítélt. Különösen gyors volt a romlás hazánkban, ahol a ránk erőltetett bizánci rendszer helytartói eleve a szovjethatalom kijátszására építettek, és azt sugallták, hogy ha készek vagyunk hűséget hazudni, lophatunk a közösből. Az államosítás, a kényszerű beszolgáltatás és szövetkezetesítés milliókat idegenített el a közvagyontól, szabad prédává téve a közösségi tulajdont. Jól érzékelteti ezt az annak idején népszerű vicc, melyben az elsikkasztott pénzzel külföldre távozott vezető ezt az üzenetet hagyta hátra a rendőrségnek: „A szocialista vállalat a dolgozóké, én a részemet kivettem, a soha viszont nem látásra.”

A nyolcvanas években a közvagyon dézsmálása egyre nagyobb méreteket öltött. Ahogyan megindultunk a piacgazdaság felé, egyre többen vetettek szemet a közösré, nemcsak az állami, hanem a szövetkezeti és más közösségi vagyona is. Miután fellazult az erkölcs, nem működött a parlamenti kontroll, néhányan a dolgok gyökeréhez nyúltak, és feltűnés nélkül olyan jogszabályokat fabrikáltak, melyek megkönnyítették a tűzhöz közel állóknak a vagyonosodást, gyakorlatilag ellenszolgáltatás nélkül. Jó példa erre a szövetkezeti törvény jelentéktelennek tűnő és feltűnés nélküli módosítása. A Kádár-rendszer nem igazán kedvelte a szövetkezeteket, azokat a magántulajdonban lévő vállalkozások előretolt bástyáinak tekintette. Ha nincs alkalmazott, nincs vállalkozás, ez lenne az igazi. Hogy az egyre nagyobb befolyású Nyugat elvárásainak mégis, legalább formálisan megfeleljen, az ipari szövetkezetek működését szabályzó jogszabály 17% erejéig megengedte bér munkások foglalkoztatását, ha a többiek tagsági viszonyt tartottak fenn. Ez a tagság azonban formális volt, mivel az érdekeltség, az információ, ebből következően a hatalom a vezetőség kezében volt. 1988-ban az OKISZ akkori elnöke kiügyeskedte, hogy a jogszabályból kimaradjon a 17%-os korlát, így lehetővé vált akárhány alkalmazott foglalkoztatása. A korábbi, csupán formális tulajdonjoggal bíró tagok némi rábeszélés és pénzbeli megváltás eredményeképpen alkalmazottak lettek, de nem mindenki. Tagok – így résztulajdonosok – maradtak a vezetők, akik a jövedelmet kényük-kedvük szerint osztották fel, ezzel is elősegítve, hogy az érdekeltséggel nem bíró tagság bagóért eladja részjegyeit. A folyamat törvényes biztosítékot nyújtott ahhoz, hogy a közös tulajdont néhány – erkölcsösnek aligha nevezhető – szerencselovag megkaparintsa.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a rendszerváltást követően egyre több jogszerű, ámde erkölcstelen gazdasági akcióról érkezett hír Nyugatról is. A folyamat az ezredfordulóra

már ijesztően felerősödött, és aláasta a korábban szilárdnak hitt külföldi minták hitelét. Számos amerikai vállalat vezetői cégüket sikeresebbnek tüntették fel, mint amilyenek azok igazából voltak, mert így nőhetett részvényeik értéke a tőzsdén, így kaphattak olcsóbb hitelt a bankoktól. A széles közvélemény számára először az Enron mamutcég botránya jelezte, hogy valami baj van. Az inflálódó bevételek és a rejtett adósság miatt a vállalat tönkrement, emiatt tízezernyi alkalmazottjának odalett a nyugdíja. Egy híres könyvvizsgáló cég túlságosan elnéző magatartása tette lehetővé a bajok elfedését, ezért a botrány kipattanása után ez is csődbe ment. Nem szolgált azonban elrettentő példaként, mert folytatódott a szédelgő feldicsérés, mérgező kötvényeket kevertek a részvénytárcákba, túlértékelték az ingatlanokat. Az eredmény ismeretes: 2008-ban pénzügyi válság rázta meg a világot, melynek során több ezer milliárd dollár tűnt el a semmibe. Az államok kisegítették a bankokat, melynek vezetői ezt úgy hálálták meg, hogy a kapott támogatás egy részéből vastag sikerdíjakat osztogattak egymásnak. Ezen már az egyébként sokat látott amerikai kisember is felháborodott, de hiába: a jogfolytonosság fenntartása nem engedte a visszamenőleges adóztatást.

A romlás ma már kiterjed az egész nyugati világra. Az off-shore cégek szövevényének felszámolására nincs meg az igazi akarat, amit jól megérthetünk, ha a Németországban nem kis tétovázás után nyilvánosságra hozott adócsalólistán szereplő neveket nézegetjük. A Bundespost vezérigazgatója mellett ezernyi kisebb-nagyobb beosztásban lévő hivatalnok, kis-, közép- és nagyvállalkozó neve olvasható itt, akik megrettenve a számonkéréstől, a kormányzat kezében lévő listának már a hírére is sürgősen befizették elkerült adójukat. A bűnös úton szerzett pénzt befogadó lichteinsteini bankok azonban megúszták a számonkérést.

Magyarországon a törvény betűjének jó erkölcsbe ütköző kijátszása nem előzmény nélküli. A késői Kádár-rendszer

haszonélvezői, akik már régen nem az eszméhez, hanem a zsákmányhoz ragaszkodtak, megtalálták a kiskapukat. A régi pártbizottsági munkatársakból, KISZ-vezetőkől, vállalati menedzserekből, a sajtó és a titkosszolgálatok embereiből létrejött egy jól szervezett, egymással is harcban álló, de külső fenyegetés esetén keményen összezáró hálózat, melynek tagjai eleinte óvatosan, később egyre gátlástalanabban zsebelték be a köz és a kisember pénzét. E hálózat hatalmas informális, később formális befolyással rendelkezett, így könnyen terjeszthette a károsultak feje felett összekacsintva, hogy bizony Rockefellertól sem kérdezte senki, miből szerezte az első millióját. Míg azonban az olajmágnás honfitársai az idők során vele együtt gazdagodtak, ki nagyobb, ki kisebb mértékben, hazánkban milliók veszítették el korábbi, alacsonyabb szintű, de mégis meglévő biztonságukat, miközben a reklámok szirénhangjától elbűvölve nagy lakásról, luxusautóról és egzotikus nyaralásról álmodtak. Nem csoda, hogy mára igen sokan az 1989–90-ben bekövetkezett eseményeket nem rendszer-, hanem módszerváltásnak tekintik, olyan folyamatnak, melynek során a hálózat nyíltan színre lépett, és a legkisebb gátlás nélkül, teherautón hordta ki a pénzt a rábízott intézményekből.

Sokat segített nekik, hogy a jog betűjét fetisizálva a jogrendszer segített az erkölcstelen haszonszerzésben. A kilencvenes évek elején nagy vita folyt a kárpótlásról, és két álláspont ütközött. Az egyik szerint a Kádár-rendszer törvénytelen volt, ezért jogszabályai semmisnek tekintendők, így a magántulajdon minden további nélkül helyreállítható, mivel a tulajdonra való jog nem évül el. A másik álláspont a korábbi tulajdon helyreállítását teljesen elutasította, mert az új – egy népi felhatalmazással nem bíró, bizonytalan eredetű csoport által megszerkesztett – alkotmány értelmében nem lehet vizsgálni a korábbi törvények alkotmányellenességét. Igaz ugyan, hogy erkölcsi alapon a tulajdonosokkal szemben álló törvénykezés kifogásolható volt, de a szocia-

lizmusban hatályos törvények érvényesek maradtak, így a tulajdonosi igényeket megalapozatlannak mondták ki. Az utóbbi felfogás fokozatosan eluralkodott, és amikor a köztársasági elnök az 1991 áprilisában elfogadott kárpótlási törvényt, mely a volt földtulajdonosok pozitív diszkriminációját kodifikálta volna, az Alkotmánybíróság elé vitte, azt néhány pontjában alkotmányellenesnek találták, így a valódi kárpótlásból semmi sem lett.

A megfeneklett privatizáció elterelte a figyelmet a magyar gazdaság egyre gyorsuló ütemű kiárusításáról. Közismert a Kádár-rendszerben virágzó élelmiszeripar szinte teljes elherdálása a kilencvenes évek elején. A külföldi cégek nemcsak tőkeerejüknek, hanem a kormányzatra kifejtett formális és informális befolyásolási képességüknek köszönhetően behozhatatlan előnyt szereztek a hazaiakkal szemben, így néhány év alatt oda jutottunk, hogy pl. nem maradt cukorgyár magyar kézben. A befektetők főleg piacot vásároltak, sokszor monopolhelyzetbe kerülve teljesen kiszorították a magyar versenytársakat. Nem születtek olyan – Nyugat-Európa számos országában egyébként hatályos – jogszabályok és intézkedések, melyek az uniós alapelvek keretei között védenék a hazai vállalkozókat, ezek ellehetlenítése során mindig a verseny tisztaságára hivatkoztak.

A kisember számára áttekinthetetlen és majdnem láthatatlan, jogszerű, de erkölcstelen privatizáció tőkét hozott ugyan az országba, melyből feljavították az infrastruktúrát és jelentős gyártókapacitásokat is teremtettek, ennek ára azonban az volt, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnöke szerint csak az elmúlt tíz évben 11 ezer Mrd Ft-nyi profit távozott az országból. A reklámok által gerjesztett, mesterségesen megnövelt kereslet hatalmas mértékű hitelfelvételt generált, ma már 8 ezer Mrd Ft kölcsön, a csecsemőket is beszámítva fejenként 800 ezer Ft adóság terheli a magánszférát túl a rájutó 2 200 ezer Ft államadóságon. Farsang után megjött a böjt, és az ellenőrizhetetlenül megnőtt törlesztőrészek egy-

re többeket hajtottak létbizonytalanságba, egyre több hitel dőlt be, és egyre többeket fenyeget a kilakoltatás réme.

Időközben a gátlástalan hálózat étvágya hatalmasra nőtt. Tocsik Márta ügyei, melyeket az akkori miniszterelnök is erkölcsstelennek, bár jogszerűnek nevezett, csak szelíd belépőnek bizonyultak az elmúlt nyolc év több ezer milliárdos csalásaihoz és alig leplezett lopásaihoz képest. A bróker – azóta is büntetlenül maradt – üzelmei, a hatalmas végkielégítések, az ellenőrizetlen tenderkiírások jelképe a nokiásdoboz lett: a kézben átadható kenőpénz egysége. A szépreményű ifjú szocialista perében igazából csak a felszint kapargatták, mindössze 80 M Ft-ról szólt, ami csak töredéke az azóta napvilágot látott korrupciós ügyekben szereplő milliárdoknak. A bíróság nem bírja a terhelést, az eljárások nyúlnak, mint a rétestészta, a gyanúsítottak és a vádlottak az ártatlanság vélelmére hivatkozva nemhogy eltűntek volna a közéletből, hanem inkább áldozatnak igyekeznek feltüntetni magukat.

A jog és az erkölcs közötti ellentmondás az elmúlt húsz év alatt egyre nőtt, és végül oda vezetett, hogy igen sokan gondolták úgy: a rendszerváltást elfuseráltuk. Mi is, mert nem volt meg bennünk az igazi elszánás a változtatásra, de főleg mások, akik visszaéltek a kizárólag előttük megnyíló lehetőségekkel. Az egyre jobban feszülő indulatok éles hangú sajtóvitákban, néha agresszív tüntetésekben kerestek kiutat, mígnem az országgyűlési választások megadták a törvényes tiltakozás lehetőségét. A jelenlegi kormánypárt kétharmados többsége mellett két ellenzéki párt választói is az erkölcsstelen haszonszerzés megállítását, a felelősök elszámoltatását követelték. Ez a hatalmas méretű tiltakozás joggal írja felül a törvények írott betűjét. Nem zökkenők nélkül, mert a különadóról szóló jogszabály visszaható hatálya nemcsak a jó erkölcsbe ütköző módon juttatott jövedelmekre vonatkozott, hanem olyanokra is, amelyek törvényi előírás alapján, alanyi jogon járnak, ezért korrekcióra

volt szükség. Mégis: a Századvég Intézet felmérése szerint tíz emberből kilenc helyeselte az intézkedést. Ugyanez a helyzet a bankadóval és a magánnyugdíj-pénztár államosításával kapcsolatban is: a választók már nem a jog betűjét, hanem az erkölcs erejét kérik számon a törvényhozástól, és leginkább csak az érintetteket zavarják a külföldről érkező, sokszor álszent, aggodalmaskodó hangok. Kialakult egy sajátos körfolyamat. A kőtáblákon összefoglalt erkölcsöt fokozatosan betűkbe foglalják, kodifikálják, de a betű nem képes mindent kifejezni, ezért megjelennek a joghézagok. Egyre többen élnek vissza e hézagok kínálta lehetőséggel, egyre többen hágnak át az erkölcs iratlan szabályait. Ez a folyamat felerősödve egyre jobban ellentmond a társadalom igazságérzetének, és az emberek újraírják a törvényt, egyszer-egyszer akár a jogfolytonosság kárára is. Eljött az igazság pillanata, a ki nem facsart, a jog betűjével nem takarózó, az emberiség több ezer éves tapasztalataiból leszűrt isteni igazságé, melyet a kőtáblán két szó fejez ki: *ne loj!* Joggal bízhatunk most abban, hogy hazánkban a jövőben ismét összhangba kerül a jog és az erkölcs.

Tudnunk kell azonban, hogy ilyen különleges helyzet egy, akár több emberöltő során csupán egyszer áll elő. A súlyos tapasztalatok hatására a nép átmenetileg feladta a jogbiztonságra való igényét, és az igazságosságot választotta. De csak most az egyszer! A lehető legrövidebb idő alatt vissza kell térnünk a jogfolytonosság megszokott és kipróbált rendszeréhez, tiszteletben kell tartanunk a most már általunk alkotott, az iratlan erkölchöz is igazodó törvényeket. Egy ideig a jogszabályok fetisizálása helyett hallgathatunk a csupán a szívünkbe írt parancsra, de hamarosan véget kell vetni a jog és az erkölcs kettőségének, mert ha ez nem sikerül, anarchiába sülyed a nemzet.

AZ ÚJ ALKOTMÁNY KONCEPCIÓJÁNAK SARKALATOS VITAPONTJAI*

Az új Alkotmány megalkotásának ügye a közvélemény fokozott érdeklődése mellett az alkotmányozással szemben éles támadásokat is kiváltott. Ez az előadás nem politikai elemzés, így nem kíván foglalkozni a támadások lehetséges indítékaival, amiket egyébként nem nehéz felismerni. Ugyanakkor rendkívül fontos, hogy ezek a – többnyire szakmai köntösbe bújtatott és az elmélyült alkotmányjogi ismeretekkel nem rendelkezők számára olykor meggyőzőnek tűnő – téves, csúsztatásokkal terhes, alaptalan kritikák megfelelő szakmai választ kapjanak. E célt szem előtt tartva nem térek ki az új Alkotmány jelentőségének és koncepciójának értékelésére, előremutató elemeinek méltatására, és nem foglalkozom olyan észrevételekkel sem, melyeket a konstruktív, javító szándék vezet, és melyek esetlegesen megfontolásra is érdemesek. A továbbiakban az alaptalan támadások (állítások) sorrendjében – vitriolos megfogalmazásaikat idézve – egyenként igyekszem válaszokat adni.

1. A kisebb Alkotmány az alkotmányos garanciák felszámolását, az Alkotmány kiüresítését szolgálja, egyben lebegteti egyes alkotmányjogi kérdések megoldását.

A kisebb Alkotmány célja a legfontosabb alkotmányjogi szabályok emelkedett, tömör megfogalmazása és alaptörvényi megjelenítése, az új Alkotmánynak az Alkotmányon kívül elhelyezhető részletszabályoktól történő mentesítése.

* A Magyar Tudományos Akadémián 2011. január 20-án az alkotmányozásról rendezett konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata.

Ez az Alkotmány tekintélyének és tiszteletének érdekében fontos, egyszersmind eszköz arra, hogy az Alkotmányt erodáló gyakori alkotmánymódosításokat elkerüljük. A garanciális jelentőségű részletszabályok a kétharmados többséggel megalkotandó sarkalatos törvényekben kerülnének elhelyezésre, így az alkotmányos garanciák továbbra is kellő védelmet kapnának. Egyébként a jelenlegi alkotmányos berendezkedésünk struktúrája is hasonló (lásd az Alkotmány és a kétharmados törvények viszonyát), csupán az arányok módosulnának a kétharmados (sarkalatos) törvények szabályozási szerepének növelésével. A mostani helyzethez képest valóban több közjogi rész kérdés később ezekben a sarkalatos törvényekben kerülne rendezésre, de ez nem lebegtetés, hanem az alkotmányos rendszer *gondos kimunkálásának* elkerülhetetlen velejárója.

2. *Az új Alkotmány koncepciója nélküli az alkotmányosság legfontosabb követelményeit, a hatalommegosztás és az alapvető jogok garanciáit.*

Az állítás alaptalan. Az Alkotmány koncepciója kifejezetten említést tesz az alkotmányos alapértékekről, illetve az elfogadásra javasolt alapelvekben ezek az értékek és biztosítékaik feltalálhatók, illetve tükröződnek. A koncepció mások mellett kifejezetten utal a hatalommegosztás elvére (a jelenlegi Alkotmányból ez csak implicite olvasható ki), a jogállamiságra, a demokráciára, az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen szabadságára és alapvető jogaira, az állam kötelességévé téve ezek tiszteletben tartását és védelmét. Az alapvető jogok garanciái túlnyomó részben ma is az Alkotmányon kívüli jogszabályokban található. Az új Alkotmány tartalmazni fogja mindazokat az alapvető jogokat, melyeket a jelenlegi Alkotmány is tartalmaz.

3. *Az új Alkotmány (és annak tervezett preambuluma) a nemzeti-keresztény konzervatív ideológia dominanciáját hirdeti, megszünte-*

ti a közjog eddigi sokszínű eszmeiségét. A Szent Koronára történő hivatkozás avítt, nemesi nemzeteszmenyen alapuló, a modern alkotmányossággal összeegyeztethetetlen közjogi felfogást érvényesít.

Az állítás alaptalan, a választásokon vereséget szenvedett szocialista-ultraliberális politikai erők által továbbfolytatott kultúrharc fontos eleme. A preambulum mértéktartóan utal majd nemzeti és történeti értékeinkre, és ezenközben a modern alkotmányosság követelményei mellett hangsúlyozni fogja a szabadságeszme (a nemes történelmi liberalizmus) és a társadalmi szolidaritás (egyaránt kereszténydemokrata és szociáldemokrata) eszméjének fontosságát. A Szent Koronára történő utalás – miközben a javaslat tartózkodik az elmélyült és szerteágazó historizálástól – az ezzel kapcsolatosan leginkább elfogadottnak tekinthető alkotmányjogi tétel keretében marad (idézve a koncepció szövegét: „a Szent Korona a magyar államiségnak, illetve alkotmányos folytonosságának a kifejezője”). Figyelemre méltó, hogy a Horn-korszak alatt 72%-os MSZP–SZDSZ-es többséggel támogatott alkotmány-koncepció szintén tartalmazta a Szent Koronára való utalást. Miért változott meg azóta az MSZP véleménye?

4. A koncepció azon kitételével, miszerint „Az alapvető jogok kötelezettségekkel és felelősséggel járnak”, a szocialista jogfelfogáshoz tér vissza, mely szerint az alapvető jogok biztosításának előfeltétele a köteleességek teljesítése (melyet a modern polgári alkotmányjogi felfogás elvet).

Ez az állítás félremagyarázáson alapul. Az Alkotmány koncepciója természetesen semmilyen alapvető jog gyakorlását nem teszi függővé a kötelezettségek teljesítésétől. (Így például nem teszi lehetővé az állampolgárságtól való megfosztást a közteherviselési kötelezettség megszegése miatt.) Más kérdés annak a morális-jogi elvi tételnek a kimondása, hogy jogaink köteleességekkel párosulnak, illetve azok felelősséggel járnak. Erre egyébként a mai tételes jog szabályai- ból is több példát hozhatunk (az állampolgárokat honvédel-

mi kötelezettség terheli, az egészséges környezethez való jog csak úgy biztosítható, ha mindenki köteles a természetes környezetet megóvni, a tulajdonjog és a vállalkozás joga elválaszthatatlan a közteherviselésétől – az adózás a vagyonton fennálló tulajdonjog korlátozásaként értelmezhető –, a véleménynyilvánítási szabadság és a sajtószabadság felelősséggel párosul stb.).

5. Az alapvető jogok korlátozásának lehetősége túl tág, és különösen az „erkölcsök”-re mint korlátozást megalapozó okra hivatkozni elfogadhatatlan.

A koncepciót fenti állítással támadók elfeledkeznek az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az emberi jogok és szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt egyezményről, melynek nemcsak Magyarországra, hanem szinte valamennyi európai ország részese. A koncepció lényegében ennek az egyezménynek a megoldását alkalmazza, megőrizve az Alkotmánybíróság által kidolgozott szükségességi-arányossági teszt szabályát is, miközben megtartja a jelenlegi hatályos Alkotmány idevonatkozó fordulatát (miszerint az alapvető jogok lényeges tartalma nem korlátozható). A koncepció az alapvető jogok korlátozhatóságának különböző jogállami megközelítéseit együtt tartalmazza. A Római Egyezményben megtalálható az erkölcsökre mint korlátozási okra történő hivatkozás is, amit természetesen ugyancsak az alkotmánybírói teszt alkalmazásával lehet a gyakorlatban érvényesíteni. Úgy tűnik, számos más országban (és a nemzetközi egyezmény szerint) sem probléma az erkölcs fogalmának értelmezése.

6. A diszkrimináció tilalma nem terjed ki a szexuális orientáció szerinti megkülönböztetésre.

Ez az állítás is alaptalan. Az Alkotmány koncepciója a diszkrimináció minden formáját tiltja azáltal, hogy a diszkrimináció alapjául szolgáló lehetséges okok felsorolását az

„egyéb helyzet” kitételrel zárja. A jelenlegi Alkotmány is ugyanezt a megoldást alkalmazza, és a szexuális orientációt külön nem nevesíti.

7. *A koncepció sérti a jogállamiság elvét, mivelhogy nem tartalmazza a visszaható hatályú jogalkotás tilalmát.*

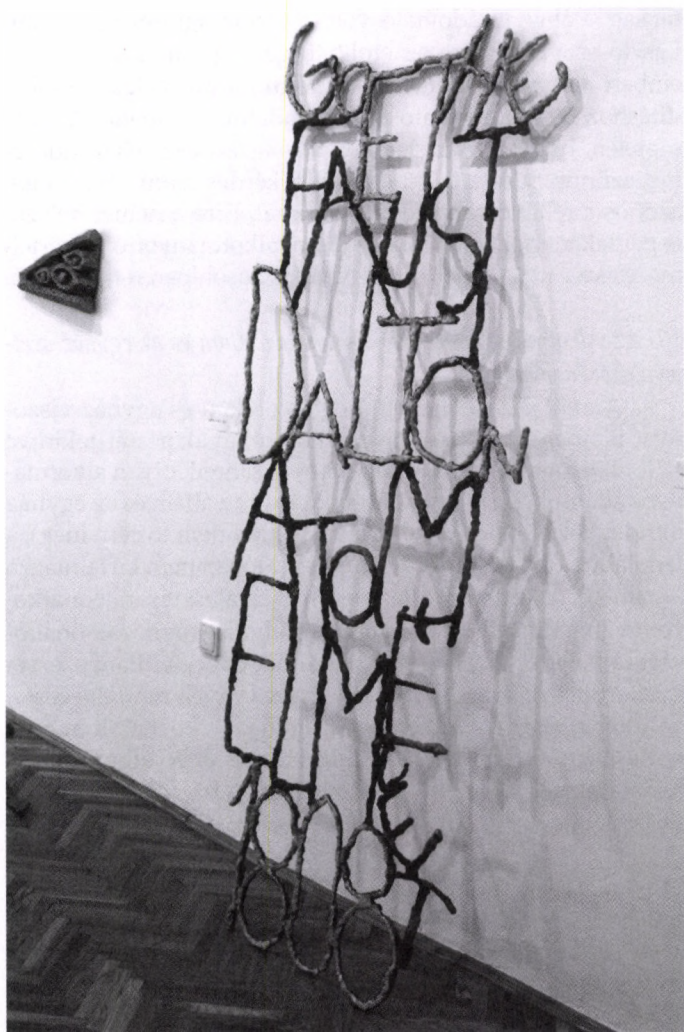
A visszaható hatályú jogalkotás tilalma magából a jogállamiság elvének rögzítéséből következik. A jelenlegi alkotmányos megoldás is hasonló a javaslatban foglalt koncepcióhoz, az sem tartalmazza expressis verbis ezt a tételt. Az Alkotmánybíróság a jelenlegi alkotmányos szabályozásból alkotmányértelemezéssel vezette le a visszaható hatályú jogalkotás tilalmát. (Azt a jogbiztonság velejárójának tekintette, a jogbiztonságot pedig a jogállamiság egyik legfontosabb jellemzőjének.)

8. *A koncepció támadói kifogásolják, hogy az új Alkotmány a házasságot csak a férfi és nő életközösségének intézményeként ismeri el.*

Azon túl, hogy ezt a vádat emelt fővel vállaljuk, fontos hangsúlyozni, hogy a házasság fogalmát az Alkotmánybíróság ugyanígy értelmezi. Nem történik tehát más, mint a házasság alkotmánybírói értelmezésének az új Alkotmányba történő szövegszerű beemelése. Erre az alkotmánybírói értelmezésre egyébként az elmúlt időszakban egyes ultraliberális körök ellentétes tartalmú igényérvényesítésének válaszként került sor. Úgy látszik, a koncepciót emiatt támadók nem nyugodtak bele az Alkotmánybíróság értelmezésébe, ami indokoltá teszi, hogy a házasság védelme a fogalom értelmezése tekintetében is tételes alkotmánybeli alátámasztást kapjon.

9. *Az emberi élet fogantatással kezdődő védelmének kimondása abortusztilalmat jelentene.*

Az alkotmány-előkészítő eseti bizottság az élet védelme érdekében egyhangú döntést hozott a fenti kérdésben. A Fidesz–KDNP javára történő elfogultsággal – különösen mos-

GOETHE-DALTON 1808, 2006
Festett bronz

tanság – aligha vádolható volt köztársasági elnök, Sólyom László szavaival élve az említett igazság kimondása (ti. az emberi élet a fogantatással kezdődik) a rabszolga-felszabadításhoz mérhető jelentőségű forradalmi tett lenne. Az kétségtelen, hogy elvi értelemben a magzati élet feletti döntés megszűnne pusztá önrendelkezési kérdés lenni, de ez nem azonos a feltétlen abortusztilalommal. Erre a német helyzet is példaként hozható, ahol az ottani alkotmánybíróági értelmezés szerint a német alaptörvény is hasonlóan rendelkezik.

10. Az Alkotmány koncepciója szakít az állam és az egyház szétválasztásának elvével.

Annak jelzése mellett, hogy az állam és egyház viszonyát illetően az alkotmányos államok gyakorlatát tekintve különféle modellek léteznek (vagyis vannak olyan alkotmányos államok, pl. Nagy-Britannia, ahol az állam és az egyház minden tekintetben történő elválasztása nem történt meg), a fenti állítás alaptalan. A koncepció valóban nem tartalmazza a jelenlegi Alkotmány állam-egyház elválasztására vonatkozó megfogalmazását, mert a hangsúlyt az egyházak önállóságára helyezi. Az, hogy közhatalmat csak az állam szervei gyakorolhatnak, az Alkotmány összes egyéb rendelkezéseiből önmagában következik. Az egyházak közhatalom gyakorlásában történő netáni részvételére csak alkotmányos felhatalmazás alapján lenne lehetőség, amiről természetesen szó sincs az új Alkotmány koncepciójában.

11. A köztársasági elnök kivételes („súlyos bizalomvesztés okából előállott alkotmányossági-politikai válság feloldása” érdekében történő) parlamentfelosztási joga a parlamentáris kormányforma kereteit túlfeszíti (félprezidenciális rendszert teremt). E feltétel megfogalmazása nem egzak, visszaélésre ad alkalmat.

A megfogalmazással és a netáni visszaélés lehetőségével kapcsolatos ellenvetés nemcsak az alkotmányozással szemben állók, hanem a fideszes–kereszténydemokrata

frakciósövetség egyes tagjai részéről is felmerült. Ami a parlamentáris kormányforma kereteinek túlfeszítését illeti, a kritika az irányadó alkotmányjogi kánon szerint mindenképpen indokolatlan. A parlamentáris kormányforma lényegét a kormány parlament előtti felelőssége képezi, és ehhez képest az említett kivételes feloszlatási lehetőség nem jelenti a köztársasági elnök hatalmának olyan mérvű megnövelését, hogy emiatt félpreszidenciaális megoldásról lehessen beszélni. Félpreszidenciaális rendszerhez minimálisan az államfő közvetlen választása szükséges. Az 1848-ban létrejött alkotmányos berendezkedést is parlamentáris kormányformaként értékeli az alkotmányjogászok túlnyomó többsége, holott a királyt és később a kormányzót gyakorlatilag korlátlan házfeloszlatási jog illette meg. A mostani javaslat pedig ezt csak kivételesen tenné lehetővé.

Egzaktabb megfogalmazáson lehet gondolkodni, mindezenesre az alkotmányjog világában nem ismeretlenek az értelmezéssel kitöltendő megfogalmazások (pl. a köztársasági elnök megtagadhatja a kormány kinevezési javaslatának teljesítését, ha az „az államszervezet demokratikus működését súlyosan zavarná”). Az esetleges „visszaélés” kockázata új választások megtartását jelenti, ami egy demokráciában nem tragédia.

Mindenesetre szándékleplező az alkotmányozás ügyét támadók azon logikája, hogy miközben a Fidesz–KDNP-t a fékek és ellensúlyok viszonyának megbontásával vádolják, másik oldalról egy féket jelentő új megoldást megkérdőjelezhető érvekkel támadnak.

12. Az Alkotmánybíróság funkcióit az alkotmánykoncepció lefokozza, amikor nem tartalmazza az alkotmánysértő jogszabály megsemmisítését, hanem helyette az alkotmányellenesség jogkövetkezményeinek megállapításáról beszél.

A koncepció valóban nem vállalkozik az Alkotmánybíróság pontos hatáskörének és eszközrendszerének kidol-

gozására, hanem ezt kétharmados többséggel elfogadandó sarkalatos törvényre bízta. E tekintetben a jelenlegi Alkotmányhoz hasonlóképpen jár el, amely szintén kétharmados törvényre bízta ezeknek a részleteknek a szabályozását. Az Alkotmánybíróság feladatának az alkotmányellenesség jogkövetkezményeinek megállapításában történő általános meghatározása nem zárja ki azt, hogy a sarkalatos törvény – a jelenlegi megoldáshoz hasonlóan – az Alkotmánybíróságot az alkotmányellenes jogi norma megsemmisítésére felhatalmazza, ugyanakkor a jelenlegi Alkotmány megfogalmazásához képest a koncepció szövege mindenképpen pontosabb, hiszen a jelenlegi rendezés is lehetővé teszi az alkotmányellenesség kiküszöbölése érdekében az Alkotmánybíróságnak más, a megsemmisítésen kívüli eszköz igénybevételét (pl. mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapítása, illetve a jogszabály tartalma alkotmányos értelmezésének megállapítása). A koncepcióban javasolt szövegezés tehát az alkotmányellenes norma megsemmisítését és más, az alkotmányellenesség elhárítását szolgáló eszközök igénybevételét egyaránt lehetővé teszi, de ezen túlmenően nyitva hagyja a lehetőséget az Alkotmánybíróság nemzetközi gyakorlatban előforduló más alkotmányos modelljének befogadása előtt is.

13. Az Alkotmány módosításának a két egymást követő parlament kétharmados többségéhez történő kötése a meghozandó új Alkotmány bebetonozását jelenti.

Ez a vitapont a másik olyan kérdés, amellyel kapcsolatban nemcsak az alkotmányozás ellenfelei részéről, hanem az azt támogatók köréből is felmerültek ellenvetések (mondván, hogy nem elég rugalmas a módszer). A javaslat az Alkotmány stabilitásának biztosítását szolgálja, kiemelve Alkotmányunkat a legkönnyebben megváltoztatható alkotmányok köréből. Kétharmados többségek különböző konszolidációban is létrejöhetnek, és ez a lehetőség veszélyeztetheti

az alkotmányos szabályozás állandóságát. A két parlament általi módosítás módja a nemzetközi gyakorlatban ismert, több európai uniós ország is alkalmazza (pl. Svédország, Dánia, Spanyolország, Görögország). A javasolt megoldás az alkotmányozást a napi politikai erőviszonyok fölé emelné, és a második parlament közreműködése az alkotmányos változás nép általi megerősítését is kiváltaná. Meg kell jegyezni, hogy a megoldást támadók ellenérvüket összekötik az új Alkotmány egészének bírálatával, vagyis nem a módszerrel van bajuk, hanem a megalkotandó új Alkotmány megerősítésével. Ezt többen kifejezetten be is vallják.

14. Az új Alkotmány elfogadásának szabályai politikailag nem korrektek. Az új Alkotmányt ugyanúgy kellene elfogadni, mint amilyen módon megváltoztatására a jövőben sor kerülhetne. Az új Alkotmányt népszavazásra kellene bocsátani.

Az Alkotmány-előkészítő eseti bizottságnak nem képezte feladatát a hatályos Alkotmány megváltoztatására és az új Alkotmány megalkotására vonatkozó jelenlegi szabályok felülvizsgálata. Ezért a koncepció ezzel a kérdéssel nem foglalkozik.

Mindenesetre a 2014-es országgyűlés bevárása az alkotmányos rendszer átalakításának rendkívüli elhúzódását eredményezné, országépítő feladatainkat nagymértékben hátráltatná. Az alkotmányok népszavazás útján történő megerősítése nem ismeretlen a nemzetközi gyakorlatban, de nem is jellemző. (Például sem az amerikai, sem a német alkotmány tekintetében nem került sor népszavazásra, de számos más országot is említhetnénk.) A népszavazással történő megerősítést számos alkotmányjogász (az alkotmányozást ellenzők köréből is) vitatja arra hivatkozva, hogy az ilyen népszavazások valójában a kormány politikája feletti állásfoglalások, vagy azzal érvelve, hogy egy koherens alkotmányos szabályozás feletti referendum csupán a nép általi legitimáció biztosításának politikai célját szolgálja

anélkül, hogy alkalmas lenne az alkotmányos megoldások valóságos mérlegelésére. Figyelemre méltó továbbá, hogy az Alkotmánybíróság a jelenlegi Alkotmány módosítását célzó ügydöntő népszavazások lehetőségét eleve kizárta arra hivatkozással, hogy az alkotmányozó hatalom az Országgyűléstől nem vonható el. Ennek az érvelésnek a kialakításában feltételezhetően kimondatlanul is szerepet játszhattak az alkotmányjogász körökben ismert fenntartások.

SALAMON LÁSZLÓ

ALKOTMÁNYOS FORMÁK ÉS ELVEK

Az elmúlt években mind politikusok, mind közírók részéről gyakran fogalmazódott meg, hogy Magyarországnak új Alkotmányra van szüksége. Magam külön hangsúlyozom, hogy nem a Magyar Köztársaság, hanem Magyarország az az entitás, amelynek számára egy új Alkotmány kívánatos lehet. A *köztársaság* versus *ország* problematikája ugyancsak heves nyilatkozatváltások tárgya volt néhány évvel ezelőtt, ám a vita politikai töltete kevésbé használt a kérdésben rejlő elméleti vonatkozások megfelelő tárgyalásának. Ezen a helyen magam is csupán érintem a kérdést, utalva természetesen arra, hogy az további és bővebb elemzést érdemel.

Megítélésem szerint – legalábbis egy egyszeri aktussal elfogadott alkotmány esetén – az államformát az az alkotmány állapítja meg, amelyik adott esetben megszüntet egy korábbi államformát. Ebben az esetben kissé problematikus az alkotmány címében rögzíteni magát az államformát. Igaz ugyan, hogy az alkotmánynak az államformát létrehozó rendelkezése egyazon időpillanatban lép hatályba az alkotmány címével, ám ha magát az alkotmányt a benne meghatározott jogok és kötelezettségek forrásának tekintjük, úgy az alkotmánynak azoktól *külön létét* is feltételezzük. Ebben az esetben – amiként az ok nem lehet azonos az okozattal – a létrehozó tényező aligha foglalhat magába olyat, amit maga hoz létre. Már 1989. október 23-án, a köztársaság kikiáltásának napján is kissé különösnek tüntek az ideiglenes köztársasági elnök szavai, nevezetesen, hogy hazánk *neve és államformája* Magyar Köztársaság. Névnek és államformának ez a furcsa összevonása annak ellenére terjedt el, és vált – talán tudattalanul is

– ideologikus viták alapjává, hogy maga az Alkotmány – a címében már benne lévő ellentmondás ellenére – igen helyesen *különbséget tesz* Magyarország és az államforma között. Az Alkotmánynak ugyanis nem csupán a preambuluma írja, hogy az Országgyűlés „...Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg”, hanem 1. §-a is akként rendelkezik, hogy „Magyarország: köztársaság”. Az Alkotmány csupán ezt követően rendelkezik Magyar Köztársaságról, például mindjárt a 2. §-ban rögzítve, hogy „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”. Tehát a megfogalmazók is érzékelték, hogy a Magyar Köztársaságról csupán azt követően lehet beszélni, hogy Magyarország – amely kétségtelenül létezett az Alkotmány hatályba lépése előtt is – köztársasági minősége ki lett mondva, létre lett hozva. Alkotmányunk címébe e helyes felismerés ellenére került a köztársaság kategóriája. A merőben jogtechnikai természetű problémákon túl is rá kell mutatni arra, hogy egy ország sem ontológiai értelemben, sem nemzetközi jogi szempontból nem azonosítható az államformával. Egy ország olyan keletkező, változó és előbb vagy utóbb akár el is múló dinamikus és organikus jelenvalóság, amely vonásainak és jellegzetességeinek mindenféle módosulása ellenére sajátos önazonosságot és folyamatosságot is jelent. Ezzel szemben az államforma az ország dinamikus létéhez képest egyszeri aktussal konstituált olyan – viszonylag állandó – kategória, amely ontológiai szempontból szükségképpen nem jelenthet többet és mást, mint csupán az ország létfolyamata egy meghatározott szakaszának bizonyos *minőségét*. Az ország tehát ontológiailag meg is előzi, feltételezi is az államformát, ám akár túl is éli, meg is haladja azt. Egy ország nemzetközi jogi jogalanyiséga, elismertsége szempontjából pedig többé-kevésbé közömbös az adott ország államformája, amelynek megváltozása a legtávolabbról sem érinti az ország létét.

Amennyiben az alkotmányt egy ország olyan alap-törvényének fogjuk fel, amely az adott ország rendjének és

szabadságainak foglalatja, úgy igencsak elvárható, hogy az alkotmány az ország és az államforma itt vázolt nem-azonosságára tekintettel legyen. Ellenkező esetben, tehát az ország és az államforma azonosításával, vagy olyan jogtechnikai megoldással, amely ezt az azonosíthatóságot sugallja (de legalábbis nem zárja ki), egy ontológiailag, logikailag és időben is szűkebb kategória igyekezhet magába foglalni egy tőle tágabb entitást. Ez azonban nyilvánvaló lehetetlenség, és az ellentmondás feszültsége okszerűen hat vissza arra a dokumentumra, amely ezt az ellentmondást létrehozta, keletkezteti. Ráadásul a népfelség elvéből is egyenesen következik, hogy – egy szép régi kifejezéssel – az „országlakosoknak” és azok közösségének, az országnak van alkotmánya, nem pedig az alkotmánynak országa. Az ország kategóriájának elsőbbségét vitatni az államformáival szemben azonban éppen az utóbbi képtelen állítást eredményezné.

Mindez azonban sokak számára igencsak formai és merőben technikai kérdésnek tűnhet. Ám ha így van, akkor célszerű a lehetséges megoldások közül az ellentmondásoktól mentesebbet választani. Csakhogy mindennek nem csekély szimbolikus jelentősége is van. Ha ugyanis az Alkotmány már a címében is utal arra, hogy az Magyarországnak az Alkotmánya, úgy – az ország és az államforma megkülönböztetésén keresztül – indirekt módon kifejezésre juttatja előbbi kategória *tágabb* voltát utóbbihoz képest, ezáltal pedig egyfajta *jogfolytonosságot* is mindazzal, amit Magyarország egykor jelentett. És ezen a ponton eljutotunk az alkotmányozással kapcsolatos egyik legalapvetőbb kérdéshez. Ahhoz nevezetesen, hogy egy alkotmány pusztán olyan *technikai* norma-e, amely csupán jogdogmatikai értelemben áll valamennyi jogszabály felett, avagy olyan szabályrend-e inkább, amely lényegesen többet fejez ki a benne foglaltak racionálisan megragadható tartalmánál? Tehát pusztán egyfajta társadalmi „játékszabály”-e, vagy inkább egy közösség jogi normává transzformált „*credója*”?

Hogy e kérdést elfogulatlanul közelíthessük meg, felül kell emelkednünk kontinentális jogi neveletésünkől adódó jogpozitivistá szemléletünk formalizmusán. Be kell egyúttal látnunk, hogy a jogpozitivistá szemlélet csupán egyféle megközelítési lehetőségét adja a kérdésnek, valamint azt, hogy a jogpozitivistá megközelítés – amint arra Horváth Barna,¹ újabban pedig Prugberger Tamás² oly szemléletesen rámutatott – kimondatlanul meghatároz természetjogias nézőpontokat. A kelsenii „hipotetikus alapszabály” ugyanis csupán eltérő elnevezése egy társadalom bizonyos mértékű olyan konszenzuális állapotának, amelyet egyfajta naivitással a természetjogi eredetű jogbölcselet valaminő társadalmi szerződésből vél levezethetőnek. Tudnunk kell megkülönböztetni továbbá vizsgálódásaink eredményeinek logikai hibátlanságát ennek az eredménynek az ideológiai minősítésétől. Kérdésünk tehát nem arra irányul e helyen, hogy a 16. és a 20. század között kiforrott politikai elveink és racionális emberképünk oldaláról kívánatos-e az, hogy a jogi gondolkodást hitszerű képzetek befolyásolják és alakítják, hanem az, hogy egyáltalán valóban formálják-e ezek a képzetek jogi szemléletünket, alkotmányosságról való vélekedéseinket, jogi szisztémáinkat, jogintézményeinket.

Amikor az alkotmányról szólunk, nyilvánvalóan egy – és éppen a legsarkalatosabb – jogintézményről beszélünk. Minden jogintézmény azonban egyfajta társadalmi intézmény, egyfajta társadalmi valóság is. Ez alól az Alkotmány jogintézménye sem lehet kivétel, amely a legkitüntetettebb helyet foglalja el jogi berendezkedésünkben. Hogy a társadalmi jelenségek emberi jelenségek, nyilvánvaló. Ha azonban az Alkotmány jogintézmény, és mint ilyen társadalmi jelenség, ez egyúttal azt is jelenti, hogy mélyen emberi jelenség is. Különleges objektivációja azon sajátosságoknak, amely fajunk jellegzetességét adja, egyúttal annak a kultúrának is, amivel az őt megalkotó közösség rendelkezik. Egy alkotmány ennyiben tehát kulturális jelenség is. Ezen a helyen azonban első-

sorban az ember néhány olyan humánológiai vonására kívánunk utalni, amely igencsak ellentmondani látszik annak, hogy egy alkotmány pusztán technikai norma. Az embert ún. konstrukciós készsége képessé teszi arra, hogy az őt körülvevő világ jelenségeiben többet lásson, mint amik valójában. A Homo sapiens különös tulajdonsága egyúttal az, hogy nemcsak személyekhez kötődik, hanem közösségéhez mint olyanhoz, illetve annak szimbólumaihoz.³ A csoportműségnek nevezett humánológiai tulajdonság egyik lényeges tényezője az indoktrinálhatóság (rábeszélhetőség). E sajátosság alapján – amint arra Eibl-Eibesfeldt⁴ rámutat – az ember könnyen magáévá tesz olyan egyszerű elveket, amelyek a csoport normarendjét közvetítik. Nem racionális belátások tehát, amik a szabálykövetést előmozdítják, hanem sokkal inkább hitszerű elköteleződések a csoporttal való azonosulás folyamán. Mindezt igencsak alátámasztani látszik az a körülmény, hogy szinte valamennyi mai és egykori jogrendszer vallási eredetre tekinthet vissza. Ez az azonosulás és csoportműség a csoporton belüli agresszió csökkenése nyomán valósulhatott meg, amely azonban a saját csoport – idegen csoport éles elhatárolását is eredményezte.⁵ Az itt vázoltak csupán néhány vonását adják az ember ennél lényegesen gazdagabb ún. magatartáskomplexének, azonban már az eddigiekből is néhány olyan következtetés levonható, amelyek megszívlelendőek lehetnek egy új alkotmány meghozatala során. Így például az is, hogy társadalmi szabályaink kialakítása során – természeti valóságunknak megfelelően – egy sokkal szociálisabb emberképből induljunk ki ahhoz képest, mint amit posztmodern korunk individuális kultúrája sugallni igyekszik.

Az ember szimbólumokat kereső és szimbólumokat alkotó konstrukciós képessége az előbb mondottak alapján egyúttal annak is jelentőséget tulajdoníthat, hogy a demokrácia huszadik esztendejében egy olyan Alkotmány van hatályban, amely évszámában is viseli még a diktatúra ko-

rának emlékét. Az ember rábeszélhetőségéből-befolyásolhatóságából adódóan igencsak fogékony a sugalmazásokra. Az ember sajátosságait ismerve, aligha meggyőző tehát az az érvelés, hogy egy alkotmány évszáma merő technikai jelentőségű mozzanat, tehát önmagán túl nem mutató momentum. Ennek következtében igazuk lehet azoknak, akik úgy vélekednek, hogy egy új alkotmányt akkor is meg kellene hozni, ha annak tartalma az évszámon kívül semmi egyéb változással nem járna. Indirekt módon egyúttal korábbi kérdéseinkre is válaszoltunk. Tehát egy alkotmány – az ember természetéből, a közös szabályok hitszerű elköteleződésen alapuló elfogadásából adódóan – sokkal inkább tekinthető egy közösség „credójának”, mint pusztá társadalmi játékszabálynak, a legmagasabb szintű „technikai normának”.

A helyzet azonban távolról sem tűnik úgy, hogy a jelenlegi Alkotmánynak pusztán az évszáma érett meg a változtatásra. Először is az *alkotmány szerkezetének* a népfelség elvével való összhangba hozása tűnik szükségesnek. Ennek megfelelően az *Alapvető jogok és kötelezettségek* fejezetét a különféle hatalmi szervek tárgyalását megelőző helyre volna célszerű illeszteni.⁶ Merőben szimbolikus értelme lenne annak, ha az alapvető jogokat mindjárt az Alkotmány első fejezete (esetleg az alkotmányos elveket követően) tartalmazná. Hiszen mindaz, ami azután következik, a különféle intézmények csupán olyan eszközök, amelyek az alapvető elvek és az alapvető jogok érvényesülését, az alapvető kötelezettségek megvalósítását szolgálják. A 18. század végén az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya – amely sok tekintetben mintául szolgált a későbbi kartális alkotmányok számára – még az általunk kifogásolt szerkezet szerint épült fel. Tehát előbb tartalmazta az államhatalmi szervekre vonatkozó rendelkezéseket, az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozókat csak azok után. Abban a korszakban és történelmi helyzetben azonban fontosabb és hangsúlyosabb kérdésként merült fel az önálló közhatalom kiépülése

által is megvalósuló *elszakadás* Angliától, mint az egyéni szabadságjogok problematikája. Utóbbiak részletes kidolgozása és működő alkotmányos intézményekké tétele a 19. és a 20. századra maradt mind az Újvilágban, mind pedig Európában. Egy 21. századi alkotmánynak tehát igencsak szükséges tekintettel lennie a politikai értékrendben az elmúlt kétszáz évben bekövetkezett hangsúlyeltolódásra.

Különösen lényeges az is, hogy az Alkotmányban szereplő „*demokratikus jogállam*” kifejezés – noha belőle sok fontos elv levezethető – bővebben legyen kifejtve, többek között a *jog funkciójára* való utalással. A jogállamiság közelebbről való meghatározása, illetve a jogfunkció tisztázása nélkül ugyanis valamelyest homályban maradhat, hogy a jogállamiság eszméje valaminő *formális*, merőben jogpozitivistá jogrendet garantál-e, avagy egy *tartalmi-méltányossági* szempontokat is meghatározó jogi szisztémát. Szükséges volna tehát annak kimondása, hogy a Magyar Köztársaság jogrendjének feladata a társadalom és az ember szolgálata az *igazságosság* és a *méltányosság* elve alapján. (Az „erkölcs-telen, de jogszerű”⁷ emlékezetes kijelentésnek a parafrázisai így talán valamelyest megelőzhetők. Bár az erkölcs-telen szerződéseket e mondat elhangzásakor is semmisnek minősítette a Polgári Törvénykönyv.) Aligha naivítás a jogfunkció meghatározásának szorgalmazása, ha belátjuk, az Alkotmány ma is tartalmaz olyan szabályokat, hogy „*a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam*” vagy „*A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé...*” Római alapú, formális jogi gondolkodásunk – amely a jognak egyfajta önértéket tulajdonít – mindig is gyanakodva szemlélte a méltányosság intézményét. Annak ellenére, hogy Arisztotelész tökéletes természetességgel és minden különösebb aggály nélkül írta még le, hogy a méltányosság a törvénynek nem a lerontása, hanem a kiegészítése. Ő – görög, tehát nem formális jogi szemlélete alapján – még nem kívánta, hogy a méltányosság gyakorlására valamely pozitív jogi

szabály feljogosítást adjon. A méltányosság e formalizálása idegen is lett volna a méltányosság valódi, törvényt kiegészítő természetétől. Mint logikával (is) foglalkozó filozófus tudta egyúttal, hogy a törvény mint (általános) absztrakció, nem képes tekintettel lenni az életben ténylegesen előforduló valamennyi (különös) esetre. Ebből következően szükségképpen előfordulhatnak igazságtalanságok akkor, ha a jog alkalmazója mindig csak és kizárólag a törvényben írott rendelkezéseket alkalmazza. Így Arisztotelész – merőben logikai alapon – a törvényt és a méltányosságot mellérendelt entitásoknak fogta fel, amelyek együttesen szolgálják az *igazságosságot*. Őt ugyanis nem nyűgözte, nem nyűgözhetette le még a római szemléletmód, amelyben a jog önértéket képvisel. Római alapú formális jogszemléletünk és jogi kultúránk azonban kiköveteli, hogy az igazságosság és a méltányosság elveit és eszméit pozitívjogi intézményekké is tegyük. A jogfunkció világossá tételével és alkotmányos elvként való rögzítésével, ha nem is kizárni, de legalábbis megnehezíteni lehetne a társadalom vagy annak egyes csoportjai, tagjai ellen irányuló, illetve azok méltánytalan hátrányára vezető, igazságtalan, embertelen intézkedések és jogszabályok meghozatalát.

Igen fontos volna egyúttal *alkotmányos elveinket* és szabályainkat *kiszélesíteni* olyan fontos jogelvekkel, amelyeket egyes kódexeink ugyan tartalmaznak, ám amelyek egyrészt ki vannak téve a jogalkotás változó szeljárásának, másrészt amelyekre a hivatkozás csupán az *őket tartalmazó jogszabály hatálya alatt* lehetséges. Megítélésünk szerint tehát, ahelyett hogy még Polgári Törvénykönyvünk *Általános részét* is megfosztanánk ezektől, épp *alkotmányos szabály* szintjére kellene végre emelni az olyan szabályokat – tulajdonképpen alkotmányos elveket –, mint például

– a *rendeltetészerű joggyakorlás, a jóhiszemű eljárás követelménye,*

– az *együttműködési és tájékoztatási kötelezettség,*

- az *általános elvárhatósági* mérce (az adott helyzetben általában elvárható magatartás megkövetelése, kimondva esetleg a kellő *gondosság* tanúsításának kötelezettségét is),
- az *arányosság* a tett és jogkövetkezménye között,⁸
- a *szükséges* mértéken felüli, illetve az *aránytalan jogkorlátozás tilalma*,
- a társadalmi és magánérdek *összehangolásának* kötelezettsége,
- a jogszabályokban, a szerződésekből és egyéb *kötelező jellegű előírásokban* (pl. általános szerződési feltételekben, állami irányítás egyéb jogi eszközeiben) meghatározott *jogoknak és kötelezettségeknek a társadalmi rendeltetésük szerint való értelmezésének* kötelezettsége, illetve
- mindezen és még hasonló elvek egymással való *összefüggésükben* történő értelmezésének és gyakorlásának a kötelezettsége.⁹

Mert vajon mit ér az olyan formális jogbiztonság és a gazdasági fogalombiztonsága, ahol ezek az elvek nem érvényesülnek? Vajon hol kellene e szabályokat rögzíteni, ha nem az Alkotmányban? Továbbmenve: lehet-e beszélni jogállamiságról ott, ahol ezek az elvek nem érvényesülnek, illetve nem kapnak az Alkotmányban garantált oltalmat? A már meglévő szabályozásból pusztán kibontandó, esetleg kiegészítendő alkotmányos elvek egy bizonyos körének meghatározásával és alkotmányban való rögzítésével *mentesíthetők* volnának az egyes *ágazati szabályok* (pl. Ptk., Mt., Ket., Pp. stb.) attól, hogy bevezető rendelkezéseik között olyan elveket és normákat fogalmazzanak, ismételjének meg, amelyek

1.) már a jogrendszer számos más, de az adott relációban nem releváns szabályában *benne foglaltatnak*, és amelyeknek

2.) leginkább a legmagasabb szintű normában, az *Alkotmányban* lenne a helyük.

Sokszor – legutóbb az új Ptk. kodifikációja kapcsán – előkerülő ellenérv a fentebbi elvek együttes megfogalmazásával szemben, hogy ezek (rendeltetésszerű joggyakorlás, jóhiszemű eljárás, együttműködés, tájékoztatás stb. elve) egymást jórészt *lefedő* kategóriák. Ezzel szemben azonban megállapíthatjuk, hogy ezek *egyike sem* fejezi ki *önmagában* azt a jelentésbeli gazdagságot, amit így együtt (egymásnak kölcsönösen értelmet és sajátos tartalmat biztosítva) megragadhatóvá tesznek. Mindezen túlmenően ezeknek az értekeknek és elveknek a felsorolása lényegesen könnyebbé teszi a rájuk való *hivatkozást*, míg valamely „gyűjtőfogalom” alkalmazása esetén mindig vitássá tehető, hogy az vajon magában foglalja-e azt a kívánatos magatartást, aminek az ellenkezőjét valamelyik fél épp kifogásolja.

A *szociális piacgazdasággal* kapcsolatos kérdések, többek között, hogy az állam meddig és milyen módon mehet el a szociális ellátórendszer megkurtításában, ugyancsak számos polémia tárgya volt az elmúlt években. Nem választható el ettől a kérdéstől az állam feladatainak kérdése sem. Az államra ugyanis a modern társadalmak kiépülésével, a tradicionális közösségek felszámolásával-felszámolásával számos kötelezettség hárult. E közösségek számos jóléti jellegű feladatot mint társadalmi funkciót láttak el, mégpedig nem piaci, hanem kölcsönösségi alapon. E jelenség újrafelfedezését jelentette a modern közgazdaságban a társadalmi tőke kifejezésének meghonosodása. A munkásönsegélyezés rendszerével szemben az állam kezdetben bizalmatlan volt, később belátva annak számos előnyét, fokozatosan annak szervezőjévé és szabályozó hatóságává vált. A jóléti és szociális ellátórendszer tehát távolról sem

a kapitalizmus vagy az állam (esetleg állampárt) ajándéka, hanem a tradicionális közösségek megszűnésének, a hatékonyabb kapitalista (államszocialista) gazdaság kiépülésének ára volt. Ennek megfelelően e rendszer átalakítása sem történhet megfelelő társadalmi párbeszéd, érdekegyeztetés, tájékoztatás és előkészítés nélkül. Ennek azonban meg kell teremteni az alkotmányos garanciáit, mégpedig a kormányzati felelősség és az osztársadalmi érdekelttség arányainak és egyensúlyának figyelembevételével. Német mintára az Alkotmányban szükséges tehát rögzíteni a szociális piacgazdaság elvét, utalva egyúttal a szabályozásnak arra a körére is, amelyben az országos érdekegyeztetéstől eltekinteni nem lehet. A jelenlegi Alkotmány elfogadásának időszaka egy ilyen szabályozást nem tett lehetővé, mert az akkori, pártállami kötődésű szakszervezetek a kormányzati munkát parlamenten kívüli eszközökkel, mégis pártpolitikai alapon ellehetetleníthették volna. Húsz év tapasztalatai alapján és a munkavállalói érdekképviselet jelentős átalakulása után azonban célszerű volna a kormányzati felelősségre és stabilitásra is tekintettel lévő (akár új) érdekegyeztetési mechanizmusnak az alkotmányos garantálása.

SZMODIS JENŐ

Jegyzetek

¹ Horváth B.: *Jogszociológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 1995.

² Prugberger T.: *Van kiút az útvesztőből?* Budapest, Kairosz Kiadó. 2008.

³ Goetze, D.: *Evolution, mobility, and ethnic group formation. Politics and Life Sciences* 17. 1998. 59–71.; Richerson, P. J.–Boyd R. 1998: *The evolution of human ultra-sociality*. In: *Indoctrinability, Ideology, and Warfare*, Eibl-Eibesfeldt, I. and Salter, F. K. (Eds.) New York, Berghahn. 1998. 71–95.

⁴ Eibl-Eibesfeldt, I.: *Human Ethology*. New York. Aldine de Gruyter. 1989.

⁵ Vö. Shaw, R. P.–Wong, Y.: *Genetic Seeds of Warfare. Evolution, Nationalism, and Patriotism*. Boston. Unwin Hyman. 1989.; Dennen, J. M. G. van der:

Of badges, bonds and boundaries: In-group/out-group differentiation and ethnocentrism revisited. In: *In-group/Outgroup Behavior in Modern Societies: An Evolutionary Perspective.* Brussel. Gemeenschap. 1999. 37–74.

⁶ A német és az olasz alkotmány például az általunk helyesnek ítélt szerkezetben, rendelkezései elején tárgyalja az alapvető jogokat.

⁷ Horn Gyula miniszterelnök az Országgyűlésben minősítette így az ún. Tocsik-ügyben kötött szerződést.

⁸ Ennek az elvnek a büntető, a közigazgatási és a polgári jogviszonyokban egyaránt érvényesülni kellene.

⁹ Ez utolsóként említett elv szerepének megvilágításaként jegyzem meg, hogy noha a személyek *mindenféle egymást érintő magatartásuk* – tehát nem pusztán polgári jogi jogviszonyaik – során egymással együttműködni és egymást tájékoztatni volnának kötelesek, egy kártyajáték során például mégsem tartoznának lapjaikat idő előtt előadni, hisz ez az adott helyzetben – a játék természetéből és lényegéből fakadóan – *általában nem elvárható.*

AZ ABSZOLÚT JELEN-LÉT SZOBRÁSZÁ

Várnagy Ildikó

78 000 n = 62 flekk a régi szabvány szerint. Ósdi szabvány. Flekk sincs már, se kicsi, se nagy... De ezek az adatok, 62 gépelt oldalnyi nagyságban, már végleg rögzültek a mindenkor számára Várnagy Ildikó monográfia értékű albumának utolsó lapjain. Elolvasni is csak nagyítóval lehet, megszámlálni pedig lehetetlen, hány kiállítás, könyvészeti és biográfiai tény sorakozik egymás mögé mintegy mellékesen a 344 oldalnyi kötet végén.

Egy szobrász élete – könyvben. Igényes kiállítású, tekintélyes mű, matt műnyomó papíron, a tömege másfél kiló. És a súlya? Vajon mennyi érezhető a súlyából a sík lapokon?

Akadémikus kérdés: a szobrok máshol nemigen láthatók. Galériák, magángyűjtők, barátok, műterem – a plasztikák előfordulási helyei. Esetlegeseek, szerteszórtak, javarészt hozzáférhetetlenek. Köztéren (megl lehet, tévedek) sehol. Nem lehet őket körbejárni, megmászni, nekik támaszkodni, mellettük várni ismerőst, szerelmet, brókerpartnert. A térbe termett mű visszaszorul, mintha rejtőzködné, metaterekbe menekülne, vagy a síkból kívánna kibontakozni.

Aki itt, a könyvben találkozik velük először, azt hiheti: nincs is elemi szükségük a térre. Hiszen a szobrok túlnyomó hányada jel vagy legalábbis valami jelhez közeli forma. A jel pedig, természete szerint, olvasható és olvasandó, s a jelrendszerré válás folyamatában mintha végérvényesen síkba-vonalba rendeződött volna; nyelvvé vált. Elegendő hát a plasztikai jelet valamely nézetéből azonosítani, kibontani a tartalmát és hozzárendelni más jelekhez: kész is a mondat, az értelmezhető jelentés? Ahol pedig nélkülözhetetlennek

mutatkozik a jelek térbeli elrendezettsége, segít a fotó mint dokumentum: a befogadó képes elhelyezni magát az immár virtuális térben, és a maga térképzetével kiegészíteni azt.

Ráadásul Várnagy Ildikó jelei sohasem metaforák, hanem mindig metonímiák. Nem sugallnak tehát, hanem megjelölnek. Nem kérdeznek, hanem állítanak. Nem tágulni igyekeznek, hanem szűkülni valami egyetlen jelentés felé. A világ nem a hasonlóságok, hanem az azonosságok halmaza – állítja a szobrász élethosszon át, és ha másban nem, ebben Tandori és Mészöly Miklós szellemi rokona. A jelentés mint ön-azonosság mindazonáltal nem kevésbé problematikus.

Szobrászművész esetében az első és legfontosabb eldöntendő kérdés: a szobor van-e a térben, vagy a tér a szoborban. Ha a szobor van a térben, akkor a plasztika a tér része, vele van kölcsönviszonyban, jelentését oda sugározza ki és onnan gyűjti magába. Ez a tér – természetesen – tágas: az épített-valóságoson túl magába foglalja a szellemit, a történelmit, a kulturális-civilizációs teret is. A szobor párbeszédet kezdeményez, diskurzust, amelynek terébe bárki beléphet, alakíthatja, formálhatja a maga és az általa képviselt rend képeré. Nem feltétlenül elbeszélő attitűd ez, de mindenképpen metaforikus: a jelentések egymásra utalnak, hasonlítanak vagy különböznek – értelmezési mezőket alkotnak.

Ha ellenben a tér van a szoborban, akkor a tér maga válik dilemmává. Hiszen nem lehet „valóságos”, mert akkor „hasonlítana”. De milyen tér az, ami nem valóságos, nem hasonlít a lakott tereinkre? Mondhatnánk: belső tér, imaginárius tér, szellemi tér – a fogalmakkal körbekeríthetnénk a problémát, hogy közbül, negatívban jelenjen meg. Mondhatnánk: mágikus tér, utalva a létezés rejtett-ősi tartományaira. Csakhogy ezek a tartományok maguk is ugyanazt a gondot hordozzák magukban: jelölnek valamit, aminek a tartalmáról a jelen kívül szinte semmi nem árulkozik. A ráció esélytelen, az értés kényszere kínzó tehetetlenségbe torkollik.

Ha tér a szoborban van, akkor nem befogadó vagyok és nem értelmező – magam vagyok a szobor. Akkor az összes lehetséges reláció közül csak egyetlenegy az érvényes: a *van*. A megfontolás és értelmezés nélküli tudatállapot: a behelyezkedés. A feloldódás. Az abszolút részvétel.

Várnagy Ildikó szobrai ilyen tereket alkotnak. Akár kicsik, akár nagyok. Akár textiltől készültek, akár kőből vagy bronzból – az adott méret és anyag voltaképpen mindig esetleges; a szobrok többsége a tárgyasulás örökös „előtt-állapotában” van. Kényszerűen bár, mégis kitágítva ezáltal a jelek érzéki befogadásának, a velük való azonosulás lehetőségének szubjektív terét. Hiszen ha maga az anyag is inkább esendő, mintsem végleges, akkor a terébe való behelyezkedés sem a végérvényeshez való viszony ridegségével riogat.

A legmarkánsabb gondot az okozza, hogyan lehetséges a szubjektum számára az objektivitásba való visszahelyezkedés, ha ez a személyiség egyediségének fölfüggesztésével fenyeget. Márpedig több mint fél évezrede az európai kultúra a maga legnagyobb vívmányaként a személyiség autonómiájának kivívását, és annak folytonos óvását-kiteljesítését agnoszkálja. És bár igaz, hogy ebből az identitásképből rendre-másra kilép, kikényszerül (az archaikus kultúrák, a Kelet és Ázsia beszűrmlő világképe, a talált-tárgykultusz, a nyomat, a ready-made, a reklám-ikonográfia csak néhány a lehetséges példák közül), mégis zavarban érzi magát, ha az individualitását valamely szellemi erő megingatja. Az értelmezés kultúráját az elfogadás kultúrájával szinte lehetetlen összegegyeztetni.

Várnagy Ildikó művészetétől, ha valami, hát a szakralitás eleve távol esőnek tetszik. Oly távolinak, hogy a kapcsolatkeresés már önmagában erőszakoltnak látszik. Noha csupán abban az értelemben az, ha a szakralitást valamely erkölcsi-világnézeti rendhez való igazodásnak, valamely tanítás elfogadásának, a hozzá való – akár vívódással teli – személyes viszony kialakításának tekintjük. Ám ha szakralitáson a rajtunk kívül eső, a szubjektumot magába foglaló

valósággal való egylényegűséget értjük, akkor Várnagy Ildikó szemléletének éppen annyira az a lényege, mint a neolitikum „szobrászainak”, a Húsvét-szigetek vagy Stonehenge alkotóinak, Giacomettinek és Diana Arbusnak.

A lényeg ugyanis a mindenkori abszolút én, amely létezését a mindenkor adott lét formáiban éli meg. (Hogy kicsit kijjebb kerüljünk a metonímiából: pusztában szélként, erdőben faként, gödörben földként, barlangban sziklaként – mindig ugyanazt az abszolút *ént* mindig a mindenkori abszolút valóságában; formaként és formálóként egyaránt, ahol a megformált anyag maga az én.) Az egyén – itt – a műformában mindig saját magát szemléli, a műbe magát helyettesíti be, és végtére: maga válik a mű befogadójából annak alkotójává is. Ezek a művek a saját belső formáink végtelenségével lepnek meg, ha a jelentést nem rajtuk és legkivált nem a vonatkozási rendszerükben keressük. A jel, mint szobor önmagunk szemlélésére készlet.

Ezt teszi akkor is, ha szoborcsopotról vagy jelegyüttesről beszélünk. A *Medea* (1979), az *Öt alak* (1980), a *Vallatópad* (1981) vagy a *Kigyós istennő* (1991) nem a viszonyaikat rendezve bontakozik ki *előttünk*, hanem a bármelyikükbe való behelyezkedés mentén *bennünk*. A jel a módusaiban meg többszörözi önmagát, de önálló jel marad – a többi „változat” csak addig modus, amíg a szemlélő nem a vele való azonosságot választja. (Arbus ikrei is ugyanebbe a viszony-azonosulás-relációba kényszerítenek.) Ugyanez történik a jelábécék esetében is, akár valódi írás-képek, akár kinagyított jel-grafikák. Az „olvasó” sohasem a folyamatosan kiteljesedő textust kapja, mint értelmezhető és értelmezendő jelsort, hanem egy olyan jelentéssíkot, amelyben adott esetben egy, máskor számtalan kapcsolat bontakozik ki a jelek között. Éspedig úgy, hogy az egyes jelek maguk sem csupán egyetlen irányban nyitottak, hanem (a szemlélő tudatától, behelyezkedési képességétől és szándékától függően) sokfelé. Az adott jel: stáció, meditációs pont, identitáskeresésre alkalmas pozíció.

Hasonló eredetű Várnagy Ildikó alkotói magatartásában az írás és a játék is. A játék nem szerepjáték, a civilizáció szabályrendszerének gyakorlása vagy a pozícióharc előképe. A játék Várnagy művészetében a *mindenhol-lét* állapotának megtapasztalása, tartalmainak feltárása, következményeinek számbavétele. Az írás, hasonlóan, a saját léttartalmainak folyamatos rögzítése, az adott tudathoz és/vagy műtárgyhoz való viszony tisztázása, saját létpozíciójának mindenkori stabilizálása. A műveket, művészeket, gondolkodókat mint saját tudattartalmakat azonosítja, tehát tárgyiasítja; nem követ és nem húz íveket, nem elemez folyamatokat, nem kérdez és nem ítélkezik. Várnagy Ildikó mindenben a *van*-t keresi, és azt is formálja meg.

Való igaz, hogy a kulturális szokásaink nem ezt a magatartást erősítik föl napra nap. Hibája-e vagy sem az általunk alkotott civilizációs térnek, hogy a kommunikációs hálózatépítést preferálja az egyén nem-közösségi identitáskeresésével szemben (illetőleg, hogy nem ez utóbbiból eredezteti az előbbi), ezt a kérdést most nem céloz fölvetni. Csupán jelezni kívánom, hogy kultúránk önképéből ez a megközelítés hiányzik, de legalábbis háttérbe szorult.

Platón barlang-példázatának van egy fázisa, melyet az elemzők szinte teljesen érintetlenül hagytak. Ez a *visszatérés*, és mindaz, ami belőle következik. Nemcsak a fal, de a barlang valóságánál (is) magasabb rendű valóságot, az új dimenziót megtapasztalt kiválasztott (például a szent, a próféta, a művész státusával azonosított ember) visszatérven *mondani próbál*. Beszámolni a magasabb rendű valóság létezéséről. De nincsen – mert nem lehet – nyelve hozzá. Nincsenek eszközei: a dimenzionálisan más valóság leírásának megjelenítésének esélyei a lehetetlennel egyenértékűek. A 'fény'-re nincsen szó, miként a csillagos égboltra sincs. A kiválasztott (szent, próféta, művész) tapasztalatának birtokában és igazságának tudatában arra kényszerül, hogy a barlang valóságának szavaiból, nyelvéből, jel- és

viszonyrendszereiből formáljon hasonló tartalmakat, mint amit *kívüle* megélt.

A mi kultúránk ezért példázatos, metaforikus, hasonlító-elbeszélő. A 'művész' célja elsődlegesen az, hogy a létezőben fölmutassa a kívüle létezőhöz hasonló dimenziót. Egyszersmind állítván és rögzítvén: értékességünk csupán megidézni képes az eleve magasabb rendű lét értékességét. „Képére és hasonlatosságára...” – a metaforikus szemléletű kultúra ebben a viszonyrendszerben teljesíti ki önmagát.

Nem vitatván az európai kultúra így kialakult arányrendszerének értékességét, a metonimikus, azonosságkereső szellemi magatartások újra és újra megjelenése azt mutatja, hogy a fönt és lent egylényegűsége mint identitásprobléma jelen van a saját kultúránkban is. Ahol a tűz és a fény, a levegő és az égbolt, az anyag és a szellem azonosságának megélése a szubjektum számára ugyanannyira lényeges, sőt lényegi: egzisztenciális élmény, mint a magasabb rendűnek elismert valóságához idomulás belső vágya és külső kényszere.

Várnagy Ildikó egész életműve ebben az egzisztenciális élményben teljeseedik ki. Azt, hogy a szobrai rejtőzködni kénytelenek, ekként nem tárhatják fel belső terület – nos, vélhetően a hallgatólagos közmegegyezés okozza. Valóságos méretek, a belső térképzést szolgáló képes matéria és befogadó külső terek hiányában az, hogy a művek egy könyv sík lapjain válnak megismerhetővé, csupán még egy járulékos réteget von az alkotás és befogadója közé. A tudat, ha képes elvonatkoztatni, ezen az akadályon átlendülhet. Keserü Katalin részletes, átfogó, elemző tanulmánya és a kiemerítő jegyzetapparátus segíti az átlényegülésben.

(Várnagy Ildikó. *Művészeti album*. Szerkesztette Várnagy Ildikó. *Grafika és design: Bárd Johanna*. Az életműről a tanulmányt írta Keserü Katalin. Veszprém–Budapest, Magyar Képek Kiadó, 2009. 344 oldal.)

MÁNYOKI ENDRE

VISSZA OTTLIKHOZ

Keresem a biztos pontokat, a biztos mondatokat. Hétéves korában Ottlik egyfelvonásosokat írt, de a közönség nem díjazta, ezért abbahagyta. Tehát az író hallgatással kezdődik!!! Az író nem akar terrorizálni, vagy olvassák őt, vagy nem. Tizenkét éves korában komédiával próbálkozott Ottlik, az sem lett sikeres. Ezután a versírás és a sport következett. Ottlik szerette a salakon elért tiszta, megfellebbezhetetlen eredményeket. Tizenkilenc éves korában megjelent két novellája, a harmadik megjelenésekor már tudta, hogy rosszak. A vereség fontos dolog, tanulni kell belőle, mondta magának. Egy filozófiai nyelv megszerkesztésébe fogott ekkor Ottlik, de kiderült, milyen köznapi nyelven írnak a filozófusok. Mielőtt belefulladás volna céduláiba, szemébe dobta, és kiment a tavaszba.

Az egyetemen matematikát tanult Fejér Lipóttól, aki egy csoda volt. Ottlik szerint a matematika és a művészet fölötté áll minden evilági és túlvilági hasznossági kritériumnak, ettől még, véletlenül, lehet hasznos is! A művészet, egész egyszerűen, csak az emberiség életben maradását biztosítja! Az író hallgasson, ha nincs mondanivalója, a szobrász ne dolgozzon, ha nincs mondanivalója, ezt tanulom Ottliktól újra meg újra. Nem egyszerű követelmény, sőt túl nehéz.

A művész szeret dolgozni, matálni az anyagokkal, közölni valamit. Nem szabad a profizmusba menekülnünk! Vegyünk példát a matematikusokról. Ha megoldanak egy problémát, nem használják többé a szerszámot, csak a szerzőkészítés módját. Mindig új téglákat kell a szent művészet falába tennünk, hogy igazi templom legyen. A matematikus és a művész mindig alkot, akkor is, ha éppen nem csinál semmit, vagy ha az úton sétál. Ehhez az alkotáshoz növényi,

sőt geológiai türelem szükséges!!! Ottlik rájött, hogy a matematikában is ki van szolgáltatva az akarattól független, ismeretlen beavatkozásoknak, így maradt az irodalomnál...

Látta, hogy a világ szakadékos, amit lelkünk nem szeret, mert a lélek folytonosságra vágyik. Én ezt eddig stabilitásnak neveztem, de a folytonosság jobb. Igaz, a folytonosság a végtelent feltételezi, holott a természetben nincs folytonosság és végtelenség... Ottlik a csoportelméletbe menekült, mely véges, nem-kommunikatív csoportokról szól. Ezután a bridzs következett, mely könyvvé alakult. Angliában jobban ismerik ezt a könyvet, mint az *Iskola a határont!!!*

Kollégákról való írás közben rájött, hogy a mondatok tartalma nem azonos a mondatokkal, és ez nehezzé tette bírálatait. Gide stílusából hiányolta az érzelmi töltést, Ramuz túl szép, túl tökéletes. A zűrzavar kell a műben, mely egy épülő teljesség zűrzavara, új alázatokkal és új felemelkedésekkel. Apámmal beszélgettem hasonló dolgokról, 10-20 évvel ezelőtt, most Ottlikkal beszélgetek, most ő az apám. Az alkotás cselekedet, a mű tett, ebben megállapodhatunk, szakadatlan éberségünkben sokszor elfáradunk, de szenvedélyes jelenlétünk a világban felébreszt és továbblök. Ezt mondta Hamvas is, de jó! A mű alkotása étellel egyenrangú cselekvés. Jó az értelem, de hinnünk csak a valóságban szabad, kételkedni viszont kötelességünk. Erkölcsünk az önmagunkhoz való hűség és a kifejezés tisztasága. Néha butának is kell lennünk, mert egy vaktában odavetett dolog is lehet bölcs, csak fel kell fedezni. Minden művésznek hinnie kell saját tehetségében, mert csak így lehet valóban nagy művész. Ez a butaság hit és szenvedély.

A könyvekből azt olvassuk ki, amit akarunk. Én most Ottlik *Prózáját* olvasom, és élek benne. Mi nem politizálunk, de a háborúk ellen fenntartásaink vannak. A háború esztétikailag ocsmány, erkölcsileg nulla, és bűncselekmény a kultúrák ellen. A történelem lapjai közül nem tudjuk kiolvasni, milyen volt az egyszeri ember élete. Mit csináltak, amikor

nem háborúztak, milyen volt a szaguk, a hangjuk, ételeik íze, mi volt életük legvégső valósága... A művész konok, szüksége van az igazságra.

Az ember néha arra gondol, hogy itt kellene hagyni ezt az egész, rémes környezetet, helyzetet, mindent, de aztán mégis újrakezdi, nem tudni, miért. Ottlik látta a hidakat Dunába esni a háborúban, és látta újjáépíteni őket, ugyanott. Miért?

A háború után a fiatal művészek részt akartak kérni a hatalomból, de szerencsére nem sikerült. Művészek maradhattak, nem kellett feladniuk magányukat, melyben az igazi művek teremttek. Ottlik úgy látta, olyan az egész, mint Lear király birodalma, amin a két nővér osztozik, Cordéliának csak a szeretet és az áldozat marad. Cordélia kései utódai képesek saját fejükkel gondolkodni, saját szívükkel érezni, és nincsenek kiszolgáltatva a propagandának. Művelt és bátor emberek! Ottlik a katonaiskolában tanulta meg az ellenállást, a lázadást, a zsarnokság gyűlöletét, az emberek gonoszságát és jóságát. A parancsszó különvéleményre nevel és magányra. A képzelet szabad. Egy kis nép szemszögéből a művészet gyakorlása az egyetlen, emberhez méltó időöltés Ottlik szerint.

A nép fiai látják kicsiségüket és azt is, hogy a nagyok ellenében nem tehetnek semmit. Ennek ellenére a 20. század elejére a magyar irodalom teljesen európai szintű. A *Nyugat*-nak csak 500 előfizetője van, de ott dolgozik Ady, Móricz, Kosztolányi, Babits. Meg akarják javítani a világot, ábrázolni akarják, szórakoztatni, undorodni, menekülni, belső kényszer nyomán cselekedni. Szívük vére nélkül nem tudnak dolgozni, mert a fal leomlik... A világirodalom tanítható lenne magyar nyelven, minden lényeges művet lefordítottak a nagy fordítók, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Szabó Lőrinc, Németh László.

A regény nyelven inneni tartalmakat igyekszik létrehozni, hiszen a nyelv maga nyelv előtti valóság rétegekből keletkezett. A regényt el kell olvasni, másképp nem lehet róla semmit megtudni. A regény lenni akar valami! A re-

gény a világ teljes, sértetlen valósága, ami állandóan készül, állandó változásban van, a sötétségből némi világosságra törekszik. A valóságot nem tudjuk megfogni, ezért modelleket készítünk, a fizikus is, a szobrász is. Létezik a már kifejezett valóság és a még ki nem fejezett valóság. A valóságnak nagyon sokféle modellje van, mert a valóság nyitott, táguló, önmagát szaporító, szakadatlanul keletkező. Otlík regénymodelljét remekül tudom használni a szobrászatban is.

R1 az ember által eddig gyártott, konvencionális valóságmodell.

Ro az a modell, melyben csak én vagyok a valóság.

R2 a távolnézet, egy hang, mely megmarad a regényből.

Rr pedig a még el nem készült dolgok gyűjteménye.

R1 azt mondja, az van, amit valóságnak nevezünk. Ro azt mondja, csak én vagyok. R2 azt mondja, valami van. Rr pedig minden, ami a többibe nem fér bele. Érzékeljük, de elmagyarázni nem tudjuk. Kell az, ami eddig volt, kellek én, kell a világ, és kell minden, amit még nem tudok és senki más sem tud. Azt a picit akarjuk hozzátenni a világ-mindenséghez, amit csak mi tudunk. Az író és a képzőművész visszaállítja a vélemény előtti helyzetet, előlről kezdi a világot. Csak az emberi létezés és a világ teljes egésze a mondanivalónk. Ehhez meg kell tanulni a nyelvet, aztán el kell felejteni, tanulni kell a mesterséget, de ha szerencsénk van, sosem tanuljuk ki igazán. A nem-tudatos szerkesztést a legnehezebb megtanulni. Munkánkat szív, gyomor, hormonok, lélek, létezés szabja meg. Nem szakma ez, csak az élet állandó gyakorlása. Mindent átélünk, tudomásul vesszünk, reagálunk, visszagondolunk mindenre, hordozzuk, rendezzük, építjük.

A létezésszakmában dolgozunk, mondja Otlík. Minden olvasmány és műalkotás megváltoztatja életünket, ha nem, akkor nem jó!!! A hatás kiszámíthatatlan. Ha nincs sikerünk, akkor sem mozdulhatunk ki létfontosságú egyensúlyi helyzetünkéből! Köszönöm, Otlík! Nem olyasmit akarunk

mondani, amit várnak, hiszen azt már elmondták. Nézzünk szembe tudatlanságunkkal. Ne akarjuk a sarkigazságokat megérteni, mert azok elérhetetlenek. Állítsuk vissza a világ eredeti épségét és teljességét.

Babits azt üzenté Ottliknak, tetszik, és ez elég volt. Schöpflin azt mondta, jó, mert érzett mindent az ujjbegyén, a dobhártyáján, a retináján, rejtélyes mérőműszerén. Nekem is van ilyen mérőműszerem, de kihasználatlan, mert nem kell a jó mű senkinek, csak a népszerű. Nem kell az egyenesség, nem kell a gyémánt, nem kell a nyugalom a katasztrófában.

VÁRNAGY ILDIKÓ

1% METAFIZIKA

Az agresszió

Van azonban még egy, a szó legszorosabb értelmében kollektív vállalkozása az emberiségnek, melynek kezei között igen sok lehetőség nyílik a szembenállások tompítására, az értékek közvetítésére. A művészetre és a tudományra gondolok. Beláthatatlan s vitathatatlan érték mindkettő, s még eddig egyetlen demagóg sem merészelt a másik tábor vagy „párt” által képviselt kultúrát, az ellenfél tudományát mindenestül hitványnak minősíteni. (Jóllehet támadások azért ezeket az értékeket is érik.) A zene és a képzőművészet ráadásul nem ismer nyelvi határokat, korlátokat. Ennélfogva hivatottak arra, hogy a „függöny” túloldalán élő emberek iránt is rokonszenvet ébresszenek – rámutatva, hogy mások is a jó és a szép ügyét szolgálják. *A művészetnek és a tudománynak ezért kell politikamentesnek maradnia.* Jogosan érzünk ellenszenvet az „átideologizált” művészettel vagy művészetszemlélettel szemben!

A tudomány és a művészet abban közös, hogy minden párton és politikai irányzaton felül áll. A tudomány még annyira sem „közérthető”, mint a művészet, így közös lelkesedést csak kevés emberből tud kiváltani, belőlük viszont annál nagyobbat. A művészet valódi és kétes értékeiről állandó viták folynak, bár a tiszta bűzát az ocsútól itt is meg lehet különböztetni. A természettudomány eredményei ennél sokkal könnyebben elbírálhatóak. Nem a különböző, sokszor egymásnak ellentmondó vélemények minősítik egy tudományos felfedezés értékét, hanem a további kutatások eredményei döntik el, hogy értéket teremtett-e az adott tudományág.

Elsőre képtelenségnek látszik, hogy a modern tudomány legújabb vívmányai iránt nagy tömegek érdeklődését fel lehetne kelteni. A lelkesedésről nem is beszélve. A tudományos igazság túl elvont és vértelen dolog, hogyan is szállhatna szembe a demagógok nagyon is konkrét tevékenységével. Hiányzik ehhez az „aréna”, nincsenek közös érintkezési pontok, állítják sokan. De közelebről nézve vitába lehet szállni ezzel a pesszimista felfogással. Az igazság nem modelljáték, nem is fikció. A természettudomány valójában az ép emberi értelem gyakorlati felhasználása – és semmiképpen sem tekinthető életidegennek. Sokkal könnyebb az igazságot elmesélni, mint kusza hazugságokat összetákolni.

A tudományos igazság a kultúra bármely más értékénél *közvetlenebbül* az emberiség közkinccse. Elsősorban azért, mert objektív. Nem az emberi agy szülte, mint a művészet vagy a filozófia. A tudományos igazságot nem az emberi elme „termeli” ki magából; a tudományos kutatás a politikai táborok határain innen és túl ugyanazokra az eredményekre jut. A szó legnemesebb értelmében sem tapad hozzá semmiféle szubjektivizmus. Mert ha egy tudós, akarva, akaratlan, politikai céloktól akár csak érzelmileg is befolyásolva „kozmetikázni” kezdi tudományos igazságait, hát a valóság adja meg a csattanós választ: nem! A keleti táborban például kialakult egy bizonyos átörökléstani felfogás, mely nyilvánvalóan politikai célok érdekében – s remélhetőleg nem rosszhiszeműen – azt állította, hogy a szerzett tulajdonságok biológiailag átörökíthetőek. Aki csak parányit is hisz a tudomány egységében és oszthatatlanságában, mélységesen nyugtalanítónak találta ezt a fejleményt. Elcsöndesültek a nyilván mesterségesen kavart viharok a hullámai – a világ genetikusai újra egyesültek. Nem állítom, hogy ez lenne a végső győzelem, de mindenképpen diadal, és a részlegesnél nagyobbak nevezhető siker.

Sokan panaszkodnak korunk túlzott józanságáról, az ifjúság szkepsziséről és teljes közönyéről. Nagyon remélem,

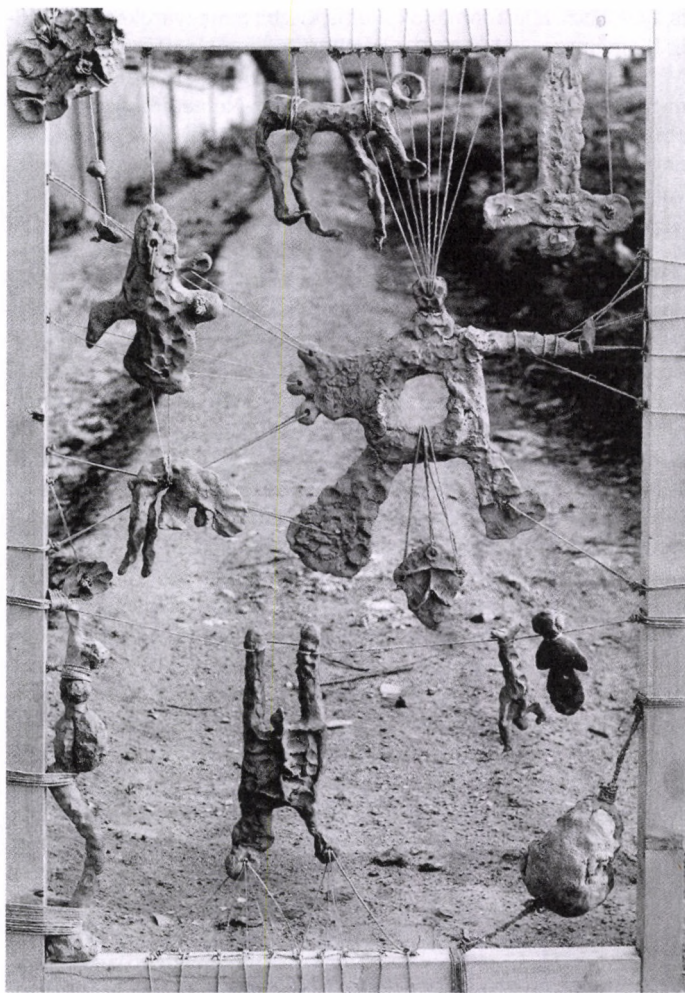
ez is, az is abból a védekezőmechanizusból vezethető le, amellyel az ember a közelmúlt világfejlődésére válaszol: túl sok csapdába csalták, túl sok hamis szóval, tettel, eszménnyel, ügyel tévesztették meg, zavarták össze az elméletet. Ebből a világ nem kér. Inkább választaná a józanság útját. Szent meggyőződésem, hogy épp a „száraz”, netán számszerű tényeket kell szembeállítanunk a valótlanságokkal. Azt gondolom, hogy pont a józanok és kételkedők azok, akiket a cáfolhatatlan igazságok ereje meg tud győzni.

KONRAD LORENZ

ÚJRAÉRTELMEZETT NÉMET TÖRTÉNELEM

A német történelem újraértelmezése már régóta napirenden van. A múlt század '60-as éveiben a Sonderweg-teória megdönthetetlennek látszott. Lényege: Hitler és vele Auschwitz a nyugatitól eltérő különutas fejlődés logikus és szükségszerű terméke. Ezzel szemben született az Auschwitz=Gulág egyenlet. Lucian Boia ebbe a darázsészekbe nyúlt bele. Első pillantásra azt mondanánk, 35 könyv alapján – ennyi tétel szerepel bibliográfiájában – írt egy 36-ikat, de valójában egy elegáns történeti esszét, a darázsészek fölé emelkedve. A Párizsban is élő bukaresti egyetemi tanár a szépíró-történészek közé tartozik. Stílusának varázsa a problémák újragondolásában rejlik. Minden munkája üdítő olvasmány, kellemesen kiemel az izzadságszagú diskurzus-szerelés produktumai közül, nem is beszélve a historiográfiai unalom elme- és erkölcsrontó rutinjáról. Lássuk hát Boia legújabb könyvének – *Németország tragédiája 1914–1945* – kérdéseit és válaszait.

Az alapkérdés: volt-e német külön út? Kivétel? Vagy Németországban is az történt, ami máshol Európában? Jellemző, hogy angol és francia történészek kezdték a revíziót. R. A. Evans szerint mindaz a negatívum, ami Bismarck és Vilmos császár világát jellemezte, máshol is jelen volt, a német kivétel csak abban rejlik, hogy Németországban erősebben, koncentráltabban jelentkezett. Francia történészek már nem is tartják Németországot felelősnek az első világháborúért. Németország nacionalistább volt-e? – hangzik a fejezetcím. A nemzetté válás francia és német modellje már eleve torzít, ha értékhierarchiaként fogjuk fel. Szépen hangzik E. Renan mondása: „A nemzet: naponkénti népszavazás.” Csak-hogy „Franciaország nem népszavazás útján jött létre” – hangsúlyozza Boia. Nizza és Szavoja népét akkor kérdezték meg, miután már eldöntötték az annexiót. Elzászban és Lotaringiában sem tartottak népszavazást a világháború után. „Lehet, hogy a német modell »primitívebb«, de elterjedtebb.” A nemzetek etnikai alapra épülnek, az etnicitás fő eleme a nyelv. Az ideális Romániát kifejező „Dnyesztortól a Tiszáig” a német modellnek felel meg, „még akkor

KÖTÖDÉSEK, 1971–75
Terrakotta, fa, spárga

is, ha a Tisza felé a románok száma kisebb a magyarokénál”. 1918-ig Magyarország a francia modellt vallotta, majd utána a németet. Mindenki nagy országot akart. Miért lennének „botrányosak” a nagy német törekvések? Csakhogy: „Nagy-Németország, ha végső etnikai határaiig terjedt volna ki, minden európai országnál sokkal nagyobb lett volna és erősebb, következésképpen veszélyeztette volna az európai egyensúlyt.”

Kevésbé volt Németország demokratikus? – hangzik a fejezetcím. Kétségtelen, a nyugati országok és az Egyesült Államok demokratikusabbak voltak, Németország sajátos felépítésű: a császár az abszolutizmust képviseli, a fejedelmek és az arisztokrácia feudális mozzanat, a porosz militarizmus katonai vonás, a Reichstag liberális-demokratikus képződmény. „Sajátosnak tűnik ez a mából visszatekintve. A korban Németország politikai megkésettége egyeseknek erénynek látszott, másoknak ellenkezőleg. Tény, hogy a demokráciának is megvannak a fogyatékosai és kockázatai, amelyeket ma minimalizálnak, egy évszázaddal korábban viszont túlbecsültek. Fennáll a populista félresiklás kockázata, és ami súlyosabb, az, hogy a nép nevében kisajátítják a hatalmat. A tömeget könnyebben lehet manipulálni, mint az eliteket.” A totalitarizmusok demokratikus alapokra épültek. „Amikor a bismarcki vagy vilmosi rendszert felelőssé teszik a nácizmusért, akkor gyorsan elsiklanak azon tény fölött, hogy ez nem konzervatív, hanem forradalmi jelenség volt.” Épített a múlt hagyományaira. De „nem következett volna be Bismarck és II. Vilmos idejében. Nem a császári rendszer tette lehetővé a nácizmust, hanem annak összeomlása.”

Angliát liberalizmusa védte meg az autoritárius vagy totalitárius kísértések sikerétől. Az általános választójogot még 1914-ben sem vezették be. Franciaországban már 1848-ban, és néhány év múlva már győzött az autoritárius rendszer, ami III. Napóleon és a tömegek demokratikus dialógusával járt együtt. A két világháború közötti francia demokrácia „termelte ki a vichyi rendszert”. „Németországot semmi sem predesztinálta jobban a nácizmusra, mint Franciaországot a »vichyizmusra«. Mindkét országot sajátos események lökték ebbe az irányba.”

Németország expansionista volt? – hangzik az újabb fejezetcím. Igen, mint a többi európai állam. „Az európai hegemoniáért folyt a harc, és haszontalan feltenni a kérdést, hogy melyik országnak volt nagyobb vagy kisebb a felelőssége, mint a másoknak.”

1870-ben a németek anektáltak, de a franciák is azt tették volna, ha győznek. „A Vaskancellár számára fontosabb volt, hogy Németországnak barátokat szerezzen, mintsem az, hogy túl erős hatalmi törekvéseivel elijessze a többieket. A történelem neki adott igazat: mire volt jó Németországnak az, hogy ő legyen »a legerősebb« mindenki ellenében?» Gazdasági növekedése páratlan lett, tudományos szupremáciája abban nyilvánult meg, hogy több Nobel-díjasa volt, mint Franciaországnak, Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak együtt. De a sikerek frusztrációval és bizonytalanság érzésével jártak együtt, és ez „veszélyes elegy"! Sokan úgy érezték a századfordulón, hogy Németországnak több jár, és II. Vilmos, ez a színpadias és egzaltált figura, mértéket nem ismerve juttatta kifejezésre nemzete azon vágyát, hogy másokban tiszteletet érezzen. „Az angolok vétke: komolyan vették. A Realpolitik német szó, de a németek ezt elfelejtették.” Végül is: „Németország nem volt agresszívabb, mint a többi, de politikája rosszabb volt, és ezért fizetett.”

Rasszistábbak? lettek volna, kérdezi egy újabb fejezetcím. Miért? Akkor, amikor a francia Quatrefages a porosz faj szlávok részéről jövő degeneráltságának hangsúlyozásával kérdőjelezte meg Németország létjogosultságát, a német Virchow pedig a francia állammodell jegyében válaszolt neki. Felix von Luschan pedig megkérdőjelezte a faj létét és fogalmát. A rasszizmus első szószólói nem is németek voltak. Az eugenia klasszikusa is angol. Hitler hatalomra kerüléséig az eugenia híveinek többsége elvetette az antiszemita rasszizmust és Észak kultuszát is. „Túlzás és igaztalan, ha úgy látjuk, hogy a németek jobban hajlottak a rasszizmusra, mint az amerikaiak. E téren Amerikát nehezen lehetett volna meghaladni.” A náciizmus antiszemitizmusát sem lehet jellegzetes német hagyományok folytatásaként értelmezni. A német és zsidó viszony szorosabb volt, mint bárhol, már a jiddis miatt is. „A német paradoxon abban rejlik, hogy a korlátozott antiszemitizmusból (mely az európai »átlagnál« kisebb volt) szélsőséges antiszemitizmus lett. Látszatra bizzarr logika, de mégis logika. A történeti jelenségek gyakran ellentmondó tandemekként bontakoznak ki. A német társadalomban éppen azért, mert nem volt masszív antiszemitizmus, amely útját állta volna a zsidóknak, a zsidók centrális pozíciókat foglaltak el, bizonyos helyeken kulcspozíciókat. Jórészt asszimilálódtak, de nem a teljes összeolvadásig.” Ezért lehetett – Boia szerint – bűnbakot csinálni belőlük. (Ez így is lehet, de kérdés: miként le-

hetett volna még teljesebben összeolvadni, amikor Rathenaut azért ölték meg, hogy ne egy zsidó mentse meg Németországot? Valami nagy baj volt akkor Európával. Erről még sokat lehet értekezni. De talán ki lehetett volna térni az antiszemitizmus dialektikájára, arra, hogy az antiszemita a zsidóról kialakított torzképet valósítja meg saját életgyakorlatában, asszimilálódik a torzképhez; A. C. Cuza, a román antiszemitizmus fő alakja a végén úgy nézett ki, mintha a Göbbels lapjának karikatúrája lett volna.)

Abban a kérdésben, hogy ki a felelős az első világháború kirobbantásáért, a német önkulpabilizációs felfogással szemben a francia revizionizmushoz áll közel Lucian Boia. Egyes francia történészek ugyanis már nem vádolják lépten-nyomon Németországot, de nem is mentik fel, viszont Monarchiánk vezérkarát tartják a főbűnösnek. Boia emellett és ezzel szemben a következőket hangsúlyozza: „Magától értetődik, hogy teljességgel háborúra tört Ausztria–Magyarország (inkább Ausztria, mint Magyarország, amelynek elég baja volt a nemzetiségekkel, beleértve saját szerb népességét, és háborúra törték mindenekelőtt a felelős politikusok, az osztrák–magyar vezérkar... de végül is ez lett a döntés.) A Habsburg-monarchia így a főbűnös... akkor, ha kiemeljük az 1914-es fejlemények kontextusából.” De mindenekelőtt meg kell mondanunk, hogy Szarajevó egyáltalán nem „kis” bűn volt. Szimbolikusan a birodalom szívére érte a csapás. Ha Ausztria–Magyarország nem válaszolt volna, elvesztette volna nagyhatalmi szavahihetőségét (mert még nagyhatalom volt, akkor is, ha gyengélkedett). Nem az első reakciót kell szemére vetnünk, amelynek mindenképpen elég keménynek kellett lennie, hanem az aránytalanságot a valós indok és a hadüzenet között. Másszóval, a dolog lezárult volna, és Ausztria javára, ha az ultimátumra korlátozódtak volna, amit a szerb fél majdnem teljesen elfogadott (ez a kettős monarchia „nagyszerű diplomáciai sikere” lett volna, mint azt egy francia történész [Jean-Jacques Becker] hangsúlyozza). Boia pedig azt, hogy Szerbia egyáltalán nem ártatlanabb a Monarchiánál. Kisebbség volt, de nem kevésbé expanzióra tört, sőt még inkább, mert a Monarchia már elérte azt a határt, ameddig terjeszkedhetett, Szerbiának viszont akkor jött meg az étvágya. A mai tapasztalatok birtokában pedig úgy látja a román történész, hogy „Ausztria–Magyarországnak meglehetősen volt az esélye arra, hogy Közép-Európa népeinek federációjává váljék. Ezt az esélyt elszalasztotta, de talán megérdemelte volna, hogy ne szalassza el. A romjain felálló

»nemzeti államok« vagy csak részben voltak azok, vagy egyáltalán nem, szinte lehetetlen volt világos határokat húzni azon népek között, amelyeket a történelem összevegyített. A Monarchia osztrák részén tettek lépéseket az esetleges federalizáció felé: voltak tartományi autonómiák, 1907-től bevezették az általános választójogot, a németek parlamenti kisebbségbe kerültek. Magyarország tartotta magát a magyar állam és az egységes magyar nemzet szigorú eszméjéhez: ez a történelem menetének nagy fel nem ismerése volt, amiért a magyarok drágán fizettek.”

Így igaz, de tegyük hozzá, hogy „alul” és „felül” egyaránt voltak megegyezési törekvések éppen a románokkal; az Ady–Bartók kulturális vonalon és Tisza István tárgyalásain, amelyeket éppen legfelülről fúrtak meg – a szarajevói „mártír” és köre. „Az osztrák–magyarok diszkrimináltak, de nem mészároltak” – hangsúlyozza Boia, és nem elhallgatva: „Meg kell mondani, hogy Szerbia (és Horvátország is) az egész század folyamán, a szokásosnál nagyobb erőszak-potenciálról tett tanúságot, Obrenovics Sándor és neje legyilkolásától a boszniai és koszovói vérengzésekekig; a szarajevói merénylet csak egy epizód, amely nem ragadható ki az évszázados történelemből.” Boia szerint az Egyesült Államok iraki háborúja sem volt jogosabb, mint a Monarchia hadüzenete. „Világos, hogy hiba volt, olyan, amelyért Ausztria–Magyarország az eltűnésével fizetett, de ha kiegyensúlyozottan ítélkezünk, nem lehet egyszerűen csak azt állítani, hogy Ausztria–Magyarország riposztja teljességgel indokolatlan volt.”

Szarajevó a német tragédia kezdete. Gavrilo Princip nélkül nem lett volna Hitler sem. „Németországnak olyan döntéseket kellett hoznia és olyan lépéseket kellett tennie, amelyek majdnem kötelező módon következtek egymásból.” Két tűz közé került, csak a Monarchiára számíthatott. A közép- és dél-kelet-európai orosz hegemonia számára tűrhetetlen volt. Vilmos császár azonban a végén inkább békére hajlott, a kancellár utasításai a bécsi követnek viszont kétértelműek voltak. A Monarchia persze ezzel nem törődött, hadat üzent. Az orosz cár is. Lehet, ha Németország és a Monarchia konzultált volna, akkor lett volna esély a békére, de Oroszország sem értekezett Franciaországgal, pedig „talán nem ártott volna mérséklethez inteni az oroszokat”. Ugyanakkor egyik fél sem akart ilyen mértékű és léptékű háborút. „Röviden és nem túl tudományosan, de lehet, hogy az igazsághoz közelebb járva, azt lehet mondani, a háború végtelen kollektív ostobaság eredménye volt.” Németországnak nagy a fele-

lőssége, de nagyobbban látszik a valóságosnál. A németek nem voltak kegyetlenebbek a franciáknál. A tengeralattjáró-háború „alternatívája az lett volna, hogy nem tesznek semmit, hogy ne hibázzanak”. „Valójában a németek, a többiekhez hasonlóan, a legjobb megoldásokat keresték a győzelem érdekében, csak hogy a geopolitikai adottságok a másik félnek kedveztek, és Németországot olyan stratégiai kombinációkra vitték, amelyeknek megvolt a maga logikája, de perverz eredményekhez vezettek.” A katonai megfontolások érvényesültek a politikaiak rovására, mert katonai előnyre volt szükség mindenáron. Nem egyszerűen a porosz hagyomány győzött, hanem választ kellett adni a rendkívüli helyzetre, és ebben a kíméletlenségben rejlik „a német bűnösségek dialektikája”. A nyugatiak számára a breszt-litovszki béke a pax germanica elrettentő példája volt, de nemzeti államokat hozott létre az egykori birodalom területén, amelyek természetesen függetlenségre törektek. A Romániával kötött béke sem volt szelídebb a breszt-litovszkinál, de „legalább visszacserezte Besszarábiát”. Aztán több jóakaratról a versailles-i béke sem tett tanúbizonyságot. Törökországot a gyarmatosító technika szerint akarták felosztani. „Magyarország határait húzták meg a legkedvezőtlenebbül, sok magyar az ország határain kívül rekedt.” Viszont az erkölcsi és anyagi felelősség terhét Németországra hárították. 1988-ig fizethette volna a hadikárpótlást. „Németországgal szemben megértőbb politika – amit ma könnyebben képzelhetünk el, mint az akkori légkörben – pozitív következményekkel bírhatott volna. Franciaország is, anélkül hogy tudta és akarta volna, Hitler felemelkedésén munkálkodott és saját – két évtized múlva beköszöntő – vereségének előkészítésén.”

1933-ban a németek nem a náci doktrína sajátos profiljára szavaztak, szavazatuk a kétségbeesés és a remény szavazata volt. „A náciizmust nem önmagában kell vizsgálni, hanem olyan tipológia kontextusában, amelyet fellelünk Mussolini Olaszországában (bár kevésbé hangsúlyos formákban) és nagymértékben a kommunista rezsimekben.” A totalitárius rendszerekben másképpen viselkednek az emberek, mint a parlamenti demokráciák világában. „Van »kollektív felelősség«, de nem mint szabad és önkéntes opció, és ennek megfelelő a bűnösség, hanem a passzív csatlakozás értelmében, mivel nincs reális vagy látszólagos alternatíva. Nem a németek a probléma. A probléma a totalitarizmus mechanizmusa, Németországban és ahol ilyen rendszerek léteztek, az a mechaniz-

mus, ami az emberi meggyőződések és magatartások törékenységére épült." A müncheni diktátum megsértette Csehszlovákia szuverenitását, csakhogy ez az ország Versailles műve volt. A wilsoni elvek alapján a Szudéta-vidék Németországnak járt volna. „Mindez csúnyán néz ki, mert Hitlerről, módszereiről és céljairól van szó, de nem kell tagadni, hogy ezekben a területi vitákban Németországnak is megvolt a maga igaza." Boia rögtön hozzá is teszi, hogy nem akar „véglegesen lezárt dossziékat" nyitogatni. De: „Ha Versailles-t másképpen csinálták volna, akkor nem jutottunk volna ide, Hitlerhez sem, a második világháborúhoz sem." Boia szerint Hitlernek volt esélye a háború megnyerésére, vagy legalábbis arra, hogy ne veszítse el. A háborús logika szerint Hitler hibázott, amikor rátámadt a Szovjetunióra, viszont saját logikája szerint nem követett el hibát. Azt viszont nem lehet megmondani, hogy meddig ment volna Kelet-Európa kolonizálásában, amelynek folyamán a szlávokat indiánokként kezelte volna. Boia az Amerika iránti hitleri érdeklődést May Károly regényeinek hatásával is magyarázza. Azért hozzá kell tenni, hogy túl sokan állítanak hasonlót, anélkül hogy ismernék a kérdéses regényeket. Ezekben vannak jó indiánok és gonosz fehérek is, Hitler a dolgokat egyszerűbben látta.

Boia külön fejezetet szentel a „végső megoldásnak". Szerinte „minden megmagyarázható, de nem a normális logika, hanem a náciizmus (és különösképpen Hitler) perverz logikája szerint". A faj mítosza hatott. Amit tettek, az egy kisebbség műve, de a többség hallgatólagosan elfogadta. Boia nem bonyolódik bele a ma is folyó vitákba, de egyértelműen foglal állást. Kezdetben a náciizmus nem öltött olyan erősen gyilkos jelleget, mint Lenin és Sztálin kommunizmusa. „Ez kétségtelenül hamarabb kezdte a tömeggyilkosságokat, még akkor is, ha nem meggyőző az a tézis, amely szerint a náciizmus a kommunizmustól tanult volna, a náciizmust saját logikája és lendülete vezette, egy olyan nyugati típusú társadalomban, ahol így vagy úgy még élt valami a törvényesség hagyományából, ami Oroszországban sohasem létezett." Először elviselhetetlenné akarták tenni a zsidók életét, a keleti területek meghódításával kezdődött a módszeres emberirtás. A kommunista osztályharcnak több áldozata volt, de a náci bűnök módszeressége és ipari szervezettsége borzalmasabb jelleget kölcsönöz az egésznek. A világváltoztatás vallásos-militáns törekvése „hasonló fordulatot hoztak Oroszországban és Németországban, két egyébként erősen különböző társadalomban, de ahol

egyenlő mértékben hatottak az ellentmondások és az ellenérzések". Meg kell tisztítani a társadalmi vagy faji testet, a banális funkcionáriusok nem jókedvükben ölnek, hanem kötelességet teljesítenek. És azért tegyük hozzá: lopnak, rabolnak, lehetőleg sokaknak juttatnak a lopott és rablott holmiból, és ezzel megszilárdítják a társadalmi bünszövetséget, ami hosszabb távon is érvényesül.

Nem ismétli meg Boia, bár megismételhetne volna, hogy Auschwitz egyedülálló jelentősége európai modernitásunkban a cinikus emberkísérleten túl a nők, gyermekek és öregek likvidálásában áll. A holokauszt kifejezést sem használja, talán azért, mert olyan olvasókra is számított, akiknél ez már úgy hat, mint Pavlov kutyájára, viszont a leírás egyszerűsége és az elemzés kontrasztív jellege talán valóban hathat azokra is, akik tagadják a holokausztot. Többet időz el Boia a nürnbergi per szépséghibáinál. Az ítélettel és a felelősségrevonással egyetért, de úgy véli, nemcsak a győztes hatalmaknak kellett volna ítélkeznie. Az eredményt nem vitatja, csak a módszert. A szovjetek nemcsak a vádlók, hanem a vádlottak között is helyet foglalhattak volna. És amikor Boia a szovjet hadsereg gaztetteiről ír, hozzáteszi, hogy a németek még galádabban viselkedtek a Szovjetunióban. Viszont a háború után az új határrendezéssel a történelem legnagyobb etnikai tisztogatására került sor. „A dolgoknak, magától értetődően, így kell maradnia, de ez nem azt jelenti, hogy másképpen történtek, mint ahogy történtek.” A japánok sem kevésbé voltak rásziszták, mint az amerikaiak, az atombomba bevetését is lehet stratégiai érvekkel igazolni, de azért, még él valami lelkiismeret-furdalás, viszont: „Mindenkinek joga erkölcsi ítéletet alkotni.”

Németországot nem programozták be a 20. századi történelemre, hangsúlyozza Boia. De 1914-es lépésével olyan tragédia részévé lett, amelyben az események sora ellenállhatatlanul vezetett a végkifejletre. Utolsó esély lett volna, ha Hitlert nem engedik hatalomra. De a katasztrofális döntés volt a végzet utolsó csele. Hitler nélkül a fatális láncolat megszakadt volna. „Sok forгатókönyvet el lehet képzelni, sokféle magyarázattal lehet szolgálni. A végső bizonyosság viszont az az eseménytörténeti láncolat, amely az 1914-es szarajevói merénylettől a Birodalom bukásához vezet. Ebben a megvilágításban Németország tragédiája nem annyira bizonyos strukturális fogyatékoságok jegyében bontakozott ki, hanem inkább váratlan események perverz kombinációja és nem sejtett következményekkel járó döntések jegyében.”

A könyv ezzel az utolsó mondattal búcsúzik olvasójától, aki ma-
gára marad a történelemmel. És többek között úgy érezheti, hogy aki
a múltban meglátja a lehetőségeket, az a jelenben is. Minden okunk
megvan rá – és európai méretekben. Németország tragédiája Európáé.
Boia munkássága arra példa, hogy a periférián is lehet össz-európai
történelmet művelni tudálékosság és epigonizmus nélkül. Munkája
élvezetes olvasmány és a szó nemes értelmében: tudományos. Lehet,
a sok feltételes mód zavaró, hiszen mi általában olyan „okosak” va-
gyunk, hogy lenézzük a „mi lett volna, ha” jellegű kérdésfeltevést.
Nálunk elég erős az a magatartásforma, amelynek megfelelően nem
mi tanulunk a történelemből, hanem mi tanítjuk ki a történelmet!
A „mi lett volna ha” formula valóban lehet illuzionizmus, de figyel-
meztethet arra is, hogy a történelem nyitott, vannak végzetszerűen
kibontakozó eseménysorok, de vannak indító események, amelyek
emberi döntések eredményei. Boia a döntés felelősségére figyelmeztet,
és mondhatnánk, eseménytörténetet művel. Ez azért lehet meg-
lepő egy franciául is író történész részéről, mert a francia történetírás
leszámolt az eseménytörténettel, megveti azt. Csakhogy Boia ese-
ménytörténete a politikai és emberi felelősség története. Egy évszázad
bajairól és bűneiről, valamint a bűnbakképzésről szól. Olyan bajokról,
amelyektől szenvedtünk. Ugyanakkor ki tudja teljes bizonyossággal,
hogy minek, hogyan kellett történnie? És ki tudhatja, hogy semmit
sem tudhatunk? Nagy baj, ha isteneknek hisszük magunkat. Em-
bernek talán nehezebb lenni, hiszen mint Churchill száján egyszer
kiszaladt, a Hegyi beszédnek kellene érvényesülnie. Másszóval
a zsidó–keresztény kultúrában Isten üzenete a mérvadó. Ez önma-
gunkkal szembeni felelősségre kötelez. Az istenek viszont önfelel-
ten lehetnek felelőtlenek a posztmodern lápvilágban. Boia könyve
jó ellenszere a historiográfiai bekapzaltságnak. Érdemes lenne ezt
is lefordítani, és reméljük, hogy már elmúltak azok az idők, amikor
ezzel csak ártanánk neki. (Mitoszokról szóló munkájának magyar
fordítását is felrótták neki.) Várjuk meg a nyugati megjelenést, és a
vitát, ha lesz...? És miért ne lenne? Európai múltunk és jelenünk kí-
nos kérdéseit tűzte napirendre Lucian Boia. De vajon Európa szeret
őszintén szembesülni saját múltjával? Lassan csak kiderül...

(*Lucian Boia: Tragedia Germaniei 1914–1945. București, Humanitas, 2010. 142 o.*)

MISKOLCZY AMBRUS

SZELLEMI JOGVÉDELEM

Márkus Béla könyvéről

Azt hiszem, elfogulatlan olvasó számára Márkus Béla tanulmánykötetei eseménynek számítanak. De hol vannak az elfogulatlan olvasók? Önmaga számára ugyan mindegyik az, de azért lehet, hogy vannak elfogulatlanabbak. Ilyen lehetne a kritikus és a tanulmányíró is, akinek illendő legalább annyira *valóban* elfogulatlannak lennie, hogy tisztában legyen elfogultsága természetével, irányával, sőt, mértékével is. Márkus Béla tudatosan és elfogultan értékcentrikus olvasó, ebből következően ki is rekeszti magát abból az uralkodó (? – uralkodó!) kritikusi kánonból, amely szerint az érték halott.

Értékügyben Márkus határozottan elfogult. Úgy gondolja, hogy ízlésirányoktól, napi esztétikai konjunktúrától függetlenül nemcsak kell lennie, hanem van is valamiféle általános irodalmi érték, vannak viszonyítási pontok. Azt hiszem, ha nem így gondolná, akkor nem tartaná fontosnak, hogy irodalommal, irodalmi dolgokkal bajlódjon. Ezért épít azokra az olvasókra, akiknek még jelent valamit „a lévinasi értelemben vett *etikai közelség*”, vagy az *emberi teljesség*, „amelyre mint a műalkotásokkal kapcsolatos igényre Tamás Attila utalt nagy nyomatékka”. Ám akiknek az előző sorokban kiemelt kifejezések eleve idegenek, könnyűszerrel biggyeszthetik szájukat e kategóriák hallatán, meg Lévinas vagy Tamás Attila nevét hallva, és felejtkezhetnek meg bármiről és bárkiről, ami és aki zavart kelthet hermetikusként vélt (és olykor hermeneutikusnak mondott) elképzeléseik körében.

E kötet jelentős, főként vitairatnak nevezhető írásokat tartalmaz. Sőt, ha nagyon szigorúan vesszük, nincs is benne más – noha meggyőződésem, hogy Márkus Béla (aki érzékelhető örömmel vitatkozik) valójában nem polemikus alkat. Csak (*csak?*) tények és értékek fölmutatásával meg akarja zavarni azon pályatársai magabiztos nyugalmát, akik az általuk kedvelt, hozzájuk közelebb álló értékek nagyszerűségét más értékek tagadásával látják bizonyítottanak. Vagyis elfogulatlanabb látásmódra szeretné készíteni őket.

Márkus írásainak java része ezért elsősorban az elfogulatlanság melletti védőbeszéd – akár Illyés Gyula, Tamási Áron vagy Sütő András életműve, sőt emberi tisztessége a védelem tárgya. Utób-

bi ugyan nem esztétikai érték, de az alkotó rossz hírének keltése óhatatlanul kikezdi műve jó hírét is. A művész joga a jó híréhez tehát egyfelől alapvető emberi jog, másrészt – éppen a befogadás aktusába épülve – befolyásolja műve olvasatait, s ezen keresztül mégis esztétikai jelentést is kap. Mindez messzire vezető jelentésű társadalmi harcoknak is része. Ha létezik közírás, akkor létezik köz-irodalomtörténet is, amelyben az irodalomtörténet közpolitikába kapcsolódásának ténye fedezhető fel. Márkus Béla nemcsak e kötetében vállalja az itt látott szerepet. A méltatlan vagy nemtelen támadások rendre kiváltják belőle a sértett melletti kiállás reflexét. Itt kell utalni arra a kötetére, amelyik az elmúlt két évtized legtöbbit romboló, az inkvizíciót vagy éppen a bolsevizmus fénykorát idéző hajsza történetét dolgozta fel. Azt, ami Csoóri Sándornak a *Nappali hold* című írásában olvasható, rosszkor és részben rosszul, de mindenképpen óvatlanul megfogalmazott mondatát követően indult. E hadjáratban üldözői nemcsak a feddhetetlenül demokrata Csoórit (és híveit) akarták kitiltani a magyar irodalomból és közéletből. A hecckampány célja az addig sokfélesége dacára is nagyjából szolidáris, a demokrácia ügyében egységes szellemi-irodalmi élet kettészakítása volt. Az atavisztikus félelmek és gyűlölségek fölbresztése a hagyományos szellemi törésvonalakat szakadékká mélyítette. Ez a megosztottság a szellemi élet egészét egyfelől kiszolgáltatottá tette, másfelől (mert képviselői ennek nyomán a politikai erők védelmébe húzódtak) megfosztotta attól az autoritásától, amely esélyt adott volna neki arra, hogy a rendszerváltoztatás aktív alakítója legyen.

Irodalmi ügy volt ez? Nem, de mégis az. Ha más nem, ez az ügy és ez a könyv önmagában is bizonyította, hogy milyen megalapozott az a gondolkodásmód, amellyel Márkus Béla az irodalmi teljesítmények, folyamatok felé fordul. Joggal látja úgy, hogy önértékein túl az irodalom az ember erkölcsi és érzelmi teljességre törekvő természetéhez kapcsolódik, és más értékekkel együtt beépül a nemzet (igen, a nemzet!) gondolkodásába, hat érzelmi állapotára, segíti abban, hogy az egyén és a kisebb-nagyobb közösségek megteremtsék azt a nyelvet, amelyen el tudják mondani aktuális gondolataikat, meg tudják fogalmazni céljaikat.

Márkus Béla nem hagy kétséget afelől, hogy miként vélekedik a magyar irodalmi hagyomány teljességéről és a mai irodalomközeli létformák tagolódásáról. Tapasztalata és könyvei bizonyossága szerint

létezik egy uralkodó helyzetet betöltő, és *legalább egy* ehhez (ahhoz) képest alternatív kánon. Ezek egymáshoz való viszonyát *nem* a szellemiekben természetes egymásmellettség, hanem az irodalmi-irodalomtörténeti-kritikai életet befolyásoló anyagi, illetve közhatalmi szempontok létéből következő szembenállás határozza meg.

Származása, első élményei, korai értékválasztásai nyomán egy sematikus irodalomszociológiai képletben a magyar irodalmi hagyomány népi, nemzeti áramához lehet Márkus Béla irodalomfelfogását kapcsolni. Ám ha valaki veszi a fáradságot, és összesíti az érdeklődéséből következően választott témáit, akkor kiegyenlített képet kap. Ezt bizonyítja az is, hogy az e kötetet közreadó Nap Kiadó kiváló „emlékező” kötetei közül a Móriczról, Tóth Árpádról és a Sarkadi Imréről készült összeállítást jegyzi. E névsorra nézve ne felejtszünk meg arról, hogy nemcsak Tóth Árpád volt a *Nyugat* költője, hanem Móricz is az írója, sőt szerkesztője is – ami „paraszi”, „népi” címkézését korántsem teszi magától értetődővé. Az értékellenes, irodalmon, esztétikumon, értékteremtésen kívüli szakadás nyomán azonban a kései besorolás mégis egyértelmű. Márkus értékeket védve polemizál. Így lesz gyakran „a népiek” apologétájává. Eközben némiképp másként elkötelezett, mint a „debreceni iskola” hozzá közel álló alkotói, a nála határozottabban ideologisztikus Ablonczy László, Bertha Zoltán vagy Görömbei András. Márkus Béla szerepvállalása inkább kényszerű, mint sorsszerű; szemlélete folyamatosan tiltakozik az említett szakadás nyomán kialakult szekértábori logika ellen, és maga részéről mindent megtesz, hogy ne szoruljon be egyetlen szerepbe. Ezt jelzi egy elejtett megjegyzése: „az ún. népi irodalom vagy nemzeti paradigma kritikusai gyakran írnak az ún. »másik rendszer« (minek nevezzetek?) keretei közt mozgó írókról, méghozzá inkább elismerően. Szemben a másik kánon irodalomtörténészeivel, akik viszont alig-alig, sem elismerően, sem sehogy”.

Értékekre nyitott szemlélete nem szűkül a magyar irodalmi örökség egyetlen vonulatára. Kevesen írtak pl. Ottlik *Budájáról* az övéhez hasonló átfogó elemzést. Alighanem ez a jelen tanulmánykötet titkos középpontja, talán ebből látszik a legjobban, hogy Márkus milyen sokféle irodalmi értékrend és *irály* közegeiben van otthon. A rejtettebb üzenetek iránti érzékenység, az életmű egészének fölünyes ismeretében minden újdonságra kiterjedő alaposág, a művében a léte értelmét, élete egzisztenciális tétjét vizsgáló Ottlik

alkotói szándékának feltárására irányuló figyelem hatja át a *Buda* elemzését. (Ez a törekvés már maga is a tét nélküli irodalom „eszményét” képviselő, nagy hatalmú posztmodern esztétikával való rejtett vita.) Egy rövid áttekintésben nincs mód ennek az írásnak érdemeit a neki járó mélységben vizsgálni, egy mondatát feltétlenül idézni kell: „Az érzéki észleléseknek, az érzeteknek, látványi, hallási, tapintási benyomásoknak és a hozzájuk kapcsolódó belső történéseknek, asszociációknak ez a válogatatlan bősége, dús vegetációja a *Budát* is – mint W. Höllerer írja Joyce hőseiről, majd Thomka Beáta Nádas Péter az *Emlékiratok könyvéről* – az epifánia regényévé teszik.” Idézhetünk volna mást is – de talán ez mutatja legjobban azt a sokoldalú, szekértáborok fölötti, átfogó műveltséget, amely Márkust – megannyi polemikus vállalkozása ellenére – kifejezetten integráló természetű alkotóvá tesz.

Ezért láthat meg a szokványtól eltérő rétegeket, tónusokat régóta beskatulyázott alkotók műveiben. Csoóri Sándor *Futás a ködben* című kötetét vizsgálva a paraszti örökség őrzőjének, vagy az „utolsó (?) nemzeti költőnek” tekintett Csoórit a gyakori, leszűkítő álláspontokat szétfeszítve, jóval összetettebb, tágabb értelmezési tartományban láttatja. Nem vitatva a népköltészet és a paraszti kultúra szemünk láttára elsüllyedt világának és a nemzeti küldetéstudatnak Csóórra gyakorolt hatását, messzebbre tekint. A kötet képi világát, értékrendjét, kozmikus nyitottságát, gondolatosságát vizsgálva egy olyan költőt állít elénk, akinek versvilágát (a fentiekkel együtt) a szürrealizmussal gazdagított, és a kora hatvanas évek lázadó nemzedékének szabadságeszményével bővült klasszikus modernség határozza meg. Hogy ez a kiterjesztés mit jelent, azt jól mutatja, hogy a versek értelmezésében milyen névsor jelenik meg: Bartók, Juhász Ferenc, Nagy László, Godot, Sziszüphosz (rajta keresztül kimondatlanul is Camus), Sinka István, Illyés Gyula, Ady, Babits, André Breton. Hasonlóan gazdag szellemi háttér előtt vizsgálja a kritikus Ágh István 2005-ben megjelent kötetét – miközben a mondandójához új, alkalmas formákat kereső költő tizennégy sorra bővített szonettjeinek poétikai vívmányait is értően elemzi.

Integratív hajlamai okán figyel minden értékre – ha abban valódi teljesítményt, esetleg problémát lát. Csak addig vitázó alkot, ameddig vitára kényszerítik. Vita közben a valóság, a tények és rendszerük elemzése és tisztelete a legfontosabb számára, vagyis a teljesség, a teljes irodalmi hagyomány őrzésének szándéka készleti

arra, hogy elvállalja az apologéta szerepét. Különös erővel szólítja szellemi harcba az, ha valamely támadás nemcsak ostobán alaptalan, hanem szembeötlő módon nemtelen is.

Ilyenek a Sütő Andrást műveiben és személyében is célzó „bírálatok”. Az életmű értékének elismerése és a bensőséges barátság okán sem tartja Márkus Béla Sütő András munkásságát az erdélyi magyar irodalom egyetlen és meghaladhatatlan csúcának (ezt az elismerést inkább Szilágyi István életművének adja). Mégis, Sütő legjobb alkotásai alapján, olvasótáborra, messzire sugárzó szellemi hatása nyomán úgy gondolja, hogy ez az életmű nemcsak megkerülhetetlen, hanem fontos érték is. Nem akarja Sütőt másnak láttatni, mint amilyen volt, számba véve az író szemléleti fejlődésének szakaszait, művészi teljesítményének változásait – tisztában van gyöngéivel is. Talán jobban is ismeri azokat, mint akiknek tollát a gyűlölet mozgatja. Amikor méltányosságot követel számára, akkor – emberi-baráti érzelmeken túl – az vezeti, hogy úgy gondolja: a tárgyilagosság elemi szakmai követelmény – is. Az olyan, sokat változó, sokszor embertelenül nehéz körülmények, a személyes fenyegetettsége árnyékában bontakozó életmű, mint Sütőé, nem is érthető meg másként. Úgy gondolja, hogy akik írnak róla, azoknak tudniuk kell, hogy mit jelentett Sütő (és generációja!) számára a baloldaliság, a kommunista párttal való kapcsolat a 40-es évek végén, mit az ifjú illúziók összeomlása, mit 1956 tragikus élménye, és mit az a keserves harc, amelyet a súlyosodó Ceaușescu-féle rémuralom körülményei között folytatott közösségéért – és önmagával is. Ezért tiltakozik a Sütőt a diktatúrával való kollaboráció vádjával szemben védelmező Márkus a kérdés megkerülése ellen is. „Nagy Pál, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* tervezett 5. kötetének szócikkszerzője..., nehezen se érthető módon megfélemledik (*Látó*, 2006. 12.) [arról]: hogy 1970-től egy cikluson keresztül Sütő András az RKP központi bizottságának póttagja volt” – írja. Ezt, a ma első pillantásra oly súlyosan terhelőnek tekintett tény a maga körülményei közé helyezve értelmezi: „Igaz, szavazati joggal nem rendelkezett, s igaz, hogy belső döntéssel kizárták a testületből, mégpedig azzal a Domokos Gézával párban, akinek a Kritérionnál végzett tevékenységéhez az újabb romániai magyar irodalomtörténetben senki másé sem fogható. A póttagság tény...”. Márkus tehát nemcsak a tényeket félredobni bátor ellenfeleket, hanem híveket is felszólítja a valóság teljességének áttekintésére. Jellemző, a Sütő-apologetika

mellett itt nincs az életművet közvetlenül elemző írás (az író esszényelvét idéző, a temetése fájdalmas élményét rögzítő búcsúzó sem ilyen). E meglepő hiány okának magyarázatáért megkockáztatom: azt jelenti, hogy Márkus maga is komoly problémákat látja az életmű egyes darabjait illetően. Így a személyes barátság szép emberi szempontja és a szakmai tisztesség megőrzését lehetővé tevő okán egyetlen megoldást választhat. Azt, hogy nem ír a bírálható művekről – és nem kezd elvtelen dicsőítésébe sem. Ugyanakkor a „*pletykanívón*” születő, méltatlan, szakmailag nem alátámasztott, morálisan is kétséges háterű vádaskodásokkal szemben megvédi.

A tények tisztelete maga a leghatározottabb értékválasztás. Ettől akkor is polemikussá válhat egy írás, ha az közvetlenül nem is célja. Ez történik akkor, amikor Závada Pál regényeinek etnikai vonatkozásait vizsgálva kimutatja, hogy az író ábrázolása szerint a dél-alföldi szlovákság identitásából szinte minden valóban „nemzeti” elem hiányzik. Vagyis az elkülönülés, illetve a különbözős gyakori (írói) jelzése ellenére ez a közösség önmaga számára alig definiálja magát. Nemcsak integrálódott, hanem be is olvadt a környező társadalomba, ami de facto e társadalom befogadó természetét bizonyítja – szemben az ennek ellenkezőjét hirdető vádakkal, melyek érzékelhető szerepet kapnak Závada regényeinek rétegeiben, formálódásában.

Hasonló, nem konkrét írásokkal, hanem – közvetve – egyfajta légkörrel vitázó tanulmány a „*Jobb az üldözöttek, mint az üldözők között lenni*” – *Spionpróza az újabb magyar irodalomban* című áttekintés. Ha nem tudnánk, hogy közéletünk különlegesen fontos szimbolikus és valóságos kérdése a besúgás (nem „mint olyan”, hanem mint rendszeralkotó tényező, mint az emberek közti egyenlőtlenség egyik forrása), ezen keresztül az egykori titkosszolgálatok, a hálózatokat működtető és azokat kiszolgáló politikusoknak és ügynököknek szerepe, akkor ebben az írásban csak egy kiváló, szellemes és alapos irodalomtörténeti áttekintést látnánk.

De ezúttal is tudjuk, hogy többről van szó. Választási sikereit követően a demokrácia építését a baloldal rendre olyan kormányfókkal képzelte el, akik korábban a diktatúra elkötelezett szolgálói voltak, különböző titkosan működő, besúgói hálózatot fenntartó szervezetekkel álltak kapcsolatban vagy voltak azok cselekvő részesei. Ezért még a méltatlanul megengedő jogszabályok alapján is méltatlanok voltak (lettek volna) e pozíció betöltésére.

Ennek okán a besúgás tematika folyamatosan pártpolitikai jelentőséget kapott. Irodalmi témaként szerepe volt egyes hatalmi körök társadalmi legitimációjában, vagy annak kétségbe vonásában. Túl ezen: az irodalmi életben belül is súlyos személyi következményekkel járt a spionkodás, utóbb pedig az ügynöklisták ismertté válása. Közismert volt ugyan, hogy a pártállam számára az irodalmi élet ellenőrzése, irányítása különösen fontos feladatnak számított, amit nemcsak a cenzúra, hanem kiterjedt ügynöki hálózat is szolgált. A rendszerváltást követően a hálózatok szerepe elvben ugyan megszűnt, de nem múlt el a nyomtalanul ez a fertőzés, a szellemi és személyi infiltráció. E tény pedig – jelen keretek közt nem feltárható módon – ismételten visszavezet az irodalmi élet, a média, a művészeti elit, a tudományos mecenatúra hatalmi pozícióiért folyó küzdelmekhez. (Nem tudok szabadulni attól a képzetemtől, hogy a korábbi ügynökvilág utóvédharcát sejtsem a *Nappali hold* miatt kibontakozott hisztéria mögöttesében is.)

E háttérrel a spionkérdés ugyan nem irodalmi magánügy, de az irodalom ügye. Tanulmányában Márkus Béla hiteles szakmaisággal, céltudatosan a tárgyra koncentrál, ettől lesz érvényes az irodalmon túl is. Anyagául olyan művek szolgálnak, amelyek szerzője vállalta, hogy szembenézzen e kérdéssel, amelyben mindannyian „érintettek” vagyunk. Vagy besúgottként, egy besúgásra épülő rendszer-társadalom egyedeként, vagy... – de itt, és csak itt, ez talán nem is olyan fontos, hiszen e témakörön belől besúgók és a besúgottak jobbra az általános kiszolgáltatottság dimenziójában jelennek meg. Ez azonban nem kenheti el az erkölcsi felelősség kérdését. Mert a besúgás kiszolgáltatva is bűn, akárhány körülmény enyhítheti. Arról nem szólva, hogy e körülmények egy részére azok is hivatkozhatnak, akik számára a besúgás a hatalommal való párbeszéd vagy éppen a karrierépítés természetes eszköze volt, ugyanolyan magától értetődő módon, ahogy az értelmiségi pálya feltétele a diplomaszerezés.

E tanulmány látványosan bizonyítja Márkus Béla sokféle kíváncsiságú, és kivételesen mélyre hatoló olvasókedvét. Példatárában helyet kapnak Kukorelly Endre és Csiki László, Nádas Péter és Csurka István, Esterházy Péter és Kiszely Gábor könyvei. A művek, legyen központi vagy mellékszál bennük az ügynök-lét és tevékenység, a maguk irodalmiságát megőrizve, ám a valóságra vonatkoztatva, referencialitásukban lesznek a tanulmány tárgyává, miközben Márkusnak nem célja, hogy a kortárs magyar irodalmi besúgás le-

xikonját állítsa össze. A tárgyalt művek erre nem is adnak lehetőséget, ahogyan arra sem, hogy a spionkodás természetrajzának vagy szociológiájának alapjául szolgáljanak. Arra azonban nyílik alkalom, hogy a besúgással kapcsolatos írói állásfoglalások alaptípusai föltáruljanak. Így a relativizáló, az erkölcsöt és a politikát, vagy az érzelmi és értelmi elutasítást szétválasztó, az erkölcsi ítéletet és a megértést, de nem fölmentést kínáló, s az önkritikus nézőpontot. A tanulmány kiemelkedő erénye, hogy szűkebb témáján túl, kivételesen érzékeny és pontos műelemzéseket is kínál (pl. Kukorelly *Romjáról és TündérVölgyéről*, Nádas Péter *Párhuzamos történetekjéről*).

Ez az írás is azok sorába tartozik, amelyekben Márkus Béla teljes szellemi fegyverzetét magával hordozva hadakozik. Nem kímélve a fáradságot magával cipeli tollát és dárdáját, tollas buzogányát, íját, szablyáját – miközben a maga ütközetének megnyeréséhez a kardja is elég volna. De nem bíz semmit a véletlenre. Szakemberként semmiképp nem akar a felszínesség hibájába esni. Eközben tisztában van azzal, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a szakmai maximalizmus erősíti igazsága érvényesítését. Erre utal Lackó Miklósnak, a közelmúltban elhunyt, kiváló történésznek a tisztelet és elismerés megengedte iróniával fölrótt „hiba”: „hogy a *Válságok – választások* című könyvében, *Az Új Szellemi Front történetéhez* csaknem százhusz lapon keresztül szolgáltatta az adalékokat”. Hogy miért baj ez? Mert „más munkáját, ekkora terjedelemben elolvasni fáradságos mulatság. Akkor inkább a pletyka.” Alaposságával Márkus Lackó Miklós példáját követi: nem hajlandó a gyors és könnyű olvashatóság érdekében szakmai engedelményekre. Irodalmi harcait következetesen végigvívja, de nem mások más véleményét, értékrendjét vitatja, hanem a tényeket semmibe vevő, a megkerülhetetlen írások elolvasása nélkül, a megértés igénye nélkül ítélkező, a tudatlanságból tőkét kovácsoló szemlélet ellen harcol. E szakmai vétségekkel szemben kíméletlen.

Így mutatja be a Szegedy-Maszák Mihály szerkesztésében készült *A magyar irodalom történetei* című kötet szerzőinek elfogadhatatlanul gyakori vétkes felszínességét, és a mulasztások elemzésével azt is bizonyítja, hogy mindez nem egyszerű trehányásból (ami nem enyhítő körülmény!), hanem félreérthetetlen tudatosság-gal történt (ami a hibát csak súlyosbítja).

Márkus értékrendjében (ha úgy jobban tetszik: *kánonjában*) kiemelt helyet kap Illyés Gyula. Ezért utasítja vissza azt a mániákus

gyűlölködést, amely Illyés életművétől függetlenül magát, az életút és a 20. század meghatározó történelmi és szellemi folyamatait figyelmen kívül hagyva akar leszámolni örökségével. Nem kíván e gyűlölet genezisének vizsgálatába bonyolódni, és arra is csak az Illyés-életmű történelmi távlatban vizsgálható szakaszait tekintve vállalkozik, hogy az ellene indított támadások politikai céljait, az azokban megjelenő torzulásokat mutassa be. Nem hagy kétséget azonban afelől, hogy meggyőződése: az Illyés-gyűlölet ébren tartása/felelevenítése mögött ma is hatalmi-ideológiai érdekek húzódnak meg. Azt is látja, hogy Illyést valószínűleg akkor is gyűlölnék (ti. amit megtestesít), ha ő maga soha nem élt volna. Ezt sejteti az, ahogyan előbukkannak a felé vágó, olykor roppant szakmainak mutatózó írásokban a diktatúra korának kulturális politikájában használatos panelek. Tekintve, hogy nem lehet a múltat eltörölni, most nem felszámolásáért, hanem elbirtoklásáért, kiforgatásáért folyik a szakmai keretek közé terelt harc. Határozott tartalmú, mégis szimbolikus viták folynak, ahhoz hasonlóan, ahogyan korábban is, csak éppen mások, más összefüggésben jelennek meg. Görgeynek (vagy éppen a Felirati Párt Deákjának) leárusítása már idejét múlta, de az Illyés elleni támadások divatja – lassan túl a gyűlölködés nyolcadik évtizedén! – máig megmaradt.

Az Illyés- (másutt a Sütő- vagy a Tamási-) apologetika itt sem ideológiai, világnézeti, történelmi vagy ízlésalapon zajlik: miközben mindezt érinti, Márkus számára mindenekelőtt szakmai vitaként bontakozik ki. E szempontból nézve másodlagos kérdés, hogy tudományos érzékenységet milyen más szempontok izzították fel. Ahogyan mondja: a megbírált mű szerzőjének „joga van természetesen mást mondani, de figyelmen kívül hagyni az előtte elhangzottakat, nos, ez talán a megbízhatóság körébe tartozik, a tudományoséba”.

Nem is tesz mást, mint következetesen szembesíti vitapartnerét az elhallgatott, figyelmen kívül hagyott tényekkel, önellentmondásokkal – mindazzal, ami akár a felszínesség, akár az elfogultság, és főként az elfogultságra épülő felszínesség folytán szövegeinek tudományos hitelét kétségessé teszi. Így jár el Ständeisky Évának a népi íróknak az MSZMP kultúrpolitikusával való állítólagos kiengeszteléséről tett állításait vitatva, és így Széchenyi Ágnes *Lélegzetvétel* című kötetének elemzésekor is. Arra itt nincs mód, és értelme sem volna, hogy elismételjük Márkus írásának érveit, főbb tételeit. Nincs értelme ennek azért sem, mert az a gyakorlat, amely e tá-

madások (elsősorban az Illyés-elleniek) sorozatában jelenik meg, nehezen értelmezhető másként, mint a rendszerváltásban politikai hatalmukból sokat elvesztő értelmiségi csoportok utóvédharca-ként. A sok évtizeden át a politikai versengést irodalmi-értelmiségi vitaként megjelenítő gyakorlat sokszorosán újrahasznosított vád-rendszerre önálló monográfiát is megérdemelne, mondjuk az *Illyés Gyula, és akiknek nem kell* címmel. (Ezt a kötetet akár Márkus Béla, akár már most is megírhatná.)

Itt nemcsak Széchenyi Ágnes vagy Ständeisky Éva történet-szi-irodalomtörténeti teljesítményéről vagy pl. Kukorelly Endre lazán odavetett megjegyzéseiről van szó, hanem valami másról. A történelmi félműltről alkotott képre nagy jelentőségű mai szellemi folyamatok épülnek. Főlöszleg ugyan irodalmi, irodalomtörténeti vitákat túlértékelni, de lekicsinyelni sem illendő őket. Illyés attól elfogadhatatlan, hogy „népi”, és ezen keresztül egyszerre nemzeti és baloldali, ráadásul demokrata és európai. Ezzel a háttérrel tárgyalt sokféle hatalommal az azok programjában megjelenő „tétélek” jegyében, ám a hiányzókat képviselve. Nemcsak tehette, mert a 20. század minden fontos áramlatában rendre feltűntek gondolatrendszerének fontos elemei, hanem kötelességének is tartotta ezt, mert hiába volt bennük valamelyik, egyik sem képviselte *valamennyit* együtt.

Ezzel függ össze Márkus Béla meggyőző álláspontja, mely szerint Széchenyi Ágnes bizonyos írásokat, véleményeket, tényeket kifejezetten azért hagy figyelmen kívül, mert nem a tényleges folyamat feltárása, nem az egykori valóság teljességének rekonstruálása és bemutatása a célja. A maga elképzeléseinek alátámasztására nem is tehet mást, mint hogy konstrukciójából kihagy némely elemeket. Az árulkodó hiányok igazolják, hogy a *Lélegzetvétel* nem új fejezet az Illyés-vitában, hanem egykori viták meghosszabbítása, felidézése. Márkus Béla megfogalmazásában: Széchenyi Ágnes „szintén a folytonosság alakítója, része. Szem a *Szép Szó* körétől máig nyúló láncban. Ha nem is közvetlenül, de áttételesen és szelíden, mégis, ahhoz a Zsolt Bélához kapcsolódva, aki annak idején, 1947 áprilisában »indulatos és lendületes« kirohanást intézett Révai Józsefnek és Lukács Györgynek az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval történt találkozása ellen”. E tétel értelmezéséhez a civil olvasó számára további kommentárookra van szükség. Elsősorban azért, mert a *Szép Szó* auráját József Attilának a folyóirattal való kapcsolatáról való laza emlékek határozzák meg. Az jóval kevésbé

ismert, hogy ez a kapcsolat mennyi konfliktust, és ami fontosabb, mennyi elméleti bizonytalanságot hordozott. (Ezek lepezésére is alkalmas az Illyés–József Attila ellentét valóságának mitikussá növelése.) Még kevésbé ismeretes, hogy a későbbiekben, már a *Szép Szó* után, az említett *kör* gondolkodását a legijesztőbb, kirekesztő szektariánusság, hisztérikus gyűlölködés határozta meg. A képet sajátosan színezi, hogy e szellemi vonulat legszélsőségebb képviselői olyan szociáldemokraták voltak, akiknek már-már az őrjöngésig fokozódó „vonalasságát” a kommunista párt meghatározó ideológusai mérsékeltek. De gondolkodásmódjuk, amelynek nemcsak Lukács, hanem Révai sem volt elég baloldali, legtöbbször félreállítása ellenére beépült a Rákosi-éra kultúrpolitikájába.

Mіндеbből látható, hogy Márkus Béla irodalomképében ropant fontos a történetiség, benne az a szerep, amit az irodalom az értelmiségi gondolkodás alakításában töltött be. De nemcsak az irodalom kapott ilyen szerepet, hanem az irodalomra vonatkozó tudás is, és nemcsak valaha, hanem ma is. Az e tudás alakulásáért érzett felelősség készíti a mai kritikust, irodalomtörténészt szakmaiságán túlmutató állásfoglalásra. De azt is tudja, hogy ezeket csakis a szakmaiság hitelesítheti.

Márkus Béla aligha örül annak, hogy elképzeléseit rendre apologetikus formában kényszerül kifejteni. Konstruktív alkat (még ha az itt látott szerep sem idegen számára). Kötete nem véletlenül vagy akár jól indokolható szakmai szempontok alapján egymás mellé került írások együttese, hanem világos szerkezetű, az egyes esszék, tanulmányok, elemzések rendjével is üzenő, részértékein túlmutató, önálló kompozíció – befejezésül erről is érdemes néhány szót ejteni. Élén egy személyes hangú, a bükkaranyosi gyerekkor képeit, a szülőfalu egykori és mai szemmel is látott valóságát, alanyi lírát és szociográfusi figyelmet ötvöző esszé áll. Ez foglalja össze azokat az élményeket, tapasztalatokat, amelyek szellemi útjára indították. A következő ciklus Sütő András védelmével kezdődik – és azzal is folytatódik, majd a szerzőhöz ugyancsak nagyon közel álló Szilágyi István munkásságának elemzésével zárul. Szép, táguló kör ez. A Sütőt a magyar irodalomba küldő Mezőség és Bükkaranyos (Márkus szülőfaluja) sok közös indítást is ad, mindez biztató útravaló a Szilágyság (és a *szilágysiság*) felé vezető úthoz.

Kínálkozik egy sematikus alakuló pályakép, amelynek mai szakaszát valamiféle egyoldalú. „népnemzeti” kirekesztés és/vagy

kirekesztettség élmény határozza meg. Ám szétverve ezt a modellt a bravúros Ottlik-elemzés következik, majd Csoóri Sándor verseskötetének az Ottlik-világhoz köthető áttekintése: mondani sem kell talán, hogy mindkettejüket meggyőző erővel ragadva ki a szokványos nézőpontok köréből. Ahogyan Ottlik nem az elkülönülő polgár, hanem a nemzeti történelem folytonosságába ágyazott, egyéni útjában közösségi felelősségét is hordozó individuum, úgy a nemzeti sorskérdésekkel eljegyzett Csoóri parasztságán túl az európai kultúrához illeszkedő, a népi örökségből modernségbe forduló alkotót látja és látatja, s hasonló nézőpontból szól Ágh István költészetéről is. Hármójuk világát a mögöttünk hagyott korszak mindenkori centruma, az 1956 forradalmához való mély kötődés fogja össze. Természetesen kötődik ide Illyés és Tamási szerepének vitázva is árnyalt bemutatása, ahogy az árulás-besúgás problematikáját vizsgáló áttekintés is. És, bár a kötet más írásai tematikusan nem kapcsolhatók ilyen látványosan ebbe a körbe, de értékrendjük által igen.

Esszék, elemzések, értelmezések, vitacikkek, védekezve támadás és támadva védekezés összefügg. Egy nagyobb egészbe tartoznak irodalom és történelem kérdései, az irodalom elméletét érintő fejtegetések, a közírás felé mutató állásfoglalások – akár eszmei, akár szakmai szempontokat keresünk mögöttük. Nem könnyű röviden megnevezni, hogy mi is ez az egész. Bár nem a megnevezésen múlnak Márkus Béla könyvének értékei, Szabó Zoltánt parafrázeálva megkockáztatnám: e kötet végső lényege a *szellemi jogvédelem*.

(Márkus Béla: *Mennyei elismervény*. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 380 oldal.)

GRÓH GÁSPÁR

A PÉCSI SKANDALUM

Másfél évvel ezelőtt történhetett, hogy a népszerű, baloldali Mnézeteiről ismert rádiós újságíró betelefonálós műsorában, az akkoriban tetőző egyházi pedofilbotrányok kapcsán telefoninterjú készített egy szakemberrel. A neves szociológus derekasan válaszolgatott a felé záporozó kérdésekre, de a beszélgetés végén elakadt a szava, nemigen tudott mit mondani. A műsorvezető ugyanis arra volt kíváncsi, Magyarországon miért nincsenek az

írországihoz hasonló zaftos botrányok. Szerencsére a kérdés nem maradt megválaszolatlan, mert a felkészült műsorvezető tarsolyában már készen volt a magyarázat: nálunk a szocializmus éveiben komolyan ellenőrizték az egyházak működését, ezért nem maradt lehetőségük annyi visszaélést elkövetni, mint a szabadjára hagyott nyugati társadalmakban. „Ez igen!” – kiálthattak fel a műsor Kádár-nosztalgiazó törzstelefonálói. Most már csak az a bizonytalanság maradhatott meg a hallgatókban, hogy az egyházat elnyomó diktatúra esetében a „minden rosszban van valami jó” bölcsességét kívánta sugallni a sajtómunkás, vagy inkább az „ami jó, az jó” formula érvényességét harsogta a „szabad szólás utolsó bástyájáról”.

Persze az ostoba kérdéstől és a rossz választól teljesen függetlenül várható volt, hogy a katolikus egyház ilyen szervezetségű és ekkora méretű támadásából a magyar egyház sem maradhat ki. Nem kétséges, hogy a botrányok hátterében sokszor valódi bűnök, mulasztások, hanyagságok állnak, hiszen az egyház látható szervezete ugyanúgy emberekből áll, mint bármilyen más közösség, Pécsen és Dublinban egyaránt. Az sem meglepő, hogy a közvélemény egyházon kívül és belül sokkal érzékenyebben figyel a papi botlásokra, mintha azokat bárki más követné el. Itt azonban sokkal többről van szó, hiszen a feltárt bűnök (sok esetben csak rágalmak) taglalása, és főként a tájékoztatási eszközökön keresztül megvalósuló tematizálás, nem egyes visszaélésekre világít rá, hanem egyenesen a katolikus egyház alapjait támadja. Az egyház súlyos bűnököt elkövető tagjai ellen megfogalmazott vádak felhasználásával legalább a cölibátus intézményének azonnali eltörlését követelik sokan – köztük neves katolikus teológusok is –, de nem is kevesen magát az egyházat tartják anakronisztikus, korrupció és eltiprandó gyalázatos szervezetnek. Persze az ilyen és ehhez hasonló vélemények döntően a világháló teljesen ellenőrizetlen bugyraiból kerülnek ki, ám épp a tájékoztatás megváltozott természete miatt ugyanolyan vagy sokkal jelentősebb hatást tudnak gyakorolni, mint tíz-húsz évvel ezelőtt a nyomtatott sajtó és a televízió.

Égészen biztos, hogy a pécsi egyházmegyével kapcsolatos felkocozott hazai médiaérdeklődés nem kizárólag egy központilag mozgatott világméretű egyházellenes támadássorozat része. És az is tagadhatatlan, hogy a pécsi skandalum médiatematizációja sok tekintetben eltér a világméretű kampánytól, bár az események sajtóipari végkimenetelét még nem láthatjuk.

TOLSZTOJ ÉS CSEHOV, 1987
Vas

Ami azonban még ennél is fontosabb, hogy azt se tudjuk biztosan, mi történt egyáltalán a pécsi egyházmegyében – vagy inkább annak vezetésében. A vizsgálatok lezárultáig nem is valószínű, hogy pontos információk derülnek ki. Ami azonban tény, hogy a Nemzeti Nyomozóirodánál ismeretlen személy által tett negyven rendbeli (!) feljelentés nyomán vizsgálat indult, és Mayer Mihály megyéspüspök lemondását 2011. január 19-én XVI. Benedek pápa elfogadta. Ezzel a pécsi egyházmegye rendszerváltás utáni első két évtizedének érdekes, de sok tekintetben ellentmondásos korszaka is lezárult.

Akármi derül is ki a vizsgálat során, Mayer Mihálynak elévülhetetlen érdemei vannak az ezerszázados egyházmegye kommunizmus utáni újjászervezésében. A pécsi egyházmegye viharos körülmények között távozni kényszerült nyolcvanegyedik püspöke 1941-ben született Kisdorogon, és élete nagyobbik része a létező szocializmus egyházi szempontból semmi jóval nem kecsgetető világában telt. Középiskolát a közeli Bonyhádon végzett, majd a győri Püspöki Papnevelő Intézetben tanult, 1964-ben szentelték pappá Pécsen. Simontornyan, Pinchehelyen, Tamásiban,

Dunaföldváron volt káplán, majd Dunaföldváron és Szekszárdon plébános. Negyvenhét éves, amikor II. János Pál segédpüspökké nevezte ki, Ács Istvánnal, Dékány Vilmostal, Takács Nándorral és Várszegi Asztrikkal együtt szentelték az esztergomi bazilikában. A pápa 1989-ben nevezte ki pécsi megyéspüspökké, főpásztori tevékenysége tehát az egyházmegye megújulásának legfontosabb időszakára esik.

A rendszerváltás után hat, az egyházmegye fenntartásában működő közoktatási intézmény kezdi meg tevékenységét Pécsen, Pakson, Tolnában, Szekszárdon, Siklóson és Alsószentmártonban; az 1992-ben megújult pécsi szemináriumban újraindulhatott a papképzés. Öt egyházmegyei szociális intézmény alakult, templomok épültek az elmúlt húsz évben. A pécsi székesegyház 1990-ben bazilika minor rangra emelkedett. A történelem során először 1991-ben látogatott el az egyházmegye területére pápa; II. János Pál augusztus 17-én pontifikált misét a pogányi repülőtéren. 2009-ben, az egyházmegye fennállásának ezredik évfordulóján többnapos rendezvénysorozatot tartottak, ennek fő eseménye az az ünnepi szentmise volt, amelyet Christoph Schönborn bíboros, bécsi érsek vezetett a Szent Jobb mellett augusztus 23-án.

Míndez akár sikertörténet is lehetne. Hogy mégsem az, annak fő oka valószínűleg a püspök vezetési stílusa volt, amely már több mint egy évtizeddel ezelőtt a magyar katolikus egyház történetében meglehetősen szokatlanul éles kritikákat eredményezett. Talán a tiltakozás módja tévesztette meg a főpásztort, hiszen a mód – vezető pécsi értelmiségiek által aláírt „petíció” – a korábbi, a diktatúra éveiben megszokott egyházmegosztó technikák folytatásának tűnhetett. A vizsgálat bizonyára ki fogja deríteni, kinek milyen és mekkora felelőssége van a visszaélésekben. Bár saját közlése szerint a feljelentést nem Wildmann János tette, az azonban bizonyos, hogy a vádakkal ő fordult Rómához, valamint először ő tárta a nyilvánosság elé a vélt vagy valós visszaéléseket Egyházforum nevű lapjában.

Az egyházmegye híveit bizonyosan sokkolta a feljelentés híre és a püspök lemondása. XVI. Benedek pápa Mayer Mihály lemondásával egyidejűleg Veres András szombathelyi püspököt nevezte ki az egyházmegye apostoli kormányzójává, aki február 20-án kiadott körlevelében tényszerűen elismerte az egyházmegye megrendült anyagi helyzetét. Egyelőre úgy tűnik, a botrányok nyilvánvaló ká-

rokat okoztak ugyan, de a hitélet nem rendült meg az egyházmegyében. Talán azért, mert mint a lemondott püspök jelmondata is hirdette: *Gaudium nostrum Dominus*, vagyis az Úr a mi örömünk. Elsősorban nem az egyházmegyénk és nem is a püspökünk. Az Úr.

FÁY ZOLTÁN

GYÖKEREK ÉS SZÁRNYAK

Gyökereket és szárnyakat kell adnunk a gyerekeinknek – szól a mondás, Goethe nyomán. Korosztályom, a szocializmus gyermekei, épp ezeket nem kaptuk meg. A gyökerek nem voltak fontosak, mert a hazafias nevelés helyett internacionálisat kaptunk, szárnyak helyett pedig elvették tőlünk még az időben és térben való tájékozódás képességét is. Első világútlevelünkkel a tengerhez mentünk, az olasz Adriára. Reggel indultunk, s háromkor már fürödtünk a tengerben. S én csak álltam döbbenet, azt hittem, elromlott az óram, nem akartam elhinni, hogy a tenger ilyen közel van. S szinte fáj, hogy rájöttem, mindig is itt volt szinte karnyújtásnyira, de elzárták előlünk.

Mindez Tóth Péter Pál *Muzsikás történet* című filmje kapcsán jutott eszembe.

Először kicsit furcsállottam, hogy mit mondhat majd ötször egy óra egy zenekarról, de hamar kiderült, hogy itt nem pusztán egy karriertörténetről van szó, de egy sokkal összetettebb folyamatról, amit Németh László úgy fogalmazott meg: „A kultúra nem tudás, nem valamilyen művészi teljesítmény, hanem egy életvitel.”

Közel négy évtized után bebizonyosodott, hogy annak a különös, előzmény nélküli, 1972-ben elindult mozgalomnak, amelyet a táncházak jelentettek, és amelynek a Muzsikás együttes is alapítója volt, roppant jelentősége lett. Egyrészt valóban az utolsó pillanatban ért el és mutatott be egy elveszőben lévő kultúrát, másrészt ennek megmentésével magyarok százezreinek identitását alakította ki, erősítette meg.

A film első részében megtudjuk, ki hogyan került a népzene vonzásába. Éri Péter és ifj. Csoóri Sándor beleszülettek a népzene és a néptánc világába – kicsit Sebestyén Márta is. Sipos Mihály és Hamar Dániel a komolyzene felől indultak, és véletlen találkozás

eredménye lett a „szerelem”, a felismerés, hogy „ez a mi igazi zenénk”. Persze mindegyiküknek volt előbb iskolai zenekara, ahol Rolling Stonest játszottak.

Aztán a fantasztikus utazások, Erdély tájaira, Mezőségrre, Kalotaszegre, Gyimesbe, ahol az autentikus népzeneét játszó utolsó nagy nemzedék zenészeitől, táncosaitól gyűjthettek, tanulhattak – Martin György és Kallós Zoltán útmutatása nyomán. A nézőnek is élmény látni azt a tiszteletet és kölcsönös szeretetet, ami a fiatalokat az idős zenészekhez fűzte, s fűzi ma is. Ma, amikor már ők sem akárhik, olyan áhitattal mondják ki Icsán Pista, Zerkula János vagy éppen Neti Sanyi nevét, mint egy klasszikus zenész mondjuk Yehudi Menuhinét. Ott, akkor, a hetvenes években nem számított, hogy ki román, ki cigányzenész, csak az, hogyan játszik, van-e tekintélye a közösség előtt. S kölcsönös volt a megbecsülés, mert az öreg zenészek példaként állították a tízéves pesti fiút – Éri Pétert – a falubeliek elé, mert jól járta a legényest. Különös szerencse, hogy ekkoriban már megjelentek az első videokamerák, s a rendező bősséggel válogathat a fiatal „muzsikásokat” őrző felvételek között.

A népzene és néptánc utolsó reneszánsza sok filmest izgatott az úttörő, még 16-os kamerával forgató Gulyás testvérektől Szomjas Györgyig. Azok a mindig mosolygó, nevető arcok, fényes tekintetek, összekapaszkodó kezek, amelyekhez, úgy tűnt, nem férhet rontás. A farmernadrághoz viselt vászoningek, kozsokok, a széki kendők és szalmakalapok, a divatot teremtő tarisznyák, a fiatalság természetessége, lendülete, magabiztossága. A kislány Sebestyén Mártiból a kamera előtt lesz énekesnő, hogy ne mondjam, világsztár. Az angyalarcú kamasz fiúkból őszülő férfiak, apák, sőt nagypapák. A „csak ülök és mesélek” dokumentumfilmes alaphelyzet a korabeli felvételekkel mozgalmassá s szinte kordokumentummá lesz. Az együttes tagjai külön-külön idézik meg a múltat, egymásra ízlésben, szemléletben hasonlító lakásaikban. A riportert Gulyás Gyula, s ez kitűnő választás. Ő az első perctől nyomon követte kamerájával a népi kultúrára való figyelem reneszánszát. Mindent és mindenkit ismer, ezért inkább „csak” egy érzékeny animátor, aki néha csak egy példáullal vagy egy bölintással viszi tovább a vallo-más fonalát. Mellette nem tévedhet a riportalany sem.

Ha nem mai tudásunkat visszavetítve kellene válaszolni a kérdésre, hogy miért jártunk táncházba annak idején, annyit mond-

hatnék, a társaságért, kíváncsiságból, s mert bár nem tudatosan, de kimondva-kimondatlanul, ott lebegett fölötte valami a hivatalos kultúrával való szembenállás vonzásából. Azt szerencsére, csak harminc év múlva tudtuk meg – Szőnyi Tamás *Nyilvántartottak* c. könyvéből, hogy egy-egy estén hat-hét besúgó is ott volt közöttünk. „Egy szabad életet valósítottunk meg a magunk számára, olyan korszakban, amikor ez nem volt evidencia” – mondja Éri Péter. Az első lemez még a pártállam idején született – Pozsgay Imre segítségével –, és felmutatta a magyar népi kultúra határokon átvivő egységességét. S amikor már távolabbra is eljutottak, elsőként Hollandiába, behívták őket az Interkoncertbe és kioktatták: nem nyilatkozhatnak a Szabad Európának és nem hozhatnak be tiltott könyveket. De mit számított ez ahhoz képest, hogy kiderült: „kint megbolondultak ettől a zenétől. Erre a zenére tud rezonálni egy holland vagy egy német szíve is.”

A nyolcvanas években az Illés együttesel is dolgoztak, az autentikus népi muzsikát kortárs zenei effektusokkal oltották be, s ennek is sikere lett. A cenzúrabizottság nemigen tudott mit kezdeni velük, hisz népdalokba nehéz belekötni, de az áthallásokra is érzékenyek voltak. Az a mondat például, hogy „Az idegen szép – mondta a zsidó s Jeruzsálem összeomlott” – nem hangozhatott el színpadon. S bár elhatározták, hogy pártrendezvényen nem lépnek föl, a rendszerváltáskor érezték a kihívást. Ahogy Sipos Mihály mondja: „Nem válhatunk egységes nemzeté, amíg a 20. századi traumák nincsenek kibeszélve.” A népi-urbánus ellentét ellen érvel a „*Szól a kakas már...*” lemezük, két kultúra egymásbaérését bizonyítva. S ha Sipos Misi a magyar kultúra legjobbjainak törekvéseibe illő gondolatai időlegesen naivitásnak tűnhettek is, ez a lemez kinyitotta előtük a nagyvilág kapuját. „Ez az!” – mondta John Bow angol producer, s szervezte a koncerteket a Carnegie Hallban, Royal Festival Hallban stb. A Kossuth- és a Prima Primissima-díj után megkapták a Womex világzenei díjat is, elsőként európai együttesek közül. A film közel négy évtizedet fog át, úgy, hogy az együttes tagjainak életét is megismerjük, pályaképüket is, s azt a magyarságot is háttérben, ahol megtalálták gyökereiket. S megszólalnak legfőbb segítőik, mentoraik, a népzenei reneszánsz doyenjei, Sebő Ferenc és Halmos Béla is. Halmos tárgyilagosan mondja: a népzenenek vége, ahogy vége lett a reneszánsz vagy a barokk zenének is, amikor megszűnt az az életforma, amely létrehozta. Ma már csak

a tudatos tanítás, ami meg tudja őrizni. A táncház az igazi közege, ahol funkciójában tud működni.

Nagy élmény a film, de tagadhatatlan hiányossága, hogy kitér az emberi drámák elől. Amikor Éri Péter a kérdésre, hogy miért romlott meg a viszonyuk legjobb barátjával, ifjú Csoóri Sándorral, azt mondja: erről nem beszélek, ha kikapcsoljátok a kamerát, akkor sem, ez nem tartozik rátok – és elmorzsol egy könnyet, akkor azt gondolom, ez rendben van, a bulvár és a celebek korában is van magánszféra, s ezt a néző tudomásul kell vegye. De amikor kiderül, hogy úgy gondolják – s ez tény –, hogy a Muzsikás első húsz évének meghatározó egyénisége Csoóri Sándor volt, s mégis, nem egészen három hónappal az együttesből való kiválása után, átveszik nélküle a Kossuth-díjat, ez tragikai vétségnek tűnik. Csoóri egyébként kamera elé állt, de később nem járult hozzá a nyilvánossághoz. Sebestyén Márta viszont a stáb megkereséseire nem is reagált. Pedig, Sipos Misi makacssága nélkül talán nem is lett volna szóló karrierje. Nem tudhatjuk. A drámák most már örökre ottmaradnak a muzsikások elfojtott férfikönnyei, fiatalon barázdált arcuk ráncai s a rendkívüli átéléssel húzott keservesek mögött.

TÓTH KLÁRA

FELLNER ÉS HELMER FELÚJÍTVA

A Fellner és Helmer építészpáros bécsi irodájának neve egész Közép-Európában sokak fülében ismerősen cseng – jeles színházépületekkel kapcsolatban. Az 1873-ban alapított bécsi iroda a 19. század utolsó évtizedeiben gyakorivá vált építészársulás jellegzetes, szinte kezdeményező megoldása volt. A feladatokat a társak rendszerint megosztották. Egyikük tárgyalta, szerződött, a hatósággal tartotta a kapcsolatot, irányított, a másik volt a tervező építész. A Fellner-iroda ettől a munkamegosztástól annyiban különbözött, hogy ezeket a feladatokat felváltva látták el, de amikor a megrendelések már olyan nagy számban foglalkoztatták őket, hogy mindkettőjük építészeti kvalitásainak kibontakozására szükség volt, akkor maguk között két irodára osztották az épülettervezési feladatokat. Néha tíz építészt is alkalmaztak, rajtuk kívül

pedig nagy létszámú segédszemélyzetet, rajzolókat, írnokokat, kalkulátorokat. Fellner apjának irodáját vették át, később mindketőjük fiai is a vállalkozásban dolgoztak.

Első nagy sikerük a brnói színházépület volt, ennek eredményeként a következő évtizedekben további 47 színház építészeti tervezésére kaptak megbízást (az Osztrák–Magyar Monarchián kívül svájci, német és román városokból is). A színházakhoz más feladatok is társultak, főleg szállodák és az akkor új középület műfajnak számító áruházak, melyek az 19. század végének intenzív urbanizálódó éveiben nagy számban épültek. De a Fellner–Helmer iroda mintegy 200 nyilvántartott megépült alkotásának sorában szerepelnek városi bérházak és nagypolgári családi házak, reprezentatív villák is. Az építészeti munka szakosodását mutatja, hogy templom, kórház, iskola, posta és állomásépület alig szerepel az oeuvre-ben. Pedig szerencsére akkor ezek is nagy számban épültek, hiszen az emberek nemcsak színházba jártak.

Először vegyük számba a Fellner–Helmer iroda tervei alapján a Habsburg-birodalom magyar felében épített színházakat. A felsorolást a mai Magyarországgal kezdhetjük. 1875-ben épült a budapesti Népszínház, későbbi az 1965-ben elbontott Nemzeti Színház. 1883-ban épült a szegedi Nemzeti Színház, 1883-ban a tatai Esterházy kastélyban egy kis színház, melyet 1913-ban bontottak le. A Fővárosi Operettszínház, Orfeumként 1894-ben létesült. És 1896-ban, a Millennium évében szinte egy időben épült a budapesti Vígszínház és Kecskemét városi színháza, mely ma Katona József Színház néven ismert. A mai országhatárainkon kívül további hat városi színházat építettek a Fellner–Helmer iroda tervei szerint: Varasdon (1873), Temesváron (1875), Fiumében (1885), Pozsonyban (1886), Nagyváradon (1900) és Kolozsvárott (1906).

Az iroda színházépületekkel kapcsolatos nagy sikereinek és az ezek eredményeként elnyert sok megbízásnak több oka is volt. Így a színházterek jó akusztikája, a nagy befogadóképességű termek üléseinek jó megközelíthetősége, a színpadi technika tökéletes ismerete és uralása. Az előcsarnokból nyíló lépcsők is kedvező fogadtatást keltettek. A bécsi Burgtheater 1881-ben sok halálos áldozatot követelő tűzvész-katasztrófája nyomán a színházépítésben a nézőtér gyors kiürítése, a színpad és a nézőtér vasfüggönnyel lehetővé tevő gyors elkülönítése ugyancsak alapvető követelmény lett. Helmer ezzel kapcsolatosan végzett beható tanulmányai a ható-

ságokat is nyilván megnyugtatták. Korszerű épületszerkezeteket, vas-, majd acélgerendás födémeket, a századfordulót követően már vasbetont is használtak. Létesítményeik rövid időn belül, általában másfél–két év alatt feépíthetőek voltak. Mindezzel a modern nagyvárosnak a rokokó kamaraszínházról merőben eltérő nagy befogadóképességű, biztonságos és korszerű színház típusát sikerült a Fellner–Helmer irodának megvalósítania és elterjesztenie. Sikerköz hozzájárult a városképi tekintetben is fontos színházépületeknek a kor ízléséhez való tetszetős igazítása. A historizmus évtizedeiben a neoreneszansz és a neobarokk stílusokkal megnyerték a közönség és a városi vezetések elismerését, sőt sikerült időt álló architektúrákat alkotniuk. Elég, ha e tekintetben a pesti Vígszínházat vesszük szemügyre, amelynek homlokzatai ékesszólóan bizonyítják a jó illeszkedést a Nagykörút épületsorába. Itt meg kell jegyezni, hogy képességeiket éppen az is bizonyítja, hogy a semmeringi Panhans Szálloda éppenséggel a szép táji környezetbe, a grazi nagyáruházzal pedig a zárt utcasorba illeszkedik mintaszerűen.

A színházba járó közönség nagy hányadát a városi polgárság mellett a katonaság állította. A színház látogatása nemcsak művelődést és szórakozást jelentett, hanem a társadalom emberi kapcsolatainak ápolását, segítségét is. A kormányzat pedig különösen szorgalmazta, hogy a nagy létszámú helyőrségeket befogadó városokban megfelelő befogadóképességű színházak álljanak a katonatisztek rendelkezésére. Ezért épült 1905-ben, természetesen a Fellner és Helmer iroda tervei szerint a Monarchia egyik legnagyobb színháza Czernowitzban, amely a birodalom nagy kultúrközpontjaitól távol az odahelyezett tisztviselők számkivettségérzését volt hivatott feloldani. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a Fellner–Helmer iroda színházainak és más középületeinek nagy része túlélte mindkét világháborút.

Hogy ennek a visszaemlékezésnek időszerűségére térjek rá, arról kell beszámolnom, hogy Grazban 2010 karácsonyára a Fellner és Helmer iroda által 1913-ban épített Kastner és Öhler áruháza felújítva és kiegészítve nyitották meg. Az áruház volt az első világháborút megelőző és követő évtizedben a nagyvárosok új középületműfaja. Az áruházak akkor mindenütt, így Budapesten is, a városmag közelében, mindenképpen a belvárosban épültek. Így a polgárság bevásárlásait mintegy séta közben végezhetette. Grazban, az Erzherzog Johann Platzon álló városháztól mintegy néhány

lépésre épült a most újjászületett, több szinten árusító áruház is. Az áruházaknak akkor kifejlesztett típusa, a különböző termékek választékának szintben történő elválasztása, ezeknek felvonóval történő könnyed megközelítése, máig érvényes elrendezési követelmény ennél az épületműfajnál.

A száz évvel ezelőtt épített áruházak megközelítése az elmúlt években gyökeresen átalakult. A városmagból, sőt a belvárosból is, a vásárló polgárság nagy hányada kiköltözött, helyükre irodák, bankok, különféle intézmények települtek. A régi lakások egy része kiürült. Az alvóváros és az áruház kapcsolata gyökeresen megváltozott. Az egykor gyalog érkezett bevásárló helyett ma gépkocsin jön a vevő, autójának elhelyezésére nagy parkolókat kell biztosítani. Ez a belvárosban nemcsak költséges, de sokszor szinte lehetetlen is, lényegesen egyszerűbb és olcsóbb ezek kialakítása a külvárosokban. Mindez természetesen nemcsak az áruházakat, hanem a kisebb boltok jelentős részét is érinti. A városi bevásárlókultúra, a belvárosok életének hagyományosan fontos vonása, kezd felbomlani.

Grazban a közel száz évvel ezelőtt társult két család – a Kastner és az Öhler – leszármazottai saját erejükből finanszírozták és elvégeztették az óriási befektetést igénylő feladatot: a szomszédos épületek területének részleges igénybevitelével mélygarázst építettek. Az épületet pedig az árusító felületek bővítésével, emelet-ráépítéssel, mozgólépcsőkkel és – ez az egyik fő attrakció – egy új tetőterasszal egészítették ki. A belsőépítészet a mai igényeket magas szinten kielégítő művészi munka, melyben a fehér-fekete színkontraszt dominál, és a jó megvilágítás irányít. Minden korlát üvegből készült, véd, de alig látszik. A büfé falán a száz évvel ezelőtti beadványi terv metszetrajza díszileg kinagyítva. A több szintet átfogó lépcsősarnok a századforduló vasbeton szerkezetének méreteihez hűen megőrizte a régi áruház jellegét, amivel sok vásárlót is meghódít. Igaz, a külvárosi áruházaktól a régi hely és a belváros tehetősebb vásárlóközönségének anyagi képességeihez igazodó magasabb árak is megkülönböztetik.

Az említett tetőterasz, kis büféhez csatlakozva a Schlossberg és a belváros cseréptetőinek tájképe fölé emeli a látogatót. A páratlan kilátást fokozza, hogy a terasz (ugyancsak üveglapokból készített) korlátai szinte eltűnnek, a látogató úgy érzi, mintha a város felett lépkedne.

Száz évvel ezelőtt, amikor a Fellner–Helmer iroda rajzasztalain ennek a most felújított épületnek a tervei éppen elkészültek, a művészettörténet még csupán az ókort és a középkort tekintette a műemlékvédelemre érdemes értékeknek. Most, hogy újabb bizonyítékot nyert egy szinte a közelmúlthoz sorolható alkotásnak ilyen mérvű megbecsülése, el kell gondolkodnunk saját értékeinken is. A grazi áruház-felújítással a Fellner–Helmer iroda munkássága is felértékelődött. Azé az irodáé, melynek megannyi alkotása a mi városainkban is áll. Becsüljük meg őket!

KUBINSZKY MIHÁLY

AKINEK „EMBERI HITVÁNYSÁG DOLGÁBAN KEVÉS ADÓSSÁGA VAN”

Néhány hete az ország két évvértékelő beszédet is meghallgathatott. Igazából csak az egyik számított annak, a 2010-ben történelmi győzelmet arató Fidesz–KDNP pártszövetség elnökéé, Orbán Viktor miniszterelnöké. A másik Gyurcsány Ferencé, a korábban a bukás elől lemondásba menekült, pártja éléről is távozott egykori miniszterelnöké az elmúlt tizenkét hónapról nem sokat mondott: ellenben – elsősorban az ő működésének következményeként – megroppant pártja jövőjéről igen, kifejtve, hogy ez a jövő az ő vezetésével lehet igazán fényes. A megszólalók pozíciója tehát alapvetően különbözött. Egyikük a választásokon példátlan fölhatalmazást kapott és az ország vezetését igen súlyos feladatokkal átvevő, sikerei és felelőssége csúcsára jutott politikus, a másik egy legmagasabbra törő, a gazdasági életben elért sikereit a közéletben folytatni akaró, de kudarcot vallott politikai vállalkozó.

E képlet alapján azt mondhatnánk: igazi, elemző figyelmet a hivatalban lévő, és nem egy bukott kormányfő szavai érdemelnek. De akármekkorát bukott is Gyurcsány, akármi is politikai ellenfeleinek személyes véleménye róla, tudniuk kell: bizonyos értelemben ma sincs igazi versenytársa a baloldalon. Ambícióban alig, verbális képességeket illetően semmiképp. Nemcsak azért, mert töretlen lendülettel tud korlátlan ideig szónokolni, hanem az önmagába, kiválasztottságába vetett hitéből adódó szuggesztivitása is kivéte-

les. Ekkora hitet egyetlen párttársa sem tud felmutatni – függetlenül attól, hogy ez a hit mire épül és mire irányul.

Ezért, bár az országot és pártját a csőd szélére vivő exminiszterelnök és expártelnök helyzete nem indokolja, hogy tüzetesen elemezzük szónoklatát, ám visszatérési szándéka igen, már csak azért is, mert pártjának helyzete és állapota alapján nem zárható ki, hogy akár újra a baloldal vezére legyen. Nem szabad megfelejtkezni arról sem, hogy uniós tagként Magyarország belpolitikai életét is befolyásolhatják a társországok pártpolitikai törekvései. Ezért akármilyen gyöngék is a honi szocialisták, testvérpártjainak támogatása kétségtelenül segíti őket abban, hogy túléljék a mai válságot.

Egyelőre örökségének tragikus hatása Gyurcsánynak az ország élére való visszatérését nem teszi valószínűvé. A tevékeny közreműködésével gigantikus mértékűvé duzzadt államadósság (a ma világra jövő újszülötteket csak ebből adódóan kétmillió-kétszáz ezer forint adósság terheli!) a politikailag legerősebb kormányzat helyzetét is megingathatja. E bizonytalanság kiszámíthatatlan, a politikai kalandorság számára kedvező fordulatokat is hozhat. Gyurcsány már megmutatta, hogy kedveli az ilyen helyzeteket, ezért oda kell rá figyelni. Már csak azért is, mert az anyagi-gazdasági örökség terhével egyenrangú kockázati tényező a mentális deficit: az aszociális magatartásformák terjedése, a munka szerepének háttérbe szorulása, a demográfiai helyzet, a korrupció természetessé válása és sorolhatnám. Mind között a legsúlyosabb: az, hogy éppen a legtehetségesebb, legképzettebb, legdinamikusabb fiatalok jelentős része nem itthon, hanem a gazdagabb világban képzeli el jövőjét. Egy ilyen bizonytalan szellemiségű társadalom képes arra, hogy váratlan kilengéseket produkáljon.

A két országértékelés tehát sok szempontból összehasonlíthatatlan. Orbán Viktoré hangzott el korábban: Gyurcsány a maga megszólalását úgy időzítette, hogy reagálhasson. Mégsem ezt tette. Beszédének az ország állapotáról szóló fejtegetései saját, pártpolitikai céljai szempontjából voltak érdekesek. Maga is érezte, hogy elemzéssel fölösleges terhelnie hallgatóságát, megjelent hívei (a pár nappal az MSZP-vezetés által országos platformnak minősített törzsközönség) számára további politikálásuk iránya volt a fontos.

Egy párton belüli platform – hasonlóból több is működik az MSZP-ben – gyűlése volt ez. Ám a Gyurcsány szervezte csoport jelentősége nem mérhető a többiéhez. A volt pártelnök egyszer már

magá alá szervezte az MSZP-t – e teljesítmény megismétlésére készül. Nem lehet kétségünk afelől, hogy Gyurcsány számára most a pártján belüli hatalom visszaszerzése a fontos: tudja, hogy új párt létrehozása túlságosan drága és bizonytalan sikerű vállalkozás. Előadása láthatóan túlmutatott a szokott fórumokon, felvezetése, helye, természete, terjedelme alapján egyaránt reprezentatívnak tekinthetjük – ahogy annak tekintette ő is. Ezért nem éreketlen legalább néhány, az MSZP és személyes jövője szempontjából fontos tételét elemezni.

A nagy visszatérés érdekében Gyurcsány már a közönségszervezésben is biztosra ment: amennyire a tudósításokból megítélhető volt, a hallgatóság átlagéletkora meghaladta a felemelt nyugdíjkorhatárt. Szembeötlő volt az is, hogy a szónok, e célközönség ízlésvilágát, elvárásait figyelembe véve, kifejezetten konzervatív külsőségek között lépett fel. Korábbi hasonló fellépéseitől eltérően nem világos öltönyben sétálgatva, kézi mikrofonba beszélt, hanem sötét öltönyben, szónoki pult mögé állva, sokat bíralt teatrális gesztusait, felesleges mozgásait igyekezett visszafogni. (Némi rosszmájúsággal azt is mondhatnánk: úgy, ahogyan Orbán Viktor-tól tanulta...)

Van azonban, amiben nem változhat: narcizmusba hajló éntudata folytán majd minden fejtegetésének kezdő és végső pontja önmaga. Már a hallgatóság üdvözlésekor név szerint is önmagára utalt. Itt érdemes megjegyezni, hogy a szövegében legtöbbször Orbán Viktor nevét említette. A magyar múltból pozitív példaként Széchenyi került elő, ijesztgetésként pedig Tisza István, Gömbös Gyula és Mindszenty József. A szónok Kádár János nevét, miközben a kádárista nosztalgiák avultságát kárhoztatta, és rendszerének korai szakaszát negatív összefüggésben jelenítette meg, mégis többször elismerően idézte. A közelebbi múltból az egykor dühödten támadott Antall József az Orbánnal való szembeállításban most bezzeg-demokrataként bukkant fel, míg a rendszerváltó MSZMP aranycsapatának belső hármasaként Nyers Rezső, Horn Gyula és Vitányi Iván említése jelentett hidat a párttörténet felé. Bibó István említésére két, eredeti jelentésétől eltépett metaforájának felhasználása adott alkalmat.

Aki már hallotta Gyurcsányt beszélni, tudja, hogy a szövegfolyam lényege az egyes szám első személyben való fogalmazás. Szövegeit a mindent uraló *ego*, az *én* határozza meg. Alkata és akarata

egy irányba mutat: az önmagába vetett, kívülről tagadhatatlanul mániákusnak ható hitét és küldetéstudatát akarja átvinni hallgató-ságára. Ennek a törekvésnek része a keveseket sokkoló bejelentés: „Engem Gyurcsány Ferencnek hívnak.” Majd háromszor elhangzik: „ne adjuk fel” – és innen özönlenek a „hit” szó alakváltozatai. Előbb többes szám első személyben, *hitünk* és *hiszünk* formában, majd a semleges főnévi igenéven (hinni) át a *hittem*, *hiszem* alakokkal jut a szónok önmagához. Éppen csak az nem hangzik el, hogy határtalanul hisz önmagában, de erre ösztönzi közönségét. Nem kis dolog ez – ahogyan ő is mondja – egy történelmi vereség után.

A célokba vetett töretlen hit, a küldetéstudat nem zárja ki a dicsekvéssel föléró önkritikát: „azt hiszem, azt gondolom, hogy jó ügyet és tisztességes világot álmodtam és képviseltem. De belátom, nem elég jól.” Egykori ballépéseire emlékezve szinte mártírglóriát rajzol feje fölé, miközben elsorol néhány naivitásból és esendőség-ből fakadó hibát – majd átszap Orbán Viktor támadásába, végül azzal zárja ezt a blokkot, hogy „eszemben sincs feladni”.

Ezt követi a mai Magyarországról alkotott kép fölvázolása. Úgy tűnik, ebben is a korosabb közönség a bázisa, hiszen a közvéleményt a múltba való visszavágyással minősíti. Atyailag megbocsátó: „Nem elítélőleg mondom, de látom, hogy sokak számára a jövő a múltban van – Nagy-Magyarország gazdagságában, Erdélylyel és a Felvidékkel, vagy éppen Kádár szociális biztonságával.” Kárpátalja és Délvidék tehát kimaradt. Kádár a múlt embereként jelenik meg, de olyan politikusként, aki okkal hagyott pozitív emléket maga után. Az iránta való nosztalgiát kívánja Gyurcsány elvágni azzal, hogy „nem fog visszajönni Tisza István, és nem fog visszajönni Kádár János országlása sem” – jelenti ki. Két olyan nevet rendel egymás mellé itt, amelyek az adott közeg értékrendjében korábban egymás ellen fordított tartalmakat jelképeztek.

Ezt követően folyik a finom távolodás Kádártól, a kádári Magyarországtól. Egész odáig, hogy elhangzik: „mi elsősorban nem is nagyobb szabadságot, hanem a még nagyobb jólétet kerestük a rendszerváltozásban”. Ezt követi a szabadság és a jólét szembeállításából előcsúsztatott tétel, amelynek fejtegetése végén előtör a gyurcsányi retorikát meghatározó alapkomplexus, az úgy látszik, gyógyíthatatlan Orbán-fóbia, amely ettől kezdve a szónoklat meghatározó vonulata. „Orbán jobb tanuló volt nálam: előbb megértette, hogy a választók jelentős része nem tartja sokra

a szabadságot... Ma azt mondja: a szabadságért, a szabadságotokért cserébe jólétet adok. Ennyi a programja.” E sajátos tétel érdekessége egy indirekt vallomás. Gyurcsány azt mondja, hogy ő *később* értett meg valamit, aminek megértésével Orbánt vádolja – függetlenül attól, hogy ezt nem bizonyítja. De mi az, aminek megértéséről Gyurcsány itt vallomást tesz? Nem más, mint amivel Orbánt vádolja, nevezetesen az, hogy úgy gondolja: *a választóknak fontosabb a jólét, mint a szabadság.*

Azért fontos ezt előrevetnünk, mert a továbbiakban Gyurcsány egyetlen célja a folyamatosan démonizált Orbán támadása. Nem kétséges, hogy ez a retorika szakmailag kitűnően föl van építve. Ehhez kölcsönveszi a Wikileaks által kiszivárogtatott anyagok *Spiegel*ben közölt változatából az amerikai nagykövet táviratát, amelyben állítólag az áll, hogy Orbán azt mondta: „eltiporjuk őket”, mármint a szocialistákat, és hogy „a szocialisták megsemmisülése az ország érdekeit szolgálja”. Más fordításban *szétzúzás* szerepel, de az eredeti, angol változatot nem sikerült föllelnem. Nem lepne meg, ha az angolról németre, majd arról magyarra való fordítás már lényegi eltolódást jelentene nemcsak a kijelentés stílusát, hanem tartalmát illetően is. Egyébként a *szétzúzás* és a Gyurcsány szavait fölhasználva „a történelmi vereséget mérünk rájuk” között érdemi, tartalmi különbség nincs. A gyurcsányi kommentár a következő: „Ugye, értik? Nem legyőzni akar minket, hanem eltiporni, megsemmisíteni.” Nem idézi viszont a szóban forgó nagyköveti táviratban Orbánnak tulajdonított többi kijelentést. Így azt, amelyben az MSZP-t azért látja az országra nézve károsnak, mert „az csak a volt kommunista párt elitjének érdekeit képviseli”, illetve az a „milliárdos exkommunista nómenklatúra pártja”.

A megsemmisítés szándékának vádjára, amelyhez a fordítás ingoványán keresztül jutott Gyurcsány, a félelem pszichózisának erősítésére van szükség. Ebben a képben Orbánnak nincsenek érvei, nincs politikai koncepciója. Azért akar megszabadulni az MSZP-től, mert „egyeduralmat akar. Önkényuralmat.” Máshol: „Orbán kizárólag önmaga hatalmának korlátlanágában hisz. Az önkényben.” És: „megpróbál kiiktatni minden alkotmányos ellensúlyt.” E szövegrészben néhány soron belül az önkény szó majd egy tucatszor ismétlődik, hasonló tartalmú kifejezések társaságában, megtévezve Tisza István, Gömbös Gyula és Mindszenty riasztónak szánt történelmi példájával. (Csöppet sem mellékesen

hármójukból ketten a *baloldali erőszak* sértettjei, míg Gömbös hatalomgyakorlásának módszerei, üres reformretorikája, önjelölt hite kifejezetten rokon a Gyurcsány-jelenséggel.)

Ezt a részt követi a mai berendezkedést 1989-hez kötő gondolatfutam. Ez hangsúlyos elem: az új, az MSZP visszahódítására szerveződött platform ideológiai alapja. Gyurcsány úgy gondolja, hogy ezzel megszabadul az MSZMP örökségétől, és egyúttal kizárja az új magyar demokrácia megteremtéséből a pártállam ellenében fellépő ellenzék hagyományát. Nem számít az sem, hogy ezzel megtagadja a fordulat demokratikus legitimitációját egyedül biztosító, több mint négy évtized után az első szabad választást, s ezen keresztül eltagadja az Antall-kormány korszakos érdemeit.

Érdemes ezt a konstrukciót összevetnünk azzal, amit évértekelőjében Orbán Viktor mondott: a „mai magyar élet az 56-os forradalom alapjára épült. Az alkotmányunknak egy szava sincs arról”. Az 1989-re építő gyurcsányista alapvetéssel ütköztetve a különbség szembeötlő: 1956 követeléseiben a teljes magyar társadalom (kivéve a megszállókkal együttműködő kommunista párt és a hatalmi szervezetek kemény magját) demokratikus tömegmozgalmában megfogalmazott gondolatok jelentek meg. 1989-ben viszont, különösen a Gyurcsány említette névsorral, az MSZMP KB tudatos hátrálása, a társadalom vezetésének monopóliumát megőrizni akaró rendezett visszavonulása és arculatváltása kap meghatározó szerepet. A kép, tán mondani sem kell, hamis. Az 1989-es MSZP Horn forgatókönyve szerint működött: Nyers és Vitányi nélkülözhetetlen arcok voltak ennek igazolásához, de a politika formálásában nekik nem osztottak lapot... Ugyanakkor az ellenzék kiszolgáltatott helyzetben, a titkosszolgálat megfigyelése alatt tárgyalt, a hatalom diktálta feltételek között harcolt ki engedményeket – és így a tárgyalások demokratikus deficitje rányomta bélyegét a demokrácia rendszerének további alakulására.

Az, ahogyan Gyurcsány a Kádár-rendszerrel való radikális elhatárolódás nélkül ragaszkodik az 1989-es alkotmányossághoz, nem jelent többet, mint az egykori MSZMP kényszerűen vállalt felvilágosodott abszolutizmusát, amelynek taktikus önkorlátozása végső soron a hatalmi monopólium megőrzését célozta. Gyurcsány megfogalmazása szerint az állampárt átalakulására azért volt szükség, hogy tagjai a továbbiakban azok között legyenek, „akik majd beragyogják az új magyar demokrácia egét”. (Ahogyan volt bal-

szerencsénk megtapasztalni, ez a törekvés jellemezte a gyurcsányi hatalomgyakorlás rendszerét.)

Kívülről ehhez csak azt fűzném hozzá, hogy 1956 elemi erejű forradalom volt, 1989 reformok útján megvalósított rendszerváltás, melynek során az az állampárt kényszerült visszahúzódní, amelynek egész történetét '56 forradalmának tagadása határozta meg.

A '89-esség gesztusa tökéletesen illik a szöveg jellemző kétértelműségei közé: egyszerre tagadja és vállalja a pártállami múltat, egyszerre fogadja el a demokratikus fordulatot és zárja ki abból a magyar társadalmat. A rendszerváltással kapcsolatos elégedetlenség ismeretében ahhoz persze kell némi vakság, hogy a Szónok töretlen hévvel kijelentse: „'89-esek vagyunk, és azok is maradunk.” Az 1989. október 23-án kihirdetett „új” (valójában módosított) alkotmány melletti hűségnyilatkozat előlegezi a következő hónapokban az új alkotmány ellen folytatandó offenzívát, talán még annak néhány szlogenjét is: az „Új Köztársaság [ez a tervezett, ismét Gyurcsány vezette kormány uralmát jelentené]: majd visszaveszi a Fidesz által elrabolt Harmadik Köztársaság alkotmányos világát, és visszaépíti a Fidesz által lerombolt '89-es jogállamiságot”.

A téma fölvetése az MSZP következő nemzetközi sajtóoffenzívájának irányát is jelzi. Freud óta tudományos elmélete van annak, hogy bizonyos kényszeres kijelentésekben a rejtegetni akart törekvések törnek fel. Ilyenkor pontosan arról beszél a megszólaló, amiről hallgatni akar. Ismeretesek az európai szocialista frakció politikusainak (és a csatolt médiának) drámai szövegei a sajtószabadságot lábbal tipró Orbán-kormányról, a rettegő magyar újságírókról, a kormány bírálóit fenyegető tomboló szellemi terrortól. Ez az offenzíva ugyan veszített erejéből, a vádaskodás tényállításainak bizonyíthatatlansága azonban nem jelenti, hogy a támadások eredménytelenek: a sárdobálás lényege az, hogy a célba vettnek kell mosakodnia. A semmibe hullás veszélyétől fenyegetett budapesti szocialisták és balliberális szövetségeseik az akciót sikeresnek ítéelve (sikerült a maguk körében egységfrontot szervezniük a kormány ellen, az Orbán körül kialakított félelmi reflexeket is fel tudták frissíteni) a folytatásra készülnek: az alkotmányozás témájában.

Gyurcsány szavaiból az újabb kampányfenyegetés egyértelműen kirajzolódik. Az „1956-ot követő megtorlások óta Magyarországnak nem volt nemzetközileg annyira elszigetelt kormánya

és olyan rossz nemzetközi híre, mint Orbán kormányának.” Erre, az elszigeteltségre való hivatkozásra mint egyetemes értékmérőre Gyurcsánynak pártja hazai elszigeteltségélményének enyhítésére van szüksége. A gondolatfutamban használt „megtorlások” kifejezés azonban másért fontos: kizárja a felelősök megnevezését. Kádár ebben a gondolatsorban úgy jelenik meg, mint „a hetvenes évekre tiszteletet és megbecsülést” kiváltó személyiség, aki „szűkre szabott korlátok között (...) élhető világot teremtett”. (Vagyis a „szabadságért jólétet” adott.)

Ebben az összefüggésben a Kádár-rezsim iránti nosztalgia is szent és sérthetetlen lesz. Gyurcsánynak láthatóan szüksége van a régi, kádárista bázisra is. Engedékenységeiben az is közrejátszhat, hogy e megtorlásoknak az egyik kulcsszereplője éppen az az Apró Antal volt, akinek lánya a szónok anyósa, az ő meggazdagodásában játszott kulcsszerepet. (Ez a jogfolytonosságot is fenntartó elhatárolódás módszertanilag ugyancsak közel áll ahhoz, ahogyan annak idején Gömbös revidálta a „zsidókérdésben” korábban hirdett nézeteit.)

Gyurcsány a pártjáról szólt a pártjának. Retorikájának szükségzerű velejárója, hogy pártja és saját országlása során elkövetett hibák, ballépések, törvénytelenések megnevezésekor azok felelőseiről, egyáltalán a felelősség kérdéséről ne ejtsen szót. Megfelelkezve arról, hogy az országot korábban elképzelhetetlen összegű friss hitelekkel sikerült megmenteni az államcsődtől, azt mondja, hogy a (mostani) „kormány zsákutcába viszi az országot”. Meglehet, az ország zsákutcában van. Ha ez így van, nem a mostani kormány viszi oda – hanem elődje vitte. Annak a pártnak és annak a hatalmi csoportnak a képviselőjében, amelynek görcsös hatalomvágya nem engedte, hogy előrehozott választásokkal hamarabb lehessen hozzákezdeni a kiútkereséshez.

Az örökül hagyott krízis kezelésének eszközeivel Gyurcsány – természetesen – nem ért egyet. Így például az adózás reformjával, amelynek következményeként nem csekély feszültség keletkezett a Fideszre szavazók körében is, hiszen az adócsökkentés éppen az alulfizetett, az állami alapszolgáltatásokat biztosító munkavállalói kört (oktatás, egészségügy, közbiztonság stb.) érintette hátrányosan, amelyik a leginkább rászorulna radikális béremelésre. Nem érthet egyet a magasabb jövedelműek adójának másokéhoz hasonló szintre csökkentésével sem – hiszen a baloldali adófilozófia,

függetlenül a költségvetés aktuális helyzetétől, természetesnek tekint a személyi adózás progresszivitását. A mai adórendszer ezért Gyurcsány szerint „nemcsak költségvetési felelőtlenség”, hanem „szociális perverzio”. A változtatásra konkrét ötletei vannak: a 4–500 ezer forintnál magasabb havi jövedelmek progresszív adóztatása, a 100 milliót meghaladó értékű személyes tulajdon vagyona adója, örökösödési illetéke. (Nem szól azonban a kisebb jövedelmek adóterhének csökkentéséről.)

A szociális válság enyhítésére a közmunkarendszer kiterjesztését javasolja. Ezek világos, szociáldemokrata gondolatok – egy konzervatív kormány másként képzei el a kibontakozást, ez a konfrontálódás természetes két politikai irány között. Amiként az is, hogy jószerével bárhol és bármikor kötelességének érzi minden ellenzéki politikus, hogy a gazdasági hátrányba kerülteket igyekezzen megnyerni támogatójának.

A beszédben Gyurcsány hosszan taglalja a kormányzati munkában és a választói megítélésben alapvető kérdéseket: az oktatásügyet, a kulturális élet kérdéseit. Védelmet kapnak a pályázati pénzek zavaros elosztása, felhasználása miatt (alighanem okkal) hírbé hozott filozófusok, a Nemzeti Színház botrányspecialista igazgatójának műsorpolitikája, odacsap az oktatási államtitkár „fundamentalista konzervatív” programjának, azzal, hogy „kaszárnyát csinál az iskolából, katonát a tanulóból, ideológiai nevelőtanárt a pedagógusból”. József Attilára hivatkozva verscímét megkettőzve, pontatlanul idézi („Levegőt! Levegőt!”)

Az egészségügy problémáit illetően feleleveníti az Orbán Viktorral folytatott 2006-os vitában elhazudott vizitdíj gondolatát, azaz, hogy az állampolgároknak többet kell vállalniuk az egészségügy finanszírozásából.

Az állam szervezeti átalakítását illetően engedékeny bizonyos kormányzati törekvéseket illetően (kormányhivatalok), és sürgeti a szétaprózott önkormányzati rendszer egyszerűsítését.

E téma megfoghatatlansága miatt azonban aligha mozgósító erejű. Ezért a beszédet záró végső roham előtt kifejti a nemzet kérdésében vallott nézeteit. Ez is újdonság: szocialista politikusok e kérdéssel csak súlyos kényszerhelyzetekben szoktak szembenézni. Gyurcsány alighanem maga is tudja, hogy 2004. december 5-én, a kettős állampolgárság kérdéséről tartott népszavazást megelőző, negatív kampányával történelmi lehetőséget szalasztott el. Alkal-

ma lett volna arra, hogy rációfoljon a magyar baloldal nemzetellenességéről öröklött nézetekre. Nem tette. Ezért gondolja úgy, hogy most, a kettős állampolgárságot mégis lehetővé tevő parlamenti döntés után, amelyet a szocialisták is támogattak (ő egyébként nemmel szavazott), meg kell szólalnia. Amit e kérdésben mond, a népszavazás és a kettős állampolgárság megvalósulásának dimenziójában hangzik el (ideértve a választójog rendezésének kérdését is). Álláspontjának kialakítását illetően elszólja magát. „A magyar választók jelentős része, őszinte nemzeti sértettséget érezve, megindult lelkeséggel keresne történelmi kárpótlást” – mondja. Igen, a probléma a „*választók jelentős*” része – az ő szavazataik! Nem tehát maga Trianon, nem az annak nyomán előállt helyzet.

De a választók jellemzésére használt kifejezés, az általuk érzett „nemzeti sértettség” is megérdemli, hogy odafigyeljünk rá. Gyurcsány nem érti, hogy nem *sértésről és sértettségről*, nem egyéni érzésekről, hanem a nemzetet ért, egzisztenciális *sérelemről* van szó. Ezért a nemzetproblematika a továbbiakban is csak Trianon dimenziójában jelenik meg, olyan formán is, hogy Magyarországot a „Trianon visszarendezését célzó” nacionalizmus és irredentizmus sodorta háborúba. A bevezetésében a megértésről elejtett néhány szótól eltekintve, nézetei lényegében nem különböznek a pártállam idejének hivatalos álláspontjától: az MSZP számára a nemzeti kérdés nem jelentett mást, mint a nacionalizmus elleni harcot, és minden, ami nemzeti volt, nacionalizmusnak minősült. Gyurcsány nem vesz tudomást arról, hogy ez az örökség nem érzelmi-retorikai probléma, hanem mélyen gyökerező kulturális, gazdasági és emberi jogi kérdés, amelyben a trianoni döntés legalább olyan problematikus szomszédjaink számára, mint nekünk. Arról pedig végképp nem tud (ahogyan sajnos a magyar közvélemény nemzeti értelemben elkötelezett részének jelentős része sem, de ez Gyurcsánynak nem mentség), hogy a nemzeti problematika nem redukálható a trianoni diktátummal kapcsolatos kérdésekre. Ez az értetlenség is közrejátszik abban, hogy beszédéből két nemzeti értelemben is sorsdöntő kérdés nem jelenik meg: a demográfiai válság és a cigányság integrációjának ügye.

A beszédet lezáró utolsó nagy gondolati tömb ismét az MSZP útkereséséé, a hatalomba visszatérés személyes és pártérdekű helyzetértékelése. Megjelenik a kulcsüzenetnek szánt metafora: Orbán „rendszerdúlását” kell megállítani, visszatér az „orbáni ön-

kény” rémképe. Itt is szó esik az új köztársaságról – ami ugyan (nem először) szemben áll a korábban emlegetett 89-ességgel, de ennek egy lendületes előadásban nincs különösebb jelentősége. Megismétlődik a beszéd kezdetének hídkeresése a fordulat korához, felmerül az ötből háromszor kormányzó baloldal, különösen az utolsó nyolc év kormányainak felelőssége – nem az ország kritikus helyzetéért, hanem azért, hogy a hatalmat, kétharmados többséggel az ellenfél gyakorolja. Ahogyan a beszéd más pontjain, itt is naiv jóhiszeműség áll szemben a mindenre elszánt ellenfél gátlástalanságával szemben. A gyurcsányi önértékelésben a kormányzati fogyatékoságokat elnézendővé teszi a győzelem, amelynek célja nem volt más, mint „megteremteni az esélyt, hogy reformok sorozatával jobb országot teremtsünk”.

Ez a cél Gyurcsány énmítoszának meghatározója, nemcsak a párttársak meggyőzése érdekében, hanem saját hite szerint is. Ebbe a mitológiába épül az őszi beszéd. Arról, hogy miért volt rá egyáltalán szükség, ezúttal sem tér ki. A céljára igen, az okára nem. A beszédet ezúttal „szenvedélyes vádbeszéd”-nek és „drámai szónoklat”-nak nevezi – amely „időleges politikai sikert hozott belül”, ám „egy áruklást követően [...] gyilkos eszköz lett ellenfeleim kezében”. És végül: „Őszöd így egyfelől a reformfelelősség és az igazság, másfelől az áruklás és a hazugság jelképe lett”.

Ennyiből is egyértelmű, hogy kitart kormányon követett elképzelései, kitart az őszi platform mellett, ami az országnak nem azt jelenti, amit neki. Egyfelől leszögezi, hogy az MSZP a nemzeti közép Medgyessy által hirdetett eszményét követve folyamatosan a nemzeti kiegyezést kereste, ennek bizonyítására mondja: „Medgyessy Péterrel elzarándokoltunk még a Terror Házába is”, ami az áldozatvállalás felső fokaként való említéssel csak őszintétlenséget bizonyítja. E sajátos megbékélési politika fölmutatására azért van szüksége, hogy utána elmondhassa: „Én demokrata vagyok! Mi demokraták vagyunk! Lehet, hogy nem elég jó demokraták. Lehet, hogy időnként nem elég elvszerűen. De demokraták.”

Aki tehát Gyurcsánnyal és híveivel szemben áll, az nem demokrata. Aki nem demokrata, és demokraták ellen lép fel, az a demokrácia ellensége – ez, ha a logikai összefüggések sorának minden eleme nem is jelenik meg benne, jól követhető szillogizmus. Gyurcsánynak ennyi nem elég. Nyomatéku elismétli egykori vádjait: „A Fidesz ezzel szemben rombolja a demokráciát, és 2006

őszére eljutott oda, hogy a békés tüntetők mögött megjelent gyújtogató csőcselék kihasználásával és támogatásával kormányellenes puccsot kísérelt meg. Mi álltunk a köztársaság pártján, a rendőrség a köztársaságot védte, a Fidesz ezt a köztársaságot és a köztársaság alkotmányos rendjét pusztította. Ez a különbség köztük és köztünk.” Azt hiszem, ehhez különösebb kommentár nem kell. Tán csak annyi, hogy éppen a napokban váltak ismertté a 2006-os, őszi események parlamenti vizsgálatának korábban titkosított jegyzőkönyvei – azok rácáfolnak erre az állításra (alighanem ezért is kellett titkosítani őket).

De meghökkentő a folytatás. „Erkölcsei és emberi hitványság dolgában kevés adósságom van.” Ezzel, végre a jobboldal is egyetérthet. Ott mindig is úgy gondolták, hogy Gyurcsánynak erkölcsi és emberi erényekben van adóssága, nem hitványságban. Jellemző, hogy sem Gyurcsány, sem a beszédét közreadó Klubrádió honlapjának szerkesztői nem vették észre, hogy itt, a magyar nyelv szabályai szerint értelmezve a szöveget, Gyurcsány azt állítja magáról, hogy erkölcstelen és hitvány dolgokat követett el! Nyilván nem így gondolja, de alighanem ezúttal is Freud professzor lehetne a megmondhatója, hogy miért állítja ezt magáról, és miért nem veszik ezt észre propagandistái.

A záró blokk utolsó futamaiban ismét a párthívek biztatása következik: „az a feladatunk, hogy megszervezzük Orbán rendszerének demokratikus ellenzékét”. Ehhez a pártnak belső rendszerváltásra van szüksége, „új történelmi helyzetben új történelmi szerepbe kell helyezni a pártot”. A továbbiakban erre vonatkozó közhelyek sora következik, amelyben az egység és a sokszínűség, a baloldaliság, a szociális felelősség és szociális populizmus kategóriái merülnek fel, hogy a végén elhangozzék: „a párt átalakításával új balközép demokrata párt létrehozására van szükség. Nem szakítunk, hanem átalakítunk. Nem új pártot alapítunk, hanem az MSZP-ből csinálunk új pártot. Baloldali pártot, demokratikus pártot, erkölcsös pártot, hazafias, európai pártot”. Ezt a zárófutamat a párt jelenlegi vezetősége joggal érezheti hadüzenetnek. A kívülálló pedig azon tűnődik, hogy amennyiben a korábbi pártelnök szerint pártja csak a jövőben fog a fenti elvárásoknak megfelelni, akkor miért nem akkor tett érte, amikor hatalmon volt?

GAZDASÁGPOLITIKAI AKCIÓK ÉS KORREKCIÓK – TANULSÁGOKKAL

Adóreform, adóintézkedés

Amint várható volt, a magyar gazdaságpolitikában a 2011-es év éppen olyan mozgalmasan indult, mint ahogy 2010 véget ért. Az Orbán-kormány gyors egymásutánban szokatlanul erőteljes intézkedéseket hozott működésének első hónapjaitól kezdve – ezekről lapunk hasábjain már volt alkalmam írni. A gazdaságpolitikai akciók közül kiemelendő a 2011 elején életbe léptetett adóreform, mint ami természeténél fogva milliókat érint, mégpedig jelentősen, hiszen magyar léptékkal mérve komoly változásról van szó.

Maga az egykulcsos személyi jövedelemadó nemzetközi szenzációnak már régen nem számít, hiszen Oroszországtól Szlovákiáig egy sor országban jó ideje ilyen az adózás; a kormány ezzel a döntéssel igazából csak csatlakozott a térségi trendhez. A mértéke sem különleges nemzetközi összehasonlításban, mert bár radikálisnak hangzik a jövedelem tartományától független 16 százalékos adókulcs, szemben mondjuk a szlovák 19 százalékkal, ám valójában a bevezetés évében ez az adó alapesetben – tehát ha nincs eltartott gyermek utáni kedvezmény – húsz százalék feletti elvonást jelent. Ugyanis az adóalaphoz a munkahelyi béren felül odaszámítják a munkáltató által az államnak fizetett 27 százalékos társadalombiztosítási járulékot, és ennek a kombinált summának a 16 százalékát kell befizetnünk; meg természetesen a saját tb-járulékunkat, amelynek mértékét 9,5-ről most emelték 10 százalékra.

Nekünk mégis igen fontos fejleményről van szó: egyfelől komoly jövedelemátrendeződést okozott a magyar társadalomban az adóreformnak ez a része. A hatások és következmények 2011 első hónapjaiban kezdtek megmutatkozni; ezekről az alábbiak szólnak. Másodsorban pedig az adóreform erőteljesen érintette a magyar állam bevételeit. Illetve dehogy is másodsorban: 2011 elején már látszott, hogy az állam finanszírozhatósága ismét kritikus kérdéssé válik, részben éppen az adóreform következtében, és a helyzet rendkívüli intézkedéseket, gazdaságpolitikai akciókat követel. Ilyen akcióként hirdette meg 2011. március elsején a kormány az úgynevezett *Széll Kálmán Tervet*, amely az államadósság-csökken-

tés céljának rendel alá egy sor korábbi kormányzati törekvést: mint ilyen, a 2010 áprilisa után követett kormányzati irányvonal komoly korrekcióját jelenti.

Fontos tehát mindkét vonatkozást megvizsgáljunk: mit hoz, mit okoz az adóreform, és másodszer miért és hogyan változik a kormányzati gazdaságpolitika 2011-ben.

Ami a 2010-ben bejelentett adóváltozásokat illeti, két nagy vonulat emelhető ki. Az egyik a *közvetlen vagy direkt adók (személyi jövedelemadó és a társasági adó) általános kulcsának jelentős mérséklése*. Az ilyen adókat azért hívják közvetlennek, mert az állam közvetlenül a jövedelem tulajdonosától vonja el a saját működéséhez szükséges pénzt, szemben például a vámokkal, forgalmi adókkal, amelyeket a kereskedő fizeti be, és majd az elvonást az áru vagy szolgáltatás árába beépíti, továbbhárítja, azaz az állam a kereskedő közbeiktatásával közvetve terheli a fogyasztót.

Nos, az Orbán-kormány már 2010 nyarán leszállította az addig 19 százalékos vállalati nyereségadó mértékét 10 százalékra az 500 millió forint mérethatár alatti nyereségek esetén, és meghirdette, hogy 2013-tól minden társaság számára egységesen 10 százalék lesz a nyereségadó. (Ezzel évi százmilliárd forint nagyságrendű bevételről mondott volna le az állam.)

Még jelentősebb változást hirdetett meg és léptetett életbe 2011 kezdetén a személyi jövedelemadó fent már említett mérséklésével. Ez bizony komoly adócsökkentésben részesíti a nagyobb jövedelműeket a korábbi évek adózásához képest, hiszen mindeddig az európai hagyományoknak és többségi gyakorlatnak megfelelően progresszív volt a jövedelemadózásunk, azaz a sokat keresők jóval több adót róttak le (32 százalékos kulccsal is adózva), mint amennyivel az átlagosnál többet kerestek.

Az adóintézkedések másik vonulata nem csekély külső, külföldi reakciót váltott ki, és ez az úgynevezett *válságadók ügye*, amit érdemes ismét idehozunk. Erre nem alkalmaznám az adóreform kifejezést, hiszen hangsúlyozottan átmenetinek szánt intézkedésekről van szó: a magyar állam az időközben megismert államháztartási helyzetre tekintettel 2010 nyarán különadót vetett ki először a pénzintézetekre, majd néhány kiválasztott iparágra (történetesen úgy, hogy leginkább külföldi vállalkozásokra nehezedjen az adóteher zöme). A bevezetéskor az volt a kormányzati ígéret, hogy 2012-ben már nem 180 milliárd forintos bevétellel, hanem csak 90

milliárd elvonásával kell számolnia a pénzügyi szektornak, majd megszűnnek a válságadók. Ennek az időbeliségnek azért nagy a jelentősége, mert ha egy adót átmeneti időre vetnek ki, akkor azt elvileg „lenyelhetik” a cégek, ám ha tartós kötelezettség az adófizetés, akkor nincs más út: be kell építeni a tevékenység költségei közé, azaz közvetett úton mindenképpen a fogyasztó, ügyfél fogja megfizetni. Másfelől pedig az átmeneti idő végéig a kormánynak meg kell találnia a tartós állami kiadásmérséklés vagy a stabil adóbevételek formáit ahhoz, hogy a válságadók kivételével ne ugorjon meg a költségvetési hiány.

A „lapos adó” és következményei

Ha nemzetközileg nem rendkívüli is a 2011-es magyar adóreform, hazai viszonyaink között mégis igen fontos és bonyolult, különféle értelmezést megengedő ügyről van szó, amelynek ráadásul komoly kihatása lett az állam finanszírozhatóságára. Kezdjük először egy direkt politikai vonatkozással: az adómérsékléssel a Fidesz egy hangsúlyos *választási ígéretet* teljesített.

Maga az egykulcsos adó először az SZDSZ programjában tűnt fel 2005 tájékán, azután az akkor éppen konzervatív-szabadelvű szakaszában lévő MDF emelte be az elgondolásai közé a térségben terjedőben levő egykulcsos adózás intézményét. A Fidesz hevesen ellenezte, utalva arra a nyilvánvaló összefüggésre, hogy a progresszív adózást felváltó „lapos adó” a jobban keresőket kedvezményezi, és így növeli a társadalmon belüli jövedelmi különbözőségeket. Majd – kívülről nézve meglehetősen váratlanul – 2009-ben megjelent Orbán Viktor megnyilvánulásaiban az egykulcsos adó gondolata, először utalások szintjén. A Fidesz ellenzékben ismertté tett programelemei között 2009 derekától található meg az ügy, részeként a *radikális adó- és járulékcsoökkentés* ígéretének, mint amivel újra lehet indítani a gazdasági növekedést, munkahelyeket lehet teremteni.

Adó- és járulékmérséklést sokfajta módon lehet végrehajtani; annak csupán egyik fajtája az egykulcsos adózás technikája, a másik például adókedvezmények nyújtása a társadalmilag különösen hasznos vonatkozásokban (gyerекszám után, megtakarítások vagy a lakásépítés támogatására). Harmadsorban az állami

elvonás mérséklése megvalósítható a társadalombiztosítási járulék komoly csökkentésével is. Megoldás tehát többféle is létezik az állami redisztribúció visszaszorítására. Egy évvel a választások előtt az ellenzéki programban egyértelmű technikai részletek még nem szerepeltek, csupán a nagy adóreform szándéka volt ismeretes. Például Tardos Károly interjúkötetében (*Felzárkózás vagy lemaradás?* Gondolat, 2010.) ez került be 2009 áprilisában: „És mivel indítotok, ha ismét kormányra kerül a Fidesz?” – Matolcsy György válasza: „Adó- és járulékreformmal. Mindenképpen, bármilyen helyzetben leszünk. Mert komolyan gondoljuk azt az összefüggést, logikát, hogy adó- és járulékcsökkenés, tehát adóreform kell, ami foglalkoztatásbővülést, beruházást is jelent, amiből GDP-többit és ebből egyensúly is keletkezik.”

Korábbi elemzéseinkben ezeken a hasábokon már utaltunk arra, hogy a nagy egyszeri adó- és járulékcsökkenés ismert eleme az úgynevezett kínálati oldali (*supply side*) gazdaságpolitikának, amivel más körülmények között már többször próbálkoztak a világban – vegyes eredménnyel. Ha lehettek is kételyek a Fidesz vezetésében a nagy adócsökkentés hatásosságát illetően, azt a korábbi gazdaságpolitikai kurzussal szemben megfogalmazott saját gazdaságideológia elnyomta; a más és újat cselekvés igénye felülkerekedett az óvatos latolgatáson. Kormányra jutva pedig teljesíteni kellett a választási ígéretet.

Az utóbbi évek magyar történései ismeretében különösen nagy jelentősége van a kampányígéret teljesítésének. A 2005 végén beigért és a választási győzelem után azonnal visszacsinált gyurcsányi adócsökkentési blöff, valamint a szocialista–szabaddemokrata kormány sok egyéb beváltatlan ígérete óta az adott szó megtartása imperatívusznak számít az akkor ellenzékben, most kormányon levő erőnél. Ebben a vonatkozásban a választóvonal valóban tisztán meghúzható a Gyurcsány- és az Orbán-kormány között: Orbán Viktor megígérte, tehát teljesíti is. Még akkor is teljesítettnek vehető az ígéret, ha szó szerint adó- és járulékcsökkenésről volt szó a Fidesz kommunikációjában: ez utóbbi nem következett be, sőt egy kicsi mértékben nőtt is a munkavállalók járulékkerhe, ám a személyi jövedelemadók leszállításával az állam 2011 során valóban vagy 500 milliárd forintnyi jövedelmet hagy a polgároknál, ami hatalmas summa.

NIETZSCHE:
ZARATHUSTRA,
1990
Akryl

A vállalkozók korábban egyébként az érezhető tb-járadékcsoökkentést igényelték, mivel a munkahelyteremtésnek, a foglalkoztatás bővítésének a nemzetközileg valóban nagy társadalombiztosítási járadékterhelés az egyik legfőbb akadálya, és kevésbé a személyi jövedelmek adóztatása. Az utóbbi terén csak a volt tervgazdaságokhoz képest mutatható ki magyar túladóztatás, az európai átlaghoz képest már nem.

Am ha így van, akkor miért nem járadékcsoökkentéssel kezdte az Orbán-kormány a gazdaságélénkítést 2010-ben? Nos, bár sokan és sokszor elmondták, hogy a járadékok mai magas szintje mennyire megnehezíti a legális foglalkoztatást, serkenti a foglalkoztatás fekete formáit, álvállalkozói szerepbe kényszerít sok munkavállalót, de a tb-járadékokkal van egy nagy baj: abból finanszírozzák az állami nyugdíjakat és az állami egészségügyet. Aki – egyébként valós külföldi példákra, valamint közgazdasági kalkulációkra hivatkozva – a radikális járadékmérséklést sürgeti, az talán tudatában sincs annak, hogy azzal az addiginál kisebb nyugdíjakat és szerényebb (olcsóbb) állami egészségügyi ellátást propagál. Hiszen az adott évben befolyó tb-befizetésekkel kell (kellene) fenntartani mind a nyugdíjrendszert, mind az egészségügyi ellátást. Hacsak azt nem gondolja a javaslattevő, hogy a járadékok leszállítása már másnapról annyi új legális és jól jövedelmező munkahelyet teremt, hogy a kisebb járadék-tarifák mellett is a korábbi nagyobb summa jön be az államháztartásba. Ezt azonban nyilván illúzió lenne feltenni: a kínálati oldali ösztönzés remélt hatásainak kibontakozásához természetesen idő kell.

A társadalombiztosítási járadék csökkentése tehát önmagában meghirdethető, sőt érvekkel alátámasztható közgazdasági gondolat lenne, de nem politikai telitalálat. Nyugdíjcsökkentést választási programban még életemben nem láttam, és az állami egészségügyi kiadások visszafogásával is kevesen kampányoltak ez ideig; a Fidesz semmi esetre sem tartozott e kevesek közé. Így a tb-járadékok csökkentése ugyan elhangzott a programismertetésben, de elég általánosan, és elmaradt annak taglalása, hogy az akkori ellenzék miként kezelné a társadalombiztosítási alapok gondjait egy esetleges komoly járadékkiesés esetén. Amint látjuk, végül is a járadék- és adóreform gondolatából 2010-ben adóreform lett.

Ha mégis akar járadékleszállítást a kormányzat, akkor ahhoz persze az adóbevételekből kipótolhatná a kieső összeget, de fura

politikai problémával találna magát szemben, feltéve hogy nem engedhet meg magának megugró államháztartási hiányt. Ez esetben a munkavállaló vagy a munkáltató tb-fizetési kötelezettsége úgy csökkenne, hogy az állami adókat kellene arányosan megnövelni, vagyis a kormánynak egy nyilvánvalóan népszerűtlen döntést kellene a nyakába vennie. Ami egy ilyen reform járulékmérséklési részét illeti, azt a szavazópolgár egy biccentéssel tudomásul venné, a cégek is megkönnyebbülést éreznének, hogy kevesebbe van nekik a munkaerő, és több a nyereségük; viszont a más területekre kivetett adókkal a kormány nyilvánvalóan népszerűtlenséget vásárolna be.

Ezzel szemben a közvetlen adók mérséklése politikailag igen népszerű. Akinnek csökken a személyi jövedelemadója, az hajlamos a kedvező fejleményt összekötni a kormánnyal, a kormánypárttal. Más a helyzet a közvetett adókkal, mint amilyen az általános forgalmi adó (áfa) vagy a fogyasztást terhelő egyéb adó, vám, elvonás, mert – mint említettem – technikailag a kereskedőnél kell megfizetünk az adótartalmat a kereskedelmi árral együtt. Bár lehet tudni a különféle cikkek adótartalmáról, mégis közvetett a politikai hatás, hiszen végül is a boltban, a bankban kell leróni az összeget; ha megemelik az áfát, a fogyasztó vagy ügyfél hajlamos első helyen a cégeket utálni a nagy árakért, ha csökken a forgalmi adó, az abból fakadó előnyök elsőként a bolti árcédulán tűnnek fel. Nem véletlen, hogy amikor nagyon kellett az állami bevétel, a magyar kormányok az EU-ban megengedett maximumig mentek el 2006-ban az áfa-mérték megemelését illetően. De hasonló helyzetben az Orbán-kormány is a bankokra, energiacégekre, nagy kereskedelmi láncokra, telefontársaságokra vetett ki különadókat, amivel a megszorítás közvetett formáját választotta 2010-ben.

A személyi jövedelemadó mérséklése mögött tehát nyilvánvaló politikai ráció áll. Ugyanakkor az adócsökkentés nem olyan közvetlenül hat a foglalkoztatásra, mint a járulékmérséklés, amely azonnal olcsóbbá teszi a munkát a vállalkozó számára. De azért az adók mérséklése kedvező a munkaadónak, ha ugyanis csökken a foglalkoztatott személyre nehezedő adóteher, akkor béremelés nélkül is többet visz haza a munkavállaló, ergo a vállalatnak nem kell bért emelnie, mégis elégedettek az alkalmazottak.

Adózás és a közjó

Ez idáig túlságosan is belementünk az ügy közgazdasági vonatkozásaiiba, ám most azokat félretehetjük, mert figyelmet érdemel az adóreform másik fontos politikai vonatkozása, nevezetesen: mekkora annak a társadalmi támogatottsága, mi a politikai hozadéka. Azért is megkerülhetetlen a kérdés, mert 2011 elején egy sor izgalmas politikai következmény támadt a személyi jövedelemadózában az egykulcsos – vagy inkább „másfél kulcsos” – adó hatályba lépésével. Másfél kulcsosnak is nevezhetjük, hiszen az eltartott gyermekek után járó kedvezmény az érintett körben tovább mérsékli a fizetendő adót, azaz nem tisztán egyetlen kulcs, egyetlen képlet szerint adózik az adóalany. De még ha ettől eltekintenénk is, hiszen hasonló adókedvezmények, leírások léteznek sok más európai adórendszerben, akkor is érdemes szemügyre venni a nagy adóátrendezés alap gondolatát: az európai hagyományok szerinti *adóprogresszió megszüntetését*.

A szegényre és tehetősre egyforma százalékból kivetett adó népszerűsége növekszik, egyre több ország alkalmazza: mint például Oroszország, ahol az államnak amúgy sem sikerült sok adót beszélnie a gazdagoktól, máshol pedig, mint a szlovákoknál, versenyképességi alapon, utalva az adózás egyszerűsítésére. Ahol viszont Európában progresszív az adózás, ott a társadalmi szolidaritás értékeire hivatkoznak, és megjegyzik, hogy az adózásnak a legkevésbé bonyolult művelete annak kiszámolása, hogy egy jövedelmi küszöbig x százalékkal, majd afölött y százalékkal kell adózni.

Minálunk az egykulcsos adózáshoz kötődő dilemmák társadalmi méreteiben való megvitatására valójában nem került sor a választások előtt (más témák tartalmi kibeszélésére sem). A 2010 tavaszi választást követően a Fidesz tartósan nagy támogatottsága és az ellenzékét alkotó, egymástól igen eltérő álláspontot képviselő pártok gyengesége következtében valós politikai vita nem alakult ki arról, hogy vajon a társadalom különféle csoportjai, rétegei – vagyis „az emberek” az új szóhasználat szerint – miként gondolkodnak erről a nagy jelentőségű változásról. Közvélemény-felmérések arra utalnak, hogy a többség igazságérzetének jobban megfelel a progresszív adózás. A kormányzati PR azonban jó darabig

hatástalanította az ellenérzést annak hangoztatásával, hogy az új szja-szabályokkal senki sem jár rosszabbul, miközben a keményen dolgozók sokkal többet visznek majd haza – ez nyilván nyomós érv. Hamarosan kiderült, hogy távolról sem ez a valóság.

Ám érdemes kitérni a 'sokan jól járnak, míg senki sem jár rosszabbul' képletre. Ez a politikusok álma: a döntésüknek csak nyerteseik vannak, vagy ha nem jár is mindenki jobban az új helyzettel, rosszabb viszonyok közé senki sem kerül. Azaz nem kell megsérteni senkit, viszont támogatókat lehet nyerni a személyesen jobb helyzetbe kerülők között. Az elv definiálását *Vilfredo Pareto* olasz társadalomtudós nevéhez kötik: eszerint Pareto-optimális az olyan állapot, amelyen már nem lehet úgy javítani, hogy valakie ne romoljon. A gond az, hogy csak ritka, speciális feltételek mellett lehetséges az ilyen fájdalommentes javítás; a valós társadalmi viszonyok között a legtöbb döntés következményeként valakiknek jobb lesz, míg másoknak rosszabb. Az természetesen roppant fontos, hogy melyik csoport a nagyobb, valamint az is, hogy mekkora javulás áll szemben mások pozícióromlásával: ha ugyanis keveseknek és kicsivel romlik a pozíciója, míg sokaknak nagy arányban javul, akkor a társadalmi egész szintjén jó döntésről beszélhetünk. Igaz, ekkor is felmerülhet, hogy a javulások terhére a nyertesek nyújthatnának kompenzációt a vesztes oldalon levőknek – így már valóban előállhatna a Pareto-javulás, hacsak nem riasztóan drága egy ilyen korrigáló beavatkozás.

De a tényleges élet döntései már csak olyanok, hogy az esetek óriási többségében valamit valamiért fel kell áldozni. Ha a politikus csak Pareto-optimális döntést szeretne hozni, akkor elszalasztana egy sor szükséges intézkedést, amely mind az ország érdekeit szolgálná, még akkor is, ha néhányak érdekeit sérti. A jó politika nem a teljes konfliktusmentesség illúziót követi, hanem a közjót szolgálja (megengedve, hogy a közjó mibenlétének megállapítása nem könnyű feladat).

Erre a kitérőre azért volt szükségünk, mert a személyi jövedelemadó 2011-es bevezetését előkészítő kormányzati tájékoztatás lényegében – a fogalom használata nélkül – Pareto-optimális változtatást ígért. Hamar kiderült azonban, hogy előnyök és hátrányok egyaránt együttjárnak az adóreformmal. A korábban sokat adózó tehetősebbek most jóval kevesebb adót fizetnek be, és közülük különösen jól járnak a több gyereket nevelő szülők – ezt le-

hetett tudni, hiszen az intézkedés társadalompolitikai céljai között ez szerepelt is. Ám meglepően sokan – igaz, nem nagy mértékben – rosszabbul jártak, mint a megelőző évben. Az egységes adó effektív adónövelés annak, aki korábban alig vagy egyáltalán nem fizetett jövedelemadót, például azért, mert a törvényes minimálbér környékén keresett. Ezeknél a „borítékban” most nominálisan kevesebb összeg lesz (és eközben az árak is nőttek egy év alatt).

Az állami szektorban tettek félre valamennyi pénzt a bérskála alján levők kompenzálására. A magánszektor munkaadói is természetesen figyelembe vehetik az adóhatást a 2011-es vállalati bérmegállapítás során. Ez egyébként számos jelentés szerint így is van: a legnagyobb keresetűeknél nem emeltek bért érdemben 2011 elején, hiszen így is sokkal több marad a pénztárcában, ugyanakkor a cég átlagánál nagyobb arányú béremelést hajtanak végre a kisebb keresetűek kategóriájában – ha azt jónak látják. Itt ugyanis belép a szabad béralakulás piacgazdasági elve: a jog által megszabott kereteken belül a két fél alkuja határozza meg a munkaerő eladási árát, azaz a bért. A legalacsonyabb bérkategóriákban pedig nem a legfontosabb, legnehezebben pótolható munkaerő található, vagyis nem törvényszerű, hogy a munkaadók nyomós ok nélkül korrigálják e körben az állami szabályozás változásából fakadó hatást.

Ha azonban minden fogadkozás ellenére sokan, igen sokan most kevesebbet visznek haza, akkor vagy tervezési hiba történt, vagy pontatlan hipotézisen nyugodott a kormányzati döntés. Egyébként lehet tudni, hogy az egykulcsos adó a jobban keresők számára előnyös, ami másfelől azzal egyenértékű, hogy a kisebb keresetűekre nézve hátrányos. Ha bátor a politika, akkor vállalja a döntés következtében beálló egyszerű változást, és azzal érvel erőteljesen, hogy az új adóviszonyok hatására idővel a társadalom döntő hányada is megérzi az intézkedések pozitív hozadékát.

Persze, akkor nem kell előre Pareto-optimalisnak beállítani az ügyet, azaz nem kellene betarthatatlan ígéretet tenni. A változás praktikusán azokat érinti hátrányosan, akik 90 ezer és 280 ezer forint között keresnek havonta, és nincs eltartott gyerekük. Így mintegy egymillió munkavállalónál csökken valamivel a nettó kereset; nem is önmagában az új adókulcs, hanem az adójóváírásra vonatkozó új szabályozás következtében.

Tüneti reakció és pályamódosítás

A hibából néha tanul a politika, néha hibával válaszol. A kormánypárti első reakció „monitoring-bizottság” felállítása volt, amely rögtön megkapta a *bérkommandó* elnevezést a sajtóban. Ennek is van persze előzménye: amikor néhány éve a Gyurcsány-kormány leszállította az áfát a fogyasztás ösztönzésének szándékával, és persze a kereskedők egy része a kisebb adót köszönettel vette és „lenyelte”, hasonló kommandó kiküldését hirdették meg a szocialisták. Az ügy elhalt, hiszen szabad áralakulás esetén nincs semmi jogalapja az államnak az intervencióra. Megjegyzem, hogy 1968 és 1990 között, a módosított tervgazdaság idején sokkal nagyobb állami hatáskör mellett sem nagyon sikerült az egyedi árak indokoltságát megállapítani. De legalább 2011-re lehetett volna tanulni a megelőző kudarcokból. Megjósolható a kísérlet kimenetele; azon kívül, hogy nem jár tényleges munkaerő-piaci hatással, már maga „az állam jön, és megoldja a gondot” üzenete tovább erősíti az Európában amúgy is párját ritkító paternalista világgépet a magyar társadalomban.

De ez a kisebb ügy: az egykulcsos személyi jövedelemadózás körüli improvizálások tanulságai általánosabbak. Ki kell mondani: az adórendszer – de említhető a nyugdíjrendszer, oktatási szerkezet, egészségügyi ellátás – olyan terület, amelynek átalakításába tilos alapos egyeztetés, komoly hatástanulmányok, körültekintő társadalmi rétegvizsgálatok nélkül belefogni. A döntés végül lehet bátor, olyan tehát, ami határozottan szembemegy a status quóval: ha a világosan felismert közérdek megkívánja, akkor legyen is kurrázi a döntéshozókban – de ne váljon az ügy improvizálás vagy ötleletelés áldozatává.

A ‘mindenkinek jó lesz’ szlogennel pedig csinján kell bánni, mert hamar megbukhat a valóság próbáján. Eljöhet az a pillanat, amikor a vezetőnek valóban vezetnie kell, azaz vállalni a rövid távon népszerűtlen, kellemetlen, de szükséges intézkedés következményeit – a nagyobb és távlatosabb érdekek szolgálatában. Ezt a nyilvánvaló igazságot illusztrálta a 2011. március 1-jén bemutatott költségvetési kiigazítási program is.

A két miniszter által – a miniszterelnök és más kormánytagok, fontos közszereplők jelenlétében – bemutatott program a Széll Kál-

mán Terv nevet kapta, utalva arra a társaságra, amely a rendezvény házigazdája volt, és közvetve a nagy államférfi elődre. Már önmagában figyelemre méltó, hogy ismét nem az Országgyűlés választotta színhelyül a kormány, holott a programba foglalt tervezett intézkedések szakmai törvények sorát kívánják módosítani.

A terv legfőbb rendező elve: gyorsan és erőteljesen *vissza kell szorítani a magyar államadósságot*. A közeli hónapokra előirányzott intézkedések számosak: csökkenti akarják a munkanélküliségi ellátás időtartamát, szigorítani a rokkantnyugdíjazás rendszerét és a táppénzfolyósítás rendjét, felszámolni a korengedményes nyugdíj intézményét, a gyógyszerkassza kiadásainak mérséklése érdekében emelkednek a dobozdíjak. A bankadó teljes összege az ígéretek ellenére 2012-ben is rajta marad a pénzügyi szektoron, a társasági adókulcsok további csökkentésének ígéretét pedig visszavonja a kormány. Sok más terület is célba vesz a terv, így az oktatási rendszert is jelentős változások érintik: a tankötelezettség a jelenlegi 18 évről leszállna 15 évre, azaz el lehet majd menni dolgozni rögtön az általános iskola után. A felsőoktatásról szólva a dokumentum úgy fogalmaz, hogy „sokkal átgondoltabban, tervszerűen kell érvényesíteni az ország egészének céljait, benne az államadósság csökkentését”. A felsőoktatással sokfajta célja lehet egy kormánynak, de ezt a megfogalmazást nehéz másként értelmezni, mint hogy pénzt akarnak megtakarítani a felsőoktatáson.

Ilyen és hasonló pontokon keresztül jól látszik, hogy konfliktusok sora nyílik meg a részben 2011. júliusi, részben 2011. decemberi vagy későbbi határidővel megjelölt intézkedések bevezetése esetén. Az is szembeötlő, hogy fontos szakpolitikai ügyekben – nem először az utóbbi évtizedek történetében – a költségvetési szempontok diktálnak. A stratégiai cél, ami most a célpiramis tetejére került, azonban nyilvánvalóan méltánylandó: meg kell állítani az állam eladósodásának folyamatát, mérsékelni az adósságtterheket.

A tervbe foglalt intézkedések szakmai tartalmáról és várható hatásairól bizonyára sok szó esik majd. Itt csak arra térjünk ki, hogy vajon miért állhatott be ez a fordulat a kormánypolitikában.

Nos, annak idején sok kommentárt váltott ki az Orbán-kormány azon döntése, hogy nem hívja le a Nemzetközi Valutaalap (IMF) addig fennálló hitelszerződés szerinti utolsó összeget (amire valós szüksége nem is lett volna az országnak), sőt a továbbiakban nem szándékozik folytatni a hitelezési kapcsolatot a

Valutaalappal. Ebből már akkor az következett, hogy a magyar állam onnantól kezdve a magántőkepiacon kívánta finanszírozni a meglévő államadósságot és a további deficitet. A Valutaalappal való szakításnak talán a legfőbb indoka az volt, hogy az IMF (és az EU) nem támogatta az új kormány azon rendhagyó gazdaságpolitikai tervét, amelynek keretében a hitelmegállapodásban szereplőnél nagyobb államháztartási hiányt vállalva egyszeri költségvetési élénkítéssel kívánták „berúgni a gazdaság motorját”. Az IMF-től meg lehetett válni, de az EU 2010 nyarán világossá tette: ragaszkodik a fegyelmezett költségvetéshez, a deficit kéz-bentartásához. Így az Orbán-kormány első szándékú terve meghiúsult, de úgy nézett ki 2010 őszén, hogy a válságadók kivételével és a magánnyugdíj-pénztári befizetések becsatornázásával, valamint a pénztári vagyon egy részének felélésével egyszerre sikerül mégis levinni az egyenes adókat, valamint betartani az előírt deficithányadot, az ország finanszírozásában támaszkodva a magántőkepiacokra.

A pénzügyi piacok azonban a görög, ír fizetési gondok és az unió belüli együttműködés zavarai miatt 2010-re érzékenyebbek lettek az országhoz fűződő kockázat iránt; ennek a felfogásbeli fordulatnak hatására lecsökkent a magyar állampapírok iránti kereslet, a korábbiánál drágább lett a hiány finanszírozása. A sok belpolitikai és külső zajjal övezett magyar történetet egyébként is nehezen értelmezték a pénzvilág szereplői. Megnyugtatójukra ezért hitelezői szemmel nézve jó mutatókat kell produkálnia az ügyfélnek; manapság pedig a hiány és az adósságállomány mutatói azok, amiket árgus szemmel néznek az elemzők.

Mindez ott áll a 2011. tavaszi gazdaságpolitikai fordulat mögött. És valóban, a magyar állam pénzügyi mutatói érezhetően javulni fognak. A kötelező magánnyugdíj-pénztári rendszer radikális visszaszorítása és hárommillió későbbi nyugdíjasnak az állami rendszerbe való visszaterelése eleve mérsékli a kimutatott deficitet és az államadósságot (és persze megnöveli a tíz és húsz év múlva hivatalban levő kormányokra nehezedő nyugdíjfizetési terhet – de az arrébb van). Az eddig felgyűlt pénztári megtakarítások átvétele azonnal javít a mutatókon, a vagyon egy részének folyó kiadásokra való felhasználásának (más megfogalmazásban: felélésének) azonban vannak korlátai, egyebek mellett az, hogy az EU hatóságai, a komolyabb pénzpiaci elemzők, a hitelminősítő intézetek jól látják

az adósságstatisztika egyszeri javulásának okait, és várják a valós és tartós költségvetési javulást hozó intézkedéseket.

Ebben a helyzetben 2011 elejére nem maradt más opció, mint tényleg nekilátni a sokak által, sokféle motívummal sürgetett szerkezeti átalakításoknak. Ezek viszont mindig fájdalmas, konfliktusos folyamatok. Nem meglepően a külső elemzők látnak is „implementálási kockázatot”; magyarán nem teljesen hiszik el, hogy a most bejelentett megtakarítási csomagokat valóban teljesen képes lesz végrehajtani a kormány, és a most beígért egyenlegjavulás ténylegesen teljesül. Várták a februárra ígért nagy bejelentést, és kapták március elsején a Széll Kálmán Tervet; most várják a júliusra, illetve decemberre határidőzött intézkedéseket, az új irányvétel jegyében.

A fejlemények azt valószínűsítik, hogy az év további hónapjaiban sem fogunk unatkozni.

BOD PÉTER ÁKOS

APOLOGIA TELEKIENSIS

70 éve halt meg Teleki Pál

*E*lőször is ki kell jelentenem, hogy itt nem Teleki Párról fognak védőbeszédet olvashatni, mert neki erre nincs szüksége, hanem egy olyan tanulmánnyal ismerkedhetnek meg, amely tárgyyszerűen mutatja be a nagy államférfiú életművének meghatározó elemeit és problémáit, és az egész életmű alapján mond ítéletet. Nem mai nézetek és szempontok alapján, hanem saját kora meghatározó tényeinek és uralkodó, vagyis hatalmi realitásának megfelelően, tehát a történetírás alapelveivel összhangban.

A halott című nekrológiában írta Szabó Zoltán, hogy Teleki Pál „egy dolgot nézett le mélységesen, a politikát. Ha vállalta, úgy vállalta, mint egy rossz kötelességet, mely elől az igaz emberekben oly szegény országban nehéz pillanatban ő, éppen ő, nem térhetett ki. Hogy milyen és mekkora politikus volt, megállapítják majd később és mások, de hogy politikai ambícióktól független politikus volt, az bizonyos. Hogy mekkora jellem volt... azt már nem kell meghatározni. Emberi nagyságát az utókor érteni fogja.”

A közvetlen utókor az elismerés és az őszinte részvét hangján emlékezett a nagy halottra. A liberális Polgári Szabadság Párt külön gyászgyűlést tartott, ahol Rassay Károly nagy államférfinak, bölcs vezetőnek nevezte, akinek az értékeit „a történelem fogja megmutatni”. A *Népszava* is elismeréssel méltatta az elhunytat. A zsidóság központi orgánuma, a *Magyar Zsidók Lapja* kifejtette: „Nem a mi feladatunk, s éppenséggel nem a gyász e döbbenetes pillanatában, hogy a politikusról, az elvi ellenfélről bírálatot mondjunk. De kötelességünknek érezzük, hogy róla, mint a nemzet egyik kiváló nagy fiáról a fájdalmas gyász és a mélységes részvét érzésével emlékezzünk meg.” A péntek esti istentiszteleten a Dohány utcai zsinagógában a gyülekezet állva hallgatta meg a rabbi megemlékezését és a kántor zsolozsmáját.

Április 6-án megszólalt Szabó Dezső is. A Tisza Istvántól Szálasiig minden magyar miniszterelnökről vitriolba mártott tollal író szerző így emlékezett meg Telekiről:

„Egyszerű volt, mint minden tudós, csendes szavú, mint a jó pap, és igéi mélyre hatottak, mint a biztos kézzel vetett mag. Ő, hogy tudta ez az ember szeretni annyiszor megcsalt, annyiszor kiszákmányolt, rokontalan árva fajtát.

Ez a szeretet volt minden erénye és minden tévedése (az én kiemelesem – T. B.), minden bátorsága és minden félelme, ez tartotta a kis testben a nagy lelket és ez növelte Átlásszá, hogy bírja a súlyos borúval terhelt magyar eget. Erős volt, mert nagyon szeretett.”

Illyés Gyula az *Áldozat* című versében a sárkányölőkhöz és a tűzlopókhoz hasonlítva így summázza véleményét: „Ilyen volt ő is, aki most kimúlt. / Nem összeroppant, de fölmagasult.” Majd így fejezi be versét: „És nemzetét ma az emeli fel, / Ki súlyával lerogy. / Fölfelé futva példát így mutat, / Ki jobbra-balra nem lel már utat.”

Két évvel Teleki halála után ezt írta Márai a naplójába: „Célszerű lenne, ha megírná valaki a Teleki Pál-mítoszt, nagyon egyszerűen, száz oldalon [...] s a béketárgyalásokon mindazok kezébe adnák, francia, angol nyelven, akik Magyarország sorsáról döntenek.”

Aztán jöttek a háborús évek és a náci megszállással kezdődő vézskorszak. Ebben ugyan deportáltak több mint 400 ezer magyar zsidót, de a Teleki indította náciellenes mozgalomnak (a professzor-miniszterelnök tanítványainak és követőinek) köszönhetően a mintegy 250 ezer budapesti üldözöttet (Európa legnagyobb zsidó közösségét) a német katonai megszállás ellenére sikerült megmen-teni a deportálástól.

A háború vége valóban felszabadulást jelentett a maradék (mintegy 30%-nyi) zsidóságnak. Szívük – érthető okokból – tele volt haraggal, keserőséggel, sőt néha még gyűlölettel is. A Magyar Radikális Párt hetilapját, a *Haladást* a kiváló zsidó újságíró, Zsolt Béla szerkesztette. Természetesen sokat írtak az antiszemitizmusról, a zsidóüldözésről, a vészkorszak borzalmairól. A bűnösök megnevezésétől sem tartózkodtak. Átnéztem a lap 1945–46-os számain. Találkoztam Horthy, Gömbös, Imrédy, Szálasi, sőt Bethlen István nevével is, de Teleki Pált egyik szerző sem nevezte meg a prominens antiszemita között.

Ami a szocializmus évtizedeiben a népszerűsítő történetírásban megjelent, az kimerült a fasisztázásban, de miként 1956 a fénylő csillag e sötét korszak egén, ugyanúgy az Vas István *Teleki Pál emlékezete* című verse, mely a csodaév elején (mondjam azt: indítóként) jelent meg, mindmáig fényesen ragyog. Az előző és a megsejtett következő évtizedeket értékelve summázza: „...hiába takarják hazug feledésbe, / Megnő minden évvel éltető emléke”...

A demokratikus fordulat, 1989–90 igazi felszabadulást hozott a magyar nép számára. A magyar zsidóság is a felszabadultság reneszánszát élte. A Teleki halála után fiatal értelmiségiek által alapított Teleki Pál Munkaközösség 1991-ben (halálának 50. évfordulóján) és 1992-ben egy-egy napos konferenciát rendezett. Az emlékévédnöke Göncz Árpád, Szabad György és Varga Béla volt, a szervezőbizottság elnökségét Antall József vállalta, a tagok között meg olyan személyek szerepeltek, mint például Benda Kálmán, Csicsery-Rónay István, Dessewffy Gyula, Kosáry Domokos és mások. Az előadók között az említetteken kívül olyan kvalifikált történészekkel is találkozunk, mint Juhász Gyula, Diószegi István vagy Vigh Károly. A felszólalók közül egyedül Antall József említette meg a Teleki miniszterelnöksége alatt született zsidótörvényeket, de azokat helytelenítve kijelentette, hogy ezeket „nem lehet e gattettek [deportálás, tömeggyilkosság]... szemüvegén keresztül nézni visszafelé, hiszen egészen mások voltak az indítékok, más volt a szemlélete.”

Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke pedig így zárta szavait: „...ha a történészeink vállalják azt, hogy részletesen, árnyaltan feldolgozzák vívódásaival és ellentmondásaival együtt Teleki politikai pályáját és szerepét, ez lényeges pontokon, így a morális kérdésekben, a nemzet erősítésének kérdésében s a szomszédokkal való viszony kérdésében ma is útmutató lehet.”

Ekkor jelent meg az Antológia (Lakitelek) kiadásában egy kis tanulmánykötet (*Teleki Pál öröksége*), amely – mint a szó legneme-
sebb értelmében népszerűsítő mű – nemcsak az államférfiúi, ha-
nem emberi nagyságát is közel vitte az olvasóhoz.

A múlt század végén – nem is kevesen – létrehoztuk a Teleki-
szobor-bizottságot, s a várban akartuk fölállítani az emlékművet.
Ekkor történt olyasmi, ami a Szabó Zoltán-i értékelésben nagy
változást hozott. Egy zongorista (nevet nem akarok említeni, mert
nem ez a lényeg) nyílt levélben fordult a főváros főpolgármeste-
réhez, melyben között ezt írta: „Az alapvető kérdés Tele-
kivel kapcsolatban nem az erkölcsi méricskélése személyiségének,
hanem a fajelmélet tudományos és erkölcsi létjogosultsága.” Né-
hány napon belül a MAZSIHISZ a nyílt levél mellé állt s hangoz-
tatta, hogy „Teleki politikájának integráns része volt a hidegvérű,
tudományosan megalapozott zsidóellenesség”. A továbbiakban
megállapította a MAZSIHISZ-nyilatkozat: „akik ma szobrot állíta-
nak ennek az embernek, azok piederasztárra emelik a rasszizmust, a
fajüldözést, a kirekesztést.”

Vizsgáljuk meg közelebbről e két vád igaz voltát. Ezek alapja az
a tény, hogy a numerus clausus és a II. zsidótörvényt Teleki első,
illetve második miniszterelnöksége alatt fogadta el a parlament.
A politikában azonban nem mindig azt teszi a politikai irányító,
amit akar, hanem amit lehet. A történettudománynak éppen az
a feladata, hogy a tények és a körülmények, a társadalmi erővi-
szonyok és az előzmények tárgyilagos elemzése alapján mutassa
be a történeteket, s ne csak a felszínen látható elemek szolgálja közlé-
se alapján ítélezzék. Mert valóban elítélendő például, ha egy de-
mokratikus hatalom katonai szövetségre lép a „gonoszok” egyik
birodalmával, de ha ezáltal a másik „gonoszt” meg tudja semmisí-
teni, akkor egészen más ítélet hozható.

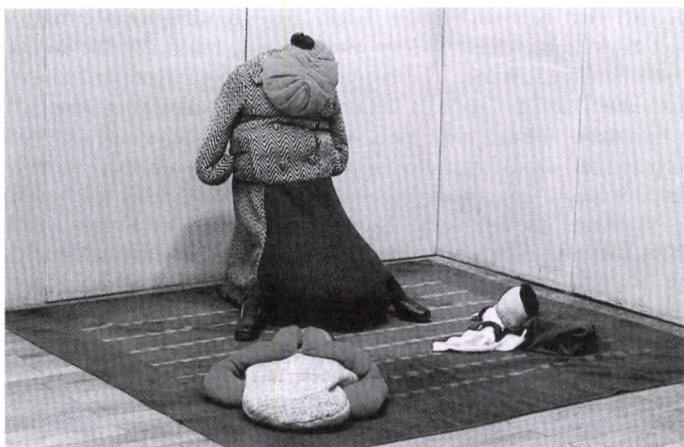
Teleki maga mondta, hogy ő hozta a numerus clausus törvényt,
de ő szüntette meg a fehérterrort. Ezt többek között Gratz Gusztáv
A forradalmak kora című könyvében is megírja (mely a kommunizmus
évtizedeiben a tiltott könyvek listáján szerepelt): „Ő vetett véget az
egyéni akcióknak”, s egy parlamenti interpellációra adott válaszában
a terrorcselekményeket „a hazaárulással egyértelműnek mondotta,
és kijelentette, hogy a kormány be fogja bizonyítani a rend fenntartá-
sára való képességét”. A különítmények ellen katonai erőt alkalmaz-
ott, a letartóztatott bűnösöket statáriális bíróság elé állította.

A jogrend helyreállítását egyébként a szociálliberális Fejtő Ferenc is Telekinek tulajdonítja: „A jogállam visszaállítása... gróf Teleki Pál nevéhez kötődött, akit 1920-ban neveztek ki miniszterelnökké. A terrorakciók legfőbb felbujtójának számító Ébredő Magyarok Egyesülete tevékenységét felfüggesztette, vezetőjét, Gömbös Gyulát rendreutasította, a rendőrséget újjászervezte, kivételes állapotot léptetett életbe a terrorcselekmények elkövetői ellen, az inkriminált különítményeket feloszlatta, s számos tisztet... letartóztatott.” De mi több, zsidó emberek élete vagy néhány egyetemi diploma?

Egyébként később az egyetemeken tapasztalható zsidóveréseket is elítélte: „Történetek sajnálatos események, történetek nagyon, abszolúte elítélendő, sőt megvetendő események is akkor, a verekedések az egyetemen. Mert megvetendő, amikor sok ember neki-megy egynek, elítélendő az is, ha egy ember megy neki egynek.”

A valóban elítélendő II. zsidótörvény meghozatalakor számolnia kellett az elődei alatt megerősödött szélsőbal politikai erejével és azzal a meghatározó ténnyel, hogy a hitleri birodalom Ausztria elfoglalásával közvetlen szomszédunkká vált. Így is vonakodott a törvényt benyújtani, de miként Czettler Jenő professzortól tudjuk, Bethlen István megnyugtatta mondván, hogy „ezek három év múlva már sehol sem lesznek”. (Sajnos tévedett.) A törvényjavaslat benyújtásakor kijelentette, hogy „ez a törvényjavaslat és ennek törvényerőre emelése, ez az egész procedúra fájdalmas operáció”. Majd hozzátette, hogy „nem gyűlöletből és hasonló érzésekből származik ez a törvényjavaslat, és Magyarországon ilyen törvényjavaslatot nem kísérnek és nem fognak soha törvényes formákon túlmenő jelenségek kísérni”. Szavainak hitelességét alátámasztja az a tény, hogy az 1944-es náci megszállásig ez így is volt. (Kivételesen a háború alatti munkaszolgálat, de ennek rendszeresítése jóval Teleki halála után következett be.)

A zsidók ekkori helyzetére jellemző, hogy a II. zsidótörvény által sújtott atyai barátaink (akik a szüleim irataival vészelték át a legnehezebb időköt) még 1944 elején is azt tervezhették, hogy a húsvétot a soproni Lóvérekben, tehát egy luxusszállóban fogják eltölteni. El kell fogadnunk Montgomery budapesti amerikai követnek a véleményét, aki a *Magyarország, a vonakodó csatlós* című könyvében megállapítja, hogy a zsidótörvények az adott helyzetben inkább védelmet jelentettek a zsidók számára. Igaza van tehát Ránki Györgynek, amikor hangoztatja, hogy: „Az évszáza-

MEDEA, 1979
Textil

dos előítéletet... nyilván nem lehet és nem szabad egyszerűen a tömeggyilkossággal azonosítani." S egyetértünk Brahammel, a kiváló holokauszt-kutatóval, aki a magyar televízió Tudósklubjában, 2004. április 17-én kijelentette, hogy „a civilizált antiszemita (például Teleki Pál) soha nem deportálták volna a zsidókat”.

Tehát Teleki Pál „antiszemizmusa” nem azonos azzal a hitleri antiszemizmussal, amely faji alapon állt, s amit a náci hadsereg szabadított az országra 1944. március 19. után. Teleki nemegyszer zsidó fajról beszél (ezen persze fajtára gondol, de a korabeli szóhasználatban általános a faj és a fajta szó felcserélése). Ki is fejté ez irányú gondolatait: „Abban, ha azt mondom, hogy a zsidóság faj, nincs diffamáló. A fajiság tradíció. És ha valakinek egy nagy és szép tradíciója van, azon nincs mit szégyellni.”

Egy 1928-as felsőházi beszédében részletezte véleményét: „Amikor most fajról beszélünk, ez nem biológiai alapon való differenciálást jelent, hanem sokkal inkább jelent egy olyan fajt, amely hosszas, állandó együttélés [...] alapján bizonyos testi és lelki karaktereket fejlesztett ki, amelyek ezt a fajt másoktól differenciálják.”

Mi sem jellemzi jobban Teleki „antiszemizmusát”, mint a két rövid miniszterelnöksége alatt létesült zsidó iskolák száma. 1921-ben kezdtek meg az Abonyi utcai zsidó gimnázium építését, ez évben kezd működni a debreceni zsidó középiskola. Második miniszterelnöksége alatt nyílt meg a fővárosban a fiúk számára a gépészeti szakközépiskola s a lányok részére az ipari szakközépiskola. Az anyaországhoz visszatért területeken is több zsidó gimnázium létesült: kettő Nagyváradon, egy-egy Kolozsvárott, Munkácson és Ungváron. Ekkoriban már két zsidó tanítóképző is működött az országban, egy Budapesten, egy pedig Miskolcon.

Egyáltalán nem volt elfogult a zsidósággal szemben. A numerus claususszal kapcsolatos beszédében kifejtette: „Én a legteljesebb tisztelettel és elismeréssel vagyok a zsidóság kiváló kvalitása iránt, semmiképpen nem kívánom azt visszaszorítani, nem vagyok antiszemita ebben az értelemben [tehát nem az!], abszolúte tisztelem személyesen és tisztelem csoportosan a zsidóságot, különösen azokat, akik igazán azok, és ezt kifejezésre is juttatják, mert ez tiszteletre méltó. Csak helyet kérünk magunknak, arányszámunknak és súlyunknak megfelelően.” Összecsendezve Churchill véleménye, aki háborús naplójában egy helyütt ezt írta: „Megerterm, ha valakinek azokkal a zsidókkal van baja, akik valami rosszat tettek, vagy vétének az ország érdekei ellen, azt is megértem, aki szembeszáll velük, ha ki akarják sajátítani a hatalmat az élet valamely területén, de hogy lehet pusztán a születése miatt gyűlölni valakit?”

Teleki a magyar szellemet, azt a mentalitást féltette, ami a magyarságban évszázadok alatt kialakult, ami egy sajátos szint jelentett Európában. A náci-germán szellemi befolyástól sokkal jobban tartott. Ezért állította föl (a diplomáciai segítséget biztosító Szent-Iványi-féle Tájékoztató osztály mellett) a Szociálpolitikai Szolgálatot, mely a nemzetnevelés jegyében nemcsak kiváló klasszikus és új irodalmi termékeket adott a nép kezébe, hanem – nemegyszer saját szerzeményű – náci-nyilasellenes illegálisan terjesztett röplapokat is. Egy 1938-ban tartott zártkörű összejövetelen kijelentette: „Nem a regermanizálódástól kell félni, hanem a progermanizálástól. Nézzünk körül, hány Kovács, Kiss és Nagy akarja követni Hitler politikai, gazdasági, társadalmi, faji ideálját, nem tudva, nem fogva fel, hogy a mi sajátos állami érdekeink ezzel milyen veszélybe kerülnek.” Majd megállapítja, hogy „részben revíziós politikai vonalve-

zetésünk, részben geopolitikai helyzetünk miatt, kényszerpályán futunk, kényszerből csavarodunk rá a Berlin-Római-tengelyre”.

Vajon valóban rasszista az a politikus, aki 1940-ben írt művében (*Magyar nemzetiségi politika*) hangsúlyozottan kijelenti: „Valom, hogy mindenkinek vitathatatlan joga a maga anyanyelvét, ősi szokásait, a maga tradícióit ápolni, és a magyar államnak, mint minden államnak, kötelessége más anyanyelvű polgárait ebben a törekvésükben támogatni, az ismereteknek anyanyelvükön való tanítását lehetővé tenni, sőt azt istápolni. A nemzeti kisebbségek kulturális egyenjogúságának biztosítása sok minden egyébbel együtt Szent István-i tradíció.”

De hogy az ország első embere mennyire nem volt szuverén még a hazájában sem, bizonyítja e könyvecske sorsa. A könyvet azzal adták át a honvédelmi miniszternek, hogy azt minden tiszthez juttassák el. Az írás tartalmával a miniszter annyira egyetértett, hogy – mintegy összefoglalva a könyv lényegét – e szöveg kíséretében adta tovább: „...a nemzetiségi személyekkel szemben emberseges bánásmód alkalmazása, az államalkotó magyarsággal való teljes egyenlőségérzet biztosítása, alantasok felelősségrevonásánál, megdorgálásánál stb., a nemzetiségre való minden célzás teljes mellőzése feltétlen kívánalom... Nem szabad elfeledni, hogy húsz éven át egy egész nemzedéket magyargyűlöletre neveltek, nekünk tehát tapintatos magatartással és körültekintő neveléssel a gyűlölet minden okát ki kell küszöbölnünk.” A vezérkar azonban a miniszterelnök írását nem tartotta terjesztésre alkalmasnak!

Nemcsak a más nemzetiségű polgártársainak jogait tisztelte, de megértéssel kezelte a más országokkal kapcsolatos ügyeket is. A méltányosság jellemzi Teleki felfogását nemzetközi vonatkozásban is. A második bécsi döntés után (mely nem okozott számára osztatlan örömet) a felsőházban kifejtette nézeteit a revízióval kapcsolatban: „Megmondottam vezető államférfiaknak már régebben azt, hogy ha mint magyar embert kérdeznek engem, hogy mit követelek vissza, akkor csak egy szóval felelhetek: mindent! De ha mint felelős politikust és felelős államvezetőt kérdeznek, akkor tudom, hogy Európa érdekében, talán Magyarország érdekében is, s a szomszédállamok érdekében kompromisszumra kell gondolnom, és kompromisszumra hajlandó is vagyok.” Kérdezem én, hogy az utódállamok vezetői közül volt-e egyáltalán egy is, aki az államférfiúi bölcsességnek ilyen magaslatát akár csak megközelítette volna? Ismétlem:

Európa és a szomszéd államok érdekeit is hajlandó volt figyelembe venni, s arra is gondolt, hogy ezzel hazája érdekeit szolgálja.

A kompromisszum határait mindig hazája érdekei szabták meg. Hozzájárult ahhoz, hogy a román hadsereg továbbképzésére német katonai egységek *zárt vagonokban* átmenjenek Magyarország területén, de nem járult hozzá, hogy hazánk területén áthaladva délről is megtámadják Hitler csapatai Lengyelországot, mellyel Kárpátalja elfoglalásával szomszédosak voltunk. Tehát még Hitler követeléseinek is ellenállt. Nem csoda, hogy Cadogan, a Hitlernek annyi engedményt adó britek külügyminiszter-helyettese Teleki diplomáciájáról azt mondta: „It is a masterpiece of diplomacy.” (Ez a diplomácia mesterműve.)

Macartney skót történész, a magyar helyzet jó ismerője pedig ezt írta Teleki külpolitikájáról a lengyel háború befejezése után, amikor az ország már német harapófogóban volt: „Ennek ellenére a következő hat hónap nem hozott sem szorosabb baráti együttműködést a németekkel, sem tőlük való fokozottabb függést, hanem inkább sakkhúzások és kitérések sorozatát, amik végül is ugyanabban a helyzetben hagyták Magyarországot, mint ahonnan kiindult – mindez részben Teleki személyes bátorságának, szívósságának és találékonyságának volt köszönhető, valamint munkatársai lojális támogatásának.” Összhangban van eme értékelésekkel a budapesti angol követ, O'Malley véleménye, aki szerint Telekinak „intelligenciában, becsületességben, bátorságban és ügyességben nincsen párja a mostani politikai életben”.

Ezekre a tulajdonságokra nagy szüksége volt a miniszterelnöknek. A magyar függetlenség megőrzése Hitler szomszédtságában óriási feladat volt. Teleki koncepciójában Lengyelországnak fontos szerepe volt. 1938 őszén, amikor már megkezdődött Csehszlovákia felszámolása (jegyezzük meg: nyugati hozzájárulással!), Imrédy, akkori miniszterelnök felvetette Kárpátalja elfoglalását, de a német vezér leintette, hiszen ő másképp képzelte el a régió jövőjét. Teleki 1939 februárjában lett miniszterelnök, amikor már várható volt Szlovákia önállóvá tétele és a maradék Csehország német megszállása, e történelmi pillanatot használta föl a közös lengyel–magyar határ megvalósítására. Lengyelországot és Olaszországot tájékoztatta tervéről, de Berlint kész helyzet elé állította. (Hitler ezt nem felejtette el!) Ennek köszönhető, hogy Lengyelország lerohanása után civilek és katonák tízezrei mene-

külhettek hozzánk, illetve mehettek rajtunk keresztül Nyugatra. Ne feledjük el, hogy Budapesten 1941. január 1-jéig működhetett a nem létező ország követsége. Magyarországon átjutott Angliába az egész lengyel légi személyzet, akik aztán – brit és lengyel szakértők szerint is – jelentős szerepet játszottak a sorsdöntő londoni légi csata megnyerésében. Nem véletlenül írta naplójába Halder német vezérkari főnök: „Magyarország arcátlan kezd lenni. Amennyiben Magyarország nem követi a kijelölt vonalat, protoktorátus lesz belőle.” Tehát nemzetközileg értékelhetően eredményes volt Teleki politikája, ugyanakkor óriási veszélyekkel is járt. S Kárpátalja elfoglalását, amit a brit és a francia diplomácia egyaránt helyeselt, egy szerző nemes egyszerűséggel „kárpátaljai kalandnak” nevezett.

Az eddig említett kritikák és gúnyos megjegyzések azonban ártatlan piszkálódások azokhoz a ténybeli hamisításokhoz képest, amelyek arra indították a strasbourgi Emberjogi Bíróságot, hogy ítéletében hosszan ecsetelje Teleki Hitlert támogató tevékenységét. Ezzel itt nem foglalkozom, ezt részletesen cáfoltam a *Valóság* 2010. évi 6. számában (*Karsai v. Hungary*), a durva hamisítás egy kirívó példáját azonban az olvasó elé kell tárnom.

Az egyik televízióban és egy hetilapban is ugyanaz a szerző azt állította, hogy Teleki 1940. november 20-án Hitlert „arról igyekezett meggyőzni, hogy telepítsék ki az összes zsidót Európából”. (Hitler erről meg kellett győznie?) A forrás: a *Hitler hatvannyolc tárgyalása. 1939–1944* című könyv. A kötetet Ránki György szerkesztette, és mint tisztességes történész, Teleki „javaslata” elől – ellentétben az említett szakemberrel – nem hagyta ki a „békekötéskor” szót, tehát Teleki javaslata a könyvben így olvasható: „a békekötéskor telepítsék ki a zsidókat Európából”. Mivel ő meg volt győződve a nyugatiak győzelméről (1940-ben Sztálin még Hitler szövetségese volt), itt egy nem minden iróniát nélkülöző politikai blöffről van szó. Ezt valószínűsítik Ránki jegyzetei, amelyeket szükségesnek tartott a német szöveg kiegészítésére beírni a könyvbe, s amelyeket viszont az idézett személy szükségesnek tartott elhallgatni. A 13. jegyzet szerint: „...Hitler ekkor már feltehetőleg a zsidóság kiirtása mellett döntött.” A 12. jegyzetben pedig ezt írja: „Telekinek hasonló értelmű kijelentését más alkalomból nem ismerjük, és az úgynevezett *zsidókérdésben* ténylegesen folytatott gyakorlata általában Hitler kritikáját váltotta ki”. A német vezér tehát tisztában volt beszélő-

társa nézeteivel. Tehát ahhoz, hogy Telekit hamis színben lehessen feltüntetni, meg kell *hamisítani!*

Hogy itt hamisításról van szó, azt bizonyítja Kosáry Domokos közlése, aki arról tájékoztat, hogy amikor Teleki megbízásából Amerikába ment, a tudós-miniszterelnök lelkére kötötte, hogy amerikai barátaival közölje a következőket: „Mondd meg nekik, hogy amíg én élek, addig Magyarország soha nem fog belépni a világháborúba. Ennek a nemzetnek épségben kell maradnia. Ez a világháború katasztrofális véget ér, a németeket megverik, és akkor jöhet a muszka...”

Szabó Zoltán idézésével kezdtük, aki kijelentette, hogy Teleki nem volt politikus, morális kényszerből vállalt politikai szerepet. Valójában homo moralisként végezte ezt a sokszor amorális munkát. De hogy lelkében megmaradt annak, ami igazából volt, ékesen bizonyítja nézete a politika lényegéről. Egy 1933-ban mondott beszédéből idézzük:

„Mert ugyan mi a nem jelszóvá vált igazi szabadság? Mi az a szabadság, amelyre az ember voltaképpen törekszik, amely számára a legigazibb érték? – Az a szabadság, ami lehetővé teszi számára, hogy jól érezze magát, hogy elégedett legyen. De ez a jóézés és elégedettség egyáltalában nem anyagi természetű valami. Ez az állapot a lelki egyensúly kérdése. Végső soron tehát a hit kérdése, az ember önmagába és azokba vetett hitének kérdése, akikkel együtt él és akik vezetik. Végezetül tehát erkölcsi kérdés, az egyes ember és a társadalom bensőségessé válásának kérdése.”

Teleki Pál konok következetességgel küzdött *hazája* függetlenségének megőrzéséért. Amikor utolsó kísérlete, a jugoszláv–magyar szövetség is veszélybe került, amikor lelki egyensúlya felborult, keserűen jelentette ki: „Megtettem, amit tudtam, többet nem tudok tenni.” Még egyet tehetett: feláldozta életét.

Amikor életáldozatának hetvenedik évfordulóján Telekire emlékezünk, ne feledkezzünk meg arról, hogy milyen korban működött miniszterelnökünk. Akkoriban még érvényes volt az Egyesült Államokban a négerek szegregációja, a demokratikus Anglia pedig államszövetségben élt még hosszú évtizedekig az apartheides Dél-Afrikai Köztársasággal. Teleki a hagyományos, kompromisszumot ismerő bethleni (erdélyi) politikát folytatta. Bethlen Gáborról írta Szekfű Gyula, aki ugyan nem kedvelte a nagy fejedelmet, de tisztességes történész lévén kritikája mellett szükségesnek tartotta idézni egy török történész véleményét: „Ez a hitetlen [fejedelem]

pedig az Iszlám seregein soha sem segített, mert mindegyre csak a saját országára volt neki gondja." Teleki Pálról is megállapíthatjuk, hogy e „gyaur” miniszterelnök mindig csak saját hazájára gondolt, és nem törődött a „porta” (Hitler) érdekeivel.

TÖRÖK BÁLINT

A BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG ÁLLÁSFOGLALÁSA

Milyen legyen Budapest?

Több mint 140 résztvevő jelent meg a Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság 2011. február 17-i összejövetelén. A bevezető előadást *Milyen legyen (lesz) Budapest* címmel Tarlós István főpolgármester tartotta, majd Finta József Kossuth-díjas építész ismertette elképzeléseit. A társaság a vitaesten elhangzottak figyelembevételével az alábbiakban foglalja össze álláspontját.

Egyetértünk a főpolgármester véleményével, miszerint a város súlyosabb problémáját, az önkormányzati struktúra működés-képtelenségét az önálló jogokkal, hatáskörökkel felruházott 23 „kisváros” túlzott önállósága okozza. Ez a rendszer nem teszi lehetővé a kerületek és a főpolgármesteri szervezet közötti kívánatos és racionális együttműködést.

A jelenlegi struktúra megváltoztatása nélkül szinte lehetetlen, hogy a VÁROS olyan fejlődésnek induljon, amelynek révén elfoglalhatná Európában lehetőségeinek és adottságainak megfelelő helyét.

Az elmúlt húsz év „ad hoc fejlesztései” többet ártottak, mint használtak a városnak, s az átgondolatlan, koncepciótlan városszervezés eredményeként sem a régióban, sem a kontinensen nem sikerült az adottságainak megfelelő pozícióját visszaszerezni.

Az az öldöklő verseny, amelybe – gazdasági, informatikai, kulturális, energetikai és egyéb téren – az ország és fővárosa belekényszerül, s amely verseny már nem csupán európai, de kontinensek közötti léptékű, azokat a városokat értékeli és jutalmazza, amelyek a világ fontos helyeivé válhatnak. Budapest lehetőségei e pozícióra

eleve adottak – a város fekvése, öröklött és jelenbéli kultúrája (múzeumi, színházai stb.), a Duna adottságai predestinálják arra, hogy fontos hely lehessen –, és újra *Közép-Európa kulturális centruma* legyen. A most tervezendő fejlesztéseknek nem lehet szerényebb célja, mint e pozíció elérése!

Tudjuk, hogy a főváros megannyi alapvető problémával küszködik: tönkretett közlekedésével (elhibázott fejlesztéseivel), hiányzó hídjaival, az eklektikus városmag fizikai pusztulásával (és lakóinak elköltözésével), a folyó adottságainak kihasználatlanságával, a paneles lakótelepek számtalan bajával, a regionális – külterületi – városközpontok hiányával, a létező zöldterületek elhanyagoltságával, a természetellenesen felduzzasztott agglomerációval való kapcsolatának rendezetlenségével, s hosszan folytatható e sor.

Az igazi gondok a kosz, tehát a takarítás hiánya, a gyenge jogbiztonság, a megoldatlan közlekedési csomópontok sokasága, a nagyszámú s többnyire valamely építkezés elhúzódása miatt létező dugó.

Egyértelmű, hogy mindennemű városfejlesztési akció során előnyben kell részesíteni a fenti, *akut problémák kezelését*, de emellett – épp az említett *fontos hely pozíció* érdekében – a város vezetése *fókuszáljon olyan új elképzelésekre is*, amelyek a regionális kulturális, gazdasági és pénzügyi központ rangjának megszerzését szolgálhatják.

A város vezetése fordítson továbbá nagyobb figyelmet a *Duna-partok új szellemű kiépítésére* (a városi élet „visszacsabítására” a folyó mellé!), fogalmazza meg mielőbb a BUDAI VÁR jövőbeni szerepét-funkcióját, a város életében és idegenforgalmában, a palota esetleges visszaépítését az eredeti, illetve a II. világháború előtti formájába, ezzel kapcsolatban keresse a Széchényi Könyvtár és a Nemzeti Galéria új helyét a várostestben, sürgősen mérlegelje egy 5–7000 fős kongresszusi központ megépítését (esetleg a MŰPA mellé).

Vannak elképzelések egy olyan új hídról (az Egyetemi Campus és a Haller-tengely között), amely az *európai egyetemek találkozási helye és központja lehetne* – a Gellérthegy, a Vár, a budai hegyek, a hidak látványára tájolva – (ez egészen különleges építményként egy városközpont, a folyó felett lebegve...). Egyidejűleg szükséges újra eleven, pezsgő életet injektálni a Belvárosba, megépíteni a *múzeumi negyedet* a Nyugati pályaudvar és a Hősök tere–Városliget között, egyesítve ezzel az „akcióval” a szlömösödő Terézvárost az Újlipótvárossal.

A társaság realitásérzekéből fakadóan tudomásul veszi, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben az új városvezetés erejét egyelőre az

adósságokból, előnytelen szerződésekből fakadó teendők kötik le, a város arculatának, tisztaságának, rendezettségének, a zöldterületek rendbetelelének kérdései nem halaszthatók! Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a stratégiai tervezésnek még akkor is neki kell látni, ha esztendőket vesz igénybe a pénzügyi stabilizáció; sőt éppen ezekben az években lehet nyugodtan átgondolni és megalkotni a fontos hely kialakításának és az élhető nagyváros életre keltésének programjait. Ezen a téren lemaradás van, ezért nem lehet várni a tervezési munka megkezdésével, ennek sokirányú összetettsége miatt.

A tervezői munka során azonos súllyal figyelni kell az értékvédelemre, Budapest pusztuló épített örökségének megóvására (s eme értékek számára a hosszú életet biztosító funkciók megtalálására), de az Új Budapest építésére, annak minőségére, korszerűségére és hasznosságára is! Az örökségvédelem és a jelen építészetének konfliktusát épp a komplex tervezés, a minőségre, az igényességre törekvés és egy „budapesti szellemiség” oldhatja fel!

Megítélésünk szerint az új városvezetés számíthat a civil társadalom támogatására minden olyan erőfeszítésében, amely a város arculatának megújítására, tisztábbá és rendezettebbé tételére irányul. A főváros fejlődésében fordulatot hozhat, ha a döntéshozók igénybe veszik Budapest tudományos, intellektuális tőkét, kulturális képességeit, és megteremtik az Új Budapest-stratégiát kidolgozó, azt megfogalmazó és tervező VÁROSFELJESZTÉSI CSOPORT működésének feltételeit; – egy olyan csoport, amely munkájában szoros kapcsolatot teremt a város polgárságával, annak igényeivel, elképzelésével, véleményével.

Budapest, 2011. március 7.

Baross Gábor Társaság Vezetősége

DR. BOD PÉTER ÁKOS elnök DR. PAKUCS JÁNOS ügyvezető elnök
DR. HALZL JÓZSEF társelnök DR. PAPANÉK GÁBOR társelnök
DR. ZÁVODSZKY PÉTER társelnök

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XX., Nos. 3–4., April 2011, Budapest.

Editor-in Chief: **GYULA KODOLÁNYI.**

Publisher: **GYÖRGY GRANASZTÓI.**

Published by Magyar Szemle Foundation.

VIKTOR ORBÁN, Prime Minister of Hungary, Budapest. *Greeting Ferenc Mádl on His 80th Birthday.* In his personal tribute the author emphasizes courage and the acceptance of roles the historical moment demands as the dominant characteristics of the former President of the Republic, along his almost proverbial qualities of poise and modesty.

ZOLTÁN BALOG, pastor, State Secretary for Social Inclusion, Budapest. *Preface – A Greeting.* A personal assessment of Ferenc Mádl, which heads the limited edition of essays published for this 80th birthday on January 25, 2011. A selection of these writings is published in the present issue of Magyar Szemle.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Chairman of Magyar Szemle Foundation, Budapest. *A Counter-Example.* In an age of harsh public relations and streamlined image-making, Ferenc Mádl has been a counter-example of personal restraint in politics. His sparse but powerful public utterances have been strengthened by his writing, both public and scholarly. His ability for compromise issues from a firm character and firm faith.

GÁSPÁR GRÓH, literary historian, Editor, Magyar Szemle, Budapest. *Service as Self-Realization.* As Head of the Office of Ferenc Mádl for eight years now, Gáspár Gróh has concluded that the love of serving the common good is the dominant trait of the personality of the Former President.

GÉZA JESZENSZKY, historian, Former Minister of Foreign Affairs, Budapest. *Three Moments of Hope.* Memories of three personally shared moments from the public career of Mádl, which

began when he accepted a ministerial position in the first democratic Hungarian government of József Antall in May 1990.

GYULA KODOLÁNYI, writer, Editor-in-Chief, Magyar Szemle, Budapest. *Glimpses of Ferenc Mádl*. Ferenc Mádl's love of reading dates back to his farmer father's modest library of Hungarian classics, the Bible, and an English copy of Walt Whitman's poems – while his touch of reality and his appreciation for the common man goes back to physical labour he shared with his family on the farm until his twenties.

JÁNOS ZLINSZKY, legal scholar, Former Judge of the Constitutional Court, Budapest. *Celebrating Ferenc Mádl*. A brief personal homage by the friend and colleague of many decades who says the friendship of Ferenc Mádl has been a the major gift for his life.

BORIS KALNOKY, journalist, correspondent for Die Welt, Istanbul, Turkey. *"Solid, Professional Work"*. An overwhelmingly positive assesment of the performance of Hungary as the President of the European Union in the first semester of 2011 on the part of German politicians and officials is contrasted with vehement political incriminations from the press and politicians of the German Left, on acctont of the new Hungarian media law.

TAMÁS FREUND, brain researcher, Director, Institute of Experimental Medicine (KOKI) of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *Natural Selection and Evolution as Tools of the Creation of the Living World*. A leading scientist and a believer, Dr. Freund refutes both agnosticism and Intelligent Design, and sketches up a concept of evolution that accords with the findings of Charles Darwin, and with the cosmologies of Teilhard de Chardin, Francis Collins and Stephen Hawking.

MIKLÓS KIRÁLY, Dean, Faculty of Law, Eötvös Loránd University, Budapest. *Constitutional Governance and the Common Good*. The common good has been a time-honoured category of political thought from Aristotle on. However, the term is hardly mentioned in the revised Constitution of 1989, where the historical moment gave an emphasis to individual liberties at the cost of public interests. This balance has to be re-adjusted in the entirely new Constitution of 2011.

GÁBOR NÁRAY-SZABÓ, chemist, Director of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *Law and Morals in Hungarian Public Life Today*. A brief survey of the historical process in

the course of which law and morals have widely diverged since the Middle Ages. An especially corrupted variant of this divergence has come into dominance in Hungary during the last two decades, when the terms of the Transition have been partly defined by the transformed nomenclature of the failed communist State. The ensuing impasse of jurisprudence also requires a new Constitution.

LÁSZLÓ SALAMON, legal scholar, Member of Parliament, Budapest. *Points of Contention in the Conception of the New Constitution*. The head of the parliamentary committee in charge of the drafting of the new Constitution gives a point by point response to the most frequent political and formal complaints against details of the law that is in the making.

JENŐ SZMODIS, legal historian, Budapest. *Constitutional Forms and Principles*. A summary of the structural and theoretical aspects of Constitution-making, the historical precedents and the demands of the age.

ENDRE MÁNYOKI, critic, Budapest. *The Sculptor of Absolute Presence: Ildikó Várnagy*. Essay on the monograph and annotated catalog, by Katalin Keserü, of a significant contemporary sculptorial oeuvre that has remained almost entirely outside public spaces and public collections, in its intimacy of internal – imaginary – spaces. The present issue of Magyar Szemle is illustrated with work by Ildikó Várnagy.

ILDIKÓ VÁRNAGY, sculptor and essayist, Budapest. *Back to Ottlik*. Ildikó Várnagy also writes idiosyncratic essays – here we are publishing another of her short, elegant and often weird pieces, on the major 20th century novelist Géza Ottlik.

1% METAPHYSICS. For his column of classic quotations, György Szabados has selected a passage from *On Aggression* by **KONRAD LORENZ**.

Book and Events

AMBRUS MISKOLCZY. *German History Re-Interpreted*. Romanian historian Lucian Boia, who lives in Paris, wrote an elegant review-essay that re-interprets modern German history and the historical factors that made Nazism possible (*Tragedia Germaniei 1914-45*. Bucuresti, Humanitas, 2010).

GÁSPÁR GRÓH. *The Protection of Intellectual Rights.* A review of a new book of critical essays by Debrecen literature professor Béla Márkus, *A Heavenly Receipt*. In accordance with Lévinas' "ethical closeness", Márkus defends, against the incursions of postmodernist relativism and political incorrectness, the values of Populist and other classics of recent Hungarian literature. (*Mennyei elismervény*, Nap Kiadó, Budapest, 2010).

ZOLTÁN FÁY. *Scandal at Pécs.* Our columnist on religious affairs attempts to present a properly complex examination of the layers and aspects of the resignation of Bishop Mihály Mayer of Pécs, in connection with charges of corruption in his ecclesiastical chapter.

KLÁRA TÓTH. *Roots and wings.* Our movie columnist writes on the documentary, directed by the truly adept Gyula Gulyás, on the forty years' history of the Muzsikás Group. Made of five one-hour sequences, *The Musikás Story* explores the living roots and human networks in the folk music of the Carpathian basin that nurtured the group, the dance house movement as a social phenomenon of political resistance during the Kádár regime, and the personal stories – while the tensions, crises and wounds of the internal story remain in the background.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Fellner and Helmer Restored.* The famous Austrian architectural enterprise built about two hundred theatres, department stores and sumptuous residential buildings in the Austro-Hungarian Monarchy and wider Central Europe in the forty years after 1873, in a neo-Renaissance and neo-Baroque style, but using steel, glass and concrete for structural and other purposes. While most of the buildings still stand today despite the destruction of wars, in Austria a true rediscovery of the firm is taking place.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *One who "owns little debt in the matter of human meanness".* The spectacularly failed Prime Minister of 2005–2009, Ferenc Gyurcsány has undoubtedly launched a new latent bid for leadership in his recent "state of the country" address. Our analyst examines all the gags and fads that will act as the hallmarks of the new – truly unpopular – bid.

PÉTER ÁKOS BOD. *Actions and Corrections of Economic Policy.* The former Governor of the Hungarian National Bank examines in his regular column the pros and cons of the flat tax flaunted by

György Matolcsy, the chief Minister of finance and the economy in the current Orbán government.

BÁLINT TÖRÖK. *Apologia Telekiensis. Pál Teleki Died Seventy Years Ago.* One of the youngest men to begin his career at the Teleki Institute for social and political research during World War II, the author takes an inventory of the many valuable projects initiated by Teleki the geographer and politician – and the unsolvable historical dilemma that brought his violent death.

GÁBOR BAROSS SOCIETY. *What Should Budapest Be Like?* A statement of ideas for a re-examination of the city's development priorities, as a new ambitious Mayor, István Sarlós is beginning his first term.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by works of sculptor Ildikó Várnagy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALOG ZOLTÁN (1958, Ózd) református lelkész, országgyűlési képviselő. 1983-ban végzett a Református Teológiai Akadémián Debrecenben. További tanulmányok: Tübingeni Egyetem (1987–1989), Bonni Egyetem (1993–1995). A miniszterelnök egyházügyi főtanácsadója (1998–2002). 2010-től a Fidesz-kormány társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkára.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

FREUND TAMÁS (1959, Zirc) neurobiológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet igazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Neurobiológiai Tanszékének vezetője, egyetemi tanára, az Európai Idegtudományi Társaságok Szövetségének elnöke, az Academia Europaea (London) és az Academia Scientiarum et Artium Europaea, a Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina tagja. Bolyai-, (2000) Széchenyi-díjas (2005), Kossuth-díjas (2011).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostarténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket

is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. Szabó László. *A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

JESZENSZKY GÉZA (1941, Budapest) történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs.* Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918 (1986, 1994), *Post-Communist Europe and Its National/Ethnic Problems* (2005, 2009), *Helyünk a világban.* A magyar külpolitika útja a 21. században (Beszélgetések Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal, 2009).

BORIS KALNOKY (1961, München) író, újságíró. Németországban, az Egyesült Államokban, Hollandiában és Franciaországban nevelkedett. Családja 1947-ben hagyta el Németországot. Politikai tudományokat és történelmet tanult Hamburgban. 1987 óta a *Die Welt* napilapnál dolgozik. 1995-ben a *Die Welt* balkáni tudósítója. 2004-ben közel-keleti tudósító Isztambulban. F. m.: *Ahnenland* (2011).

KIRÁLY MIKLÓS (1960, Veszprém) jogász. Tanszékvezető egyetemi docens az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. A Magyar Polgári Együttműködés Egyesület elnökségének tagja. Kutatási területe az európai és nemzetközi gazdasági jog, valamint a jogi szabályozás és kultúra kapcsolata. Ez utóbbiról 2007-ben jelent meg monográfiája *Egység és sokféleség. Az Európai Unió jogának hatása a kultúrára* címmel. A Köztársaság Elnökének Érdemérme kitüntetés (2005).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít.

1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle* főszerkesztője. 2004 óta az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005), Hieronymus Díj (2010). Főbb művei: *Ökológiai kapcsolatok* (Szerk. 1984), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: Állami építőipar (1950–1957), Nyugatmagyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr.h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építésztörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. Kitüntetései: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

MÁNYOKI ENDRE (1954, Budapest) szerkesztő, író, egyetemi oktató. A *Mozgó Világ* (1978–1983), az *Iskolakultúra* (1981–84), a *Visszhang* (1982–84), a *Fotó* (1986–89) a *Hitel* (1988–92), a *Kortárs* (1992–95), az *Új Magyarország*, a *Napi Magyarország* és a *Magyar Nemzet* (1997–2001), az *Irodalmi Jelen* (2010-től) szerkesztője, a *Kortárs* Kiadó (1994–1996) és a Magyar Távirati Iroda (2000–2003) igazgatója. Egyetemi oktató a Magyar Képzőművészeti Főiskolán (1992–98), illetve az MKE-n (1998-tól). Önálló kötetei: *Tagjai Vagyunk Egymásnak* (Írások Mészöly Miklós 70. születésnapjára, másokkal, 1991); *Almosliget* (Esszék és novellák, 1999); *Szófa* (Esszék és novellák, 1997); *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében* (másokkal, 2003).

MISKOLCZY AMBRUS (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. Az erdélyi magyar-román-szász együttélés, a polgárosodás társadalom- és eszmetörténete kutatója, ideértve a mítoszteremtés eszmetörténetét. F. m.: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság 1780–1860* (1986), *Erdély története III.* (Főszerk. Köpeczi B. Szerk. Szász Z. – társszerző 1986); *Eszmék és téveszmék* (1994); *A legendák varázsa*. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század

derekán (2000); *Szellem és nemzet* (2001). F. d.: Akadémiai díj (megosztva, 1987) és a Ránki György Szakkuratórium Díja (1997). A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR (1943, Budapest) kémikus. A biológiai tudományok kandidátusa (1973), a kémiai tudományok doktora (1983). 1990–98 az MTA levelező tagja, 1998– rendes tagja. 1992-től az ELTE TTK egyetemi tanára, 1996–99 az MTA főtitkár-helyettese, 2001–2002 az Oktatási Minisztérium államtitkára, 2006-tól az MTA Könyvtára főigazgatója. F.m.: *Applied Quantum Chemistry* (társ-szerző), *Computational Approaches to Biochemical Reactivity* (Arieh Warshellel, 1997), *Fenntartható a fejlődés?* (2003).

ORBÁN VIKTOR (1963, Székesfehérvár) 1998–2002-ben és 2010-től Magyarország miniszterelnöke.

SALAMON LÁSZLÓ (1947, Budapest) országgyűlési képviselő (KDNP), ügyvéd, az alkotmány-előkészítő bizottság elnöke.

SZMODIS JENŐ (1966, Budapest) jogász, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett 1993-ban. Jogtanácsosként, ügyvédként, valamint a közszolgálatban látott el különböző szakértői, illetve vezetői feladatokat. A hatályos jog, a jogelmélet és a történelemfilozófia tárgykörében több tanulmányt illetve könyvet publikált. PhD értekezését jogbölcseleti témában védte meg.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Don Quijote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajtatos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001), *A demokrácia fellegrájának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

VÁRNAGY ILDIKÓ (1944, Budapest) szobrász, művészeti író, kiállításszervező. F. díjak: Munkácsy-díj (1991), Ankara Ázsia-Európa-díj (1992. IV. Nemzetközi Ázsia-Európa Biennálé), XIII. Or-

szágos Kisplasztikai Biennálé Pécs I. díj (1995). F. m.: *Vizuális játékok* (1979), *Szósobrok* (1997), *Művészeti írások 1973–1999* (2002), *Utazás befelé* (2005).

ZLINSZKY JÁNOS (1928, Budapest) jogász. Egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa (1984), doktora (1990). 1989–1998 az Alkotmánybíróság tagja. Deák Ferenc-díj, 1998, Akadémiai Díj, 1999. Kutatási területe a római jog, és annak hatása a magyarországi jogfejlődésre. Könyvei magyar és német nyelven.

Márkus Béla
Mennyei
elismervény

NAP KIADÓ

Magyar esszék sorozat

Ára: 2500 Ft

VOLUME II., NO. 1.

BUDAPEST

JANUARY 2011

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

VIKTOR ORBÁN: The Year of European Renewal • JÁNOS MARTONYI, PÉTER ÁKOS BOD and MONICA MACOVEI on Hungary's EU Presidency • GEORGE SCHÖPFLIN: (Mis)Understanding Central Europe • NORMAN STONE: Gorbachev, the Last Ploy? • ISTVÁN MIKOLA: The Hungarian Patient • NICK THORPE: Kafka in the Circus District • THE BÉRES LIFE PROGRAMME: A CONVERSATION • TONY BRINKLEY and THOMAS COOPER on Literary Translation • ALEX SZILASI: Liszt on Chopin, Chopin on Liszt • MÁRIA PROKOPP: Botticelli in Esztergom

A Hungarian Review régebbi számai is kaphatók
a Magyar Szemle szerkesztőségében.

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 653.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216 6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap

Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:

hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Tengerentúlrá

hajóval fél évre: 13 000 Ft,

légipostán: 15 000 Ft;

Európába: 11 700 Ft,

elsőbbséggel: 14 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

*

A „meg nem rendelt” kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük. A szerk.

VOLUME II., NO. 2.

BUDAPEST

MARCH 2011

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

ZSOLT HERNÁDI on European Energy Security • BORIS KÁLNOKY on How Berlin Sees Hungary
• PÉTER ÁKOS BOD: Hungarian Governments and Central Banks • MIKLÓS KIRÁLY:
Constitutional Governance and the Common Good • ADAM SELIGMAN on the Problem of
Tolerance • GÉZA JESZENSZKY on the Break-Up of Yugoslavia, I • JAAN KAPLINSKI: Finns,
Estonians, Hungarians, Turks, Mongols... • TONY BRINKLEY and JÁNOS SZÁVAI on Poems of
Gyula Illyés • KATALIN KESERŰ on Hungarian Secession Furniture at the Museum of Applied Arts

A közjó keresése, jelentőségének megfogalmazása tehát nem ér véget az alkotmányozással, a jogalkotás, sőt a jogalkalmazás során, konkrét tényállások mérlegelésekor ismételten felmerül a közjó meghatározásának, védelmének problémája. Egy szabadság individualista és közösségelvű felfogása is ellentétbe kerülhet egymással, így a gyakorlatban mérlegelésre lehet szükség az egyéni jog és a közösség java között. Milyen útmutatásra támaszkodhatunk, milyen lámpásaink vannak hát a közjó keresésének útján?

[...]

Előadásom ezzel foglalkozó negyedik részét egy képzeletbeli kormányzati kiskaté egyszerű kérdéseivel és válaszai-val kezdeném: – Előfordulhat-e, hogy tévedünk, hibázunk a közjó keresése során? – Igen, előfordulhat. – Támogatja-e a külvilág a közjó határozott érvényesítésének szándékát Magyarországon? – Nem feltétlenül támogatja. A nemzetközi gazdasági élet, média és diplomácia gyakran más érdekek érvényesítésére törekszik. – Akkor jobb volna felhagynunk a közjó keresésével? – Nem, semmiképpen nem szabad felhagyni a közjó keresésével. A közjó keresése a nemzet elemi érdeke, a felelős kormányzás lényege, de figyelemmel kell lenni a kormányzás művészetének szabályaira is.

KIRÁLY MIKLÓS: Közjó és alkotmányozás

